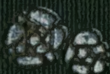
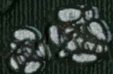
Jókai Mór

Puskás János és Neje
adományo

EGY AZ ISTEN.

REGÉNY.

IRTA

JÓKAI MÓR.

KILENCZEDIK KIADÁS

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1912.

I.

Történet, melynek soha sincsen vége.

Blanka egy uj világot látott maga előtt, külömbözőt mindentől, a mit eddig ismert.

E kis sziklazug, saját különszerű életével, jól el van rejtve szem elől, semmi fővonalnak útjába nem esik. Az ő útja, egyedül az ő útja, az a híd Borévnél az Aranyoson át, egyedül az ő számára, az ő költségén épült. S ez a híd is megtekintésre méltó. Száz esztendős az már s annyi idő óta tartja erős járma alatt a rebellis folyót, mely e tájon, mint egy rakonczátlan bérczpatak rohan sziklamedrén alá, partjait szakgatva s sziklaszigeteket szed és rak le kénye-kedve szerint innen amoda. Hidoszlopai valódi római helepolisok, megtöltve kövekkel, egész alkotása tömör, mammuthszerű, furfangos.

Napjainkban kényelmes országút vezet már e hidig az Aranyos partja mentében, a meredek sziklaoldalba vágva és épitve; ez út kapuja a bálványként felmeredő sziklacsomó, mit a népmonda Leánykőnek nevez. Történetünk idejében azonban még csak egy lóháton járható sziklaösvény vezetett végig az Aranyos szorosán

Várfalvától Borévig, s minden terhet a lóhátra tett „kerezs“-ben szállítottak ez úton. Egy hosszú bérczfolyosó volt az, változatos szinű sziklatömegekből alkotva, — valóságos ördög útja.

A borévi hidon túl aztán már kezdődik a toroczkói út. Egy útvonal merő vasból készítve. A mi századok óta kikerült vassalak a kohókból, abból van verve egy fekete chaussée az Aranyostól egész a Kőig. S ez út mentében emelkednek Toroczkó kincstárai, a vasbányák, kohók, hámorok, a félévezredes munka tanujelei, a körülöttük félkörben felmagasló fekete döbörök, a kihányt vassalak halmaza, melyben némelyik hámor úgy el van mélyedve már, hogy a teteje nem látszik ki, csak a kürtőjéből fellövelő láng hirdeti, hogy ott Vulkán legényei dolgoznak. — S a földalatti zuhogás, dübörgés megmondja, hogy nehéz munkát végeznek: a vasat tanítják engedelmeskedni.

A hidnál Barnabás bátya fogadta Blankát és az érkező négy testvért. Kocsikkal jött eléjük, s mikor a menyasszonyt üdvözölte, azt versben cselekvé. El is pirult miatta. Ő magyarázta aztán Blankának azokat a földbe lebujó házfödelek titkait: az ott a Mezőségbánya; ez a Prudentia, ott következik a Washington; ez a Hermány, ez a Czibulás Gárgyás, az a nagy csoport ott a Hármas hámor; ezek itt a mi hámoraink és bányáink, mint megannyi lesben ülő sárkánynak, úgy fénylenek a szemük! Barnabás bátya poétai hajlamú ember volt, szerette a költői hasonlatokat.

Egyszer aztán a Hármas hámort elérve, az

útkanyarodásnál megnyilt a tekintet előtt Toroczkó völgye.

Ehhez már nem kellett szóbeli magyarázat. Blanka önkénytelen bámulattal csapta egymásba két keze ujjait, felsóhajtva: „Istenem! beh szép!“

Egy óriási bércztömeg, fehér, mint a csont koponya, emelkedik fel meredeken s hosszú egetemelő sánczfalat képez a völgykatlan előtt, melyet a másik oldalon rengeteg erdőkkel borított hegyláncz zár körül. A kopár szirtfal a „Székelykő“, történelmi ősemlék, barlangjaiban a bronzkorszak emlékmaradványaival, tetején az ős székelyvár düledékével, mely Dzsingisz khán fiának hordáival daczolt egykor; a mongol és székely nyilak hegyeit most is feltúrja még az ekevas: a mongol nyila lándzsás volt, a székelyé szakállas.

De e kopár szirt lábánál, mint egy amphitheatrum páholysorai, mint a Colossaeum karzatrétegei emelkednek egymás fölé az emberkéz legszebb remekei: a csinált szántóföldek. Az ember földet csinált a kőből. Lépcsőzetes karzatokra vágta a sziklát, megtörte porrá, keverte kövérítő anyaggal s kényszerítette a követ átalakulni kenyérré. Mint egy óriási etagère, a mit megraknak virágcserepekkel, úgy tűnik fel a Székelykő. Négy ötöde meztelen, holthideg sziklafal; az ötödik egy virágágyakra felosztott kert. Hasonló szépet csak Lombardiában, vagy Toscanában lehet látni, késő őszi vetés táblái szép zöld keretet képeznek a város körül, mely a völgy katlanát foglalja el, sűrű gyümölcserdők

közé rejtett házaival, mik közül magasra emelkedik ki az egyistenvallók tornya, aranyos gombjával; az alkonyi nap bibor sugarai ragyognak róla vissza. S ugyaezen sugarak arany ködöt szőnek az egész csöndes völgy fölé, bezománczozva a házak fölött elterjedő kékes füstfelleget.

„Ez a mi otthonunk“, sugá Manassé Blankána.

S az a túlvilági ragyogvány a nő szemében hirdeté a boldogság végtelen tökéletességét, a miben lelke kéjeleg.

Ez volt egész életének ábrándja mindig. Ilyennek képzelte, álmodta, ilyenné szinezte ő ki a paradicsomot. Elzárva, elrejtve a világtól; — boldogság, mely nem beszéltet magáról.

S e boldogság tanujeleivel találkozott e pillanattól fogva szakadatlanul. Annál a szép koronás fűzfákból képezett sétánynál, mely a patak partján vonul végig, lovas legények jöttek üdvözletükre, sajátszerű rókaprém-galléros kaczagányaikban, s a piaczon, hol a hatalmas patak három ágú vízsugárban szökik ki a sziklából, nagy néptömeg fogadta őket, melynek épen akkor adta tudtára Sándor bátya, a népszónok, a Manassé által szerzett békességet a fölkelőkkel. Mindenki megvolt azzal elégedve. A szekeret megállították s Manasséhoz tódultak, hogy kezeit csókolják. Blanka kezébe virágcsokrokat erőszakoltak az odacsoportosult leányok. — A férfiak délczegek, a leányok szépek mind.

És viseletük oly sajátságos, a mi sehol a világon nem található másutt. Az csak egy a vi-

iágtól elválva élő kis népecskének saját képzeletéből származhatott, a ki kereste a festőit, az eszményi szépet, s csinált magának egy oly divatot, a mit nem lehet utánozni. Hogy miért nem lehet? Azt megtudta Blanka később.

A nép áldása közben hangzott a toronyból a harangszó. Ez már olyan igazi harangozás volt, a milyen Áron bátyának tetszett. „Egy! Egy!“ A harang, a hányat kondul, annyiszor megfordul tengelye körül.

S ez üdvözlő kondulások tovább kisérik a kedvesen fogadott vendéget, végig a csinos kőházak sorain, miknek ablakain vastáblák, pitvaraikon vasajtók vannak; egész az ősi házig, a hol az utolsó két honmaradt testvér fogadja őket: Bertók bátya a legöregebb és Anna, Manassé ikernővére.

A két nőt nem kellett egymásnak bemutatni. A találkozás pillanatában egymás keblére borultak s csak azután néztek jól egymás arczába, mikor már azok egymás könnyeitől voltak nedvesek.

Blanka meg volt lepetve; de kellemesen. Ő egy fájdalmaktól földult arczot vélt találni, a korai csalódás hervasztó emésztődésével, s talált helyette egy életvidám, ragyogó kék szemü, telt, piros arczú, szőke fejecskét, körülhullámozva göndör arany fürtökkel, a kinek még a sirása is olyan, mintha kaczagás volna.

Annán kivül még töb asszony is volt a háznál. Rebeka, Bertók felesége: egy magas, nyulánk termetü matrona; szelid, nyugodt tekintetü bibliai alak, és Zsuzsánna, a népszónok tűzről

pattant menyecske felesége; aztán még egy csoport apróbb-nagyobb gyerek, leány, a kik mind egyszerre meg akartak ismerkedni Blankával; a kis fiuk hozták neki mutogatni irásaikat; a leánykák dicsekedtek neki a babáikkal, s a kis ölbeli baba kivette a szájából az árpaczukor-darabkát s azal kinálta meg. S aztán mentül jobban hajtotta róla és szidta a sisera hadait Zsuzsánna, azok annál jobban lármáztak körülötte, míg végre a család legokosabb asszonya: Rebeka bemenekíté őt egy oldalajtón át egy mellékszobácskába, a hol már el volt készítve Blanka számára az utolsó részletig minden új öltözet. Az asszonyi gond kiszámította, hogy a ki azon úton jött Toroczkóra, melyen Blanka, annak legelső szüksége lesz az öltönyváltás. S ezt nem hozhatott magával.

Blanka azon csodálkozott leginkább, hogy minden úgy hozzáillik, mintha testére volna szabva. Rebeka megsúgta neki: Manassé előre megirta, hogy Blanka termete Annáéhoz hasonlít. — Tehát ő most Anna öltönyeit viseli.

És viselte azután az egész ház szeretetét. S az annál a háznál sok volt. Ebben a nagy köztársaságban, melyben senki sem volt elnök, egy törvény volt csak: a szeretet; az volt az alkotmány, a biró, az volt a király. Az osztotta föl a munkát és a jövedelmet; az gondoskodott kinekkinek a szükségeseiről; az örökösíté meg az együtt maradást. Se asszony, se férfi, se gyerek nem czivódott itt egymással soha. Pedig emberek voltak ők is, szeszélyeik, indulataik csak úgy voltak, mint másnak. De a szeretet volt

közöttük a törvény. A haragvónak nem volt a ki ellentmondjon, s kibékité a szeretet.

Ez volt a föltalált paradicsom legdrágább gyümölcse

II.

Az örömnap szokás szerint nagy áldomással végződött; meg voltak híva a családi lakomára a város notabilitásai: az őscsaládok fejei, kinek eredetét egy erdélyi tudós a Makkabaeusokig vezeti fel, a lelkész, a birák, a tanárok s a nemzetőrség altisztjei. A nagy családi étterem egészen megtelt velük.

Blankának volt mit bámulnia Zsuzsánna néne gazdasszonyi talentumán, kinek azon a feladaton kivül, hogy egy nagy társaságot közmegelégedésre ellásson mindennel, a mi kivánatos, még arra is figyelmének kellett lenni, hogy az asztal vendégeinek minő kényenczkedéseit kell kielégíteni. Mert a hány ember, annyiféleképen szereti az ételt elkészítve látni. Egyik tejszinnel óhajtja a puliszkát, a másik kászaturóval; egyik pörkölve a malaczot és paprikás lében, a másik ropogósra sütve nyárson. Rétesben, bélesben, s a toroczkói „somodi"-ban pedig a hány ember, annyifélét kiván. Tisztelendőnek, biró uramnak saját kedvencz ételeik vannak, a mikről nem szabad megfeledkezni. Az egyik tanár is, tiszteletes Vernezs uram, kivételt képez. — Magában a családban a legöregebb bátya egész háza népével együtt vegetarianus. Azoknak csak növényi eledelt szabad feladni;

ők soha hust nem esznek. És a többiek, kik velük egy asztalnál lakomáznak, nem akadnak fel e különösségen; nem boszantják őket kinálgatásaikkal, nem gúnyolódnak velük: ők a mellett egészségesek és meg vannak elégedve.

A tanár azonban nem veszi igénybe a maga részére a gyülekezet tolerantiáját. Vernezs uram hóditani, küzdeni és téríteni akar a maga meggyőződései mellett. Ő a környékbeli vegetarianusok doktora és patriarchája. Csak a csontja meg a bőre; de az eltörhetlen csont és elviselhetlen bőr, a minek semmi sem árt meg. Ő az igazi orthodox vegetarianus! Még a növényfélét is csak nyersen eszi, soha megfőve, vagy sütve. Az ő osztályrésze a gazdag lakománál vékonyra szelt retek, hosszúra hasgatott murok; élő állattól nem fogad el egyebet, csak a mézet. Kenyerét apró derczepogácsák képezik, minőket gazdasszonyaink kenyérélesztőül szoktak megaszalni a napon. S minthogy épen Áron bátya mellé került az asztalnál, még kötődik vele, kinálgatva őt a nyers sárgarépájával, a mit ez, nemzeti büszkeségből, utál akármi alakban.

Blanka ájtatos kegyelettel figyel e rendkívüliségre; azt hiszi, hogy ez valami vallásos fogadalom. Áron bátya, ki vele szemben ül, észreveszi ezt a gondolatot az arczáról, s nevetve mond neki:

— Azt ne gondold ám valahogy, drága briliántom, hogy a nyers gyökérevés a hitágazatunkhoz tartozik, mert akkor én rég kikeresztelkedtem volna belőle; vagy elmentem volna egy olyan világrészbe, a hol a fán terem a rostélyos.

S hogy hitvallása becsületét megmentse, kapott is a tányérjára egy olyan darab sült hust, mint maga a tányér, a miből a piros lé kiszivárgott, a mint a villát beleszúrta.

— A ki pedig az állat vérét megkóstolja mondá a tanár, az az embervérre is rászomjazik.

— Már pedig a tanár úr lakomáiról szoktak a vendégek véres szájjal hazajönni, vágott neki vissza Áron bátya.

S minthogy e fölött az egész asztal népe nevetett, Áron bátya megmagyarázta a czélzás értelmét Blankának. Vernezs tiszteletes urnak keresztneve is van: Lajosnak híják; a nevenapját ő is meg szokta tartani; a vendégeinek olyankor felhord mindent, a mi csak jó és drága: nyers murkot, burgonyát, zöld mandulát, borsót s végül egy tál jó érett paradicsomalmát· A ki ebből eszik, bizony véres lesz tőle a szája.

A tanár úr ezt is komolyan vette.

— Csak egy évig laknék ön a növények országában, soha sem kivánkoznék onnan többé vissza.

— Hiszen én is szeretem a növényt — a sült mellé, mondá Áron bátya, kezébe fogva egyet azon szárastul föltett zöld hagymák közül, a mik különösen az ő számára voltak rendeltetve.

— És tudja-e ön, szólt a tanár, hogy azon hagyma, mely ez évszakban már ritkaság s egyedül az ön kedveért termesztetik, egyike a legritkább növényeknek, a mik egy botanikus érdekeltségét felkölthetik: ez az „allium obliquum", a mi egész Európában nem jön elő

másutt vadon, mint a tordai hasadékban. Bölcsője az Euphrat vidéke. Valószinüleg Carus Caesar légiói hozták onnan magukkal, azok honositották meg Salinopolis vidékén.

Áron bátya bekapta a hagymát.

— Né! bizonyára mondom, valóságos perzsiai ize vagyon neki. Mintha csak ahajt szakitottak volna Semiramis kertjéből. Kóstold meg rózsaszálom, milyen fölséges.

Ez a kinálás Blankának szólt.

Csak akkora kis hagyma volt az, mint a legkisebb mogyoró.

És mégis, mikor Blanka mosolygó ajkaihoz vitte Semiramis és Vasthi királynő kedvenczét, nagy, beszélő szemeivel Manasséra tekinte félre.

S csak hárman értették meg e tekintetet: ő, Manassé és Áron bátya.

Mert Semiramis és Vasthi királynők óta mind a mai napig mindig a Salamon pecsétje volt a női ajkon a hagyma.

Vasthi királynő azzal veszté el koronáját, hogy férje, Ahasvér király hivására azt izente neki vissza: „ma hagymát ettem".

. — „Mi ketten" ne féljünk tőle, szólt ravaszul hunyorogva Áron. Én élhetek vele holtig, te pedig tizenegy hétig.

Blanka elértette azt. A Székelykő völgyében a vőlegény és menyasszony az eljegyzés idején át végtől végig az utolsó napig tanulják egymást — tisztelni. Az első csókot az esküvő után váltják.

Anna segélyére akart sietni Blankának: most már ő is elértette a példálózást

— Áron bá! Az nem lesz olyan hasszú idő.

— Nezd a kedves galambocska, hogy akarja tanítani a vén baglyot: merre kelljen botorkázni a sötétben? Hát számláljunk, édes mézem. Holnap bejelentjük az esperesnek, hogy Blanka hugunk egyházközségünkbe akar átlépni; a törvény azt rendeli, hogy két hét mulva újra meg kell jelennie ugyanott s ismételni elébbi elhatározását. Ez két hét. Aztán jön hat hét a válóperre. Egy krajczárral sem adják alább. Ez már nyolcz. Aztán még a háromszori kihirdetés. Tizenegy. Bizony hetvenhét napig lesz te neked éjjeli, nappali társad a mi kedves virágszálunk.

Mire Blanka és Anna szerelmesen megölelték egymást.

Blanka nem is lett rossz kedvű.

— És én még öt napot adok hozzá.

— Hogy hogy?

— Úgy, hogy én nem megyek holnap mindjárt az esperes úrhoz, hanem megvárom előbb a vasárnapot; elmegyek a ti egyházatokba, végig hallgatom a szertartást s csak azután nyilatkoztatom ki, hogy híve akarok lenni e gyülekezetnek.

Áron csak elbámult ezen az okos beszéden. Sehogy sem illett az arra az ártatlan, semmi bölcsességre nem formáltatott ajkakra, a mik azt elmondták.

— Hallja ezt, nagytiszteletű úr! szólt oda az esperesnek. A mi oltári szentségünk nem akar egyik templomból a másikba átköltözni, a míg meg nem tudja, hogy ott mi lakik? Bizonyosan nagyon megrémitgethették szegénykét, a kik le

akarták beszélni. Hogy mi kis gyermekek vérét használjuk az áldozathoz? Hogy a Bafomet bálványt térdepeljük körül? Hogy a Jézus Krisztusnak, a mi szerelmes urunknak viaszkból épített alakját gombostükkel szurkáljuk szive táján?

— Eredj, nagy bolond vagy Áron! csattant fel erre Anna, s meghajitá bátyját egy kis galambkával. (Szokása volt asztal fölött kenyérgalacsinokból apró madárkákat alkotni remeklő ügyes ujjakkal, és futó nyulacskákat, egérkéket. Egy ilyen plasztikus alakot hajitott Áron felé.)

— Senki sem szólt mi rólunk Blankának semmi rosszat, mondá Anna; de Manassé bizonyára megmondá neki, mikor a kezét megkérte, hogy a mi egyházunk nem átjáró ház találkozni akaró szivek számára; nem asylum más vallás elitéltjeinek. Ismerje meg elébb az Istent és az embert, kivel e ház megtelik: azután kérjen benne magának helyet.

Blanka bámulva tekinte Annára.

— De hát hogy tudod te ezt, hogy Manassé hozzám így szólt? Egyedül voltunk; sík tenger közepén; száz meg száz mérföldre innen. Se madár, se felhő nem járt fölöttünk, hogy elhozhatta volna hozzád, a mit Manassé beszélt.

— Hát nem tudod, hogy nekünk kettőnknek van egy lelkünk? mondá Anna, s aztán kezét az asztalon átnyujtva Manassénak, sokáig néztek egymás szemébe, azzal a mondhatlan gyönyörérzettel, a miben egy kétfelé osztott lélek kéjeleg, midőn saját felével ismét összetalálkozik.

A nagytiszteletű úr kenetteljes áldomása

ismét helyreüté a derült hangulatot; költői virágokat s bibliai forgácsokat használt hozzá; — igen szép toaszt volt.

Mire az áldomások egész sorozata következett, vigak és lelkesültek, egyszerűek és felcikornyázottak; és egyetlen egy hang el nem árulta az egész asztal fölött, hogy a mai nap ünnepélye több, mint egy vidám eljegyzési lakoma: — ez egy komoly népünnep, a Toroczkó és a dakoromán felkelők közötti békekötés áldomása. Mindenki tudta, hogy az egyetlen vendég előtt ezt el kell titkolni, — a míg lehet.

III.

— Tehát nyolczvankét napig leszek a te éjjeli-nappali társad! szólt Blanka, Annát szivéhez ölelve, midőn késő éjjel kis hálószobájukban egyedül maradtak.

Úgy örült annak a gondolatnak, mint egy gyermek.

S a hogy a gyermek szokta, első dolga volt annak a kis szobának, mely új otthona lett és lesz sokáig, minden titkaival megismerkedni.

Megismerkedett a könyvekkel, a mik Anna asztalán sorba voltak rakva. Az rá nézve mind érdekes ujdonság volt. (Ő előtte oly gondosan eltitkolták eddig, hogy van magyar irodalom a világon.) Azután a himzeteket kutatta föl. Azután Anna kanári madarával ismerkedett meg, mely a lámpavilágra egyszerre elkezdett énekelni. Majd meg előkutatta valahonnan társ-

néja rajzmappáját. Anna igen szépen rajzolt, aquarelljei remekek voltak. Hogyne? neki mindent kell tudni, a mit Manassé tud, hiszen egy lelkük van. A szoba falai is mind az ő rajzaival vannak tele, igen egyszerü fekete rámákban. Oh mi kedveseknek találja azokat Blanka! Nem győzi őket végignézni. Hiába unszolja Anna a lefekvésre; késő már az éj! Azt mondja, nem álmos. Mindent meg akar látni előbb.

Egyszer aztán visszadöbben. A lélekzete eláll. Egy kis tojásdad, gömbölyű rámában pillantott meg egy képet, melynek látása vérét megfagyasztja. Egy szép, eszményi férfiarcz. Az ecset, mely azt lefesté, szeretet melegéről tanuskodik. Élethűség és eszményítés találkozik benne. A szemek ragyognak, az arcz büszkén mosolyog, az egész tekintet csábit. Ez Vajdár Benjámin képe.

Sírbolti rém nem ijesztheté meg Blankát jobban, mint ez a kép.

Hát még e rejtett paradicsomba is be tudott az jutni, hogy ott is üldözze őt!

Anna észrevette Blanka arczán az önkénytelen indulatkifejezést, s mikor annak zavart tekintetével találkozott, mélyen felsóhajtott:

— Manassé szólt neked ő felőle?

— Én ismerem őt jól; szólt Blanka, s nem birta idegeiről eltiltani a borzadály végigreszketését.

A leány két összetett kezébe szorítva Blanka kezét, könyörgött neki oly gyöngéd, oly búbánattelt hangon:

— Oh kérlek, ha valami rosszat tudsz felőle, ne mondd el azt nekem!

— Te most is szereted őt? kérdé Blanka, szánalommal és megrettenéssel.

Anna ágya szélére roskadt, s két kezét térdei közé szorítá. Szép, göndör fürtei, mint a gyászfűz ágai a síremléket, takarták el arczát.

— Ő engem megölt. Ő sok olyant tett, a mit férfinak, becsületes embernek nem szabad tenni; és én még sem tudom gyűlölni. „Tegnap még szerettelek, holnap már gyülölni foglak!“ Lehet azt mondani, lehet azt megtenni; de nem lehet azt — érzeni.

— Szegény Annám! suttogá Banka, s eltakarta arczát e kép elől, mint a ki fájós szemét őrzi a szúró lámpafénytől.

— Én tudom, hogy ő becstelen! szólt titkos suttogás hangján Anna. Asszonyok vannak itt, kik mindent elmondanak. Azt hiszik, meggyógyítanak vele. Mit ér az? A ki igazán beteg, nem lehet azt rábeszéléssel meggyógyítani. Hányan voltak már, a kik vártak egy messze elutazott alakra. Vártak rá, míg az körülutazza a földet, a világot, s várták, hogy a ki az egyik égsark felé elment, a másik felől majd visszajön. És azalatt nem szüntek meg szeretni.

— Ha csak a földgömb feküdne köztetek! súgá Blanka.

— Igaz! mondá Anna, arczát a tenyerébe nyugtatva. A földgömb nem olyan végtelen, mint egy bűbájos arcz, mely két szív közé áll. Azt nehezebb körülvitorlázni, mint a világot. Az hosszabb út, mint a tengerészeké.

— S ha csak egy bűbájos arcz állna köztetek, rebegé Blanka, leülve Anna mellé, s annak a fejét keblére vonva.

— Azt is tudom. Az egész világ áll közöttünk. Az ég és a pokol. A becsület, hit, hazaszeretet minden törvénye szakít el egymástól minket. Én nem mehetek oda, a hova ő. De ő jöhet oda, a hol én vagyok.

— Te azt hiszed?

— Mint az egy Istent! szólt fellángoló szemekkel Anna. Nem. Azt nem remélem, hogy valaha boldogok lehessünk együtt; hogy ő nekem valaha bármi örömet adhasson. Ahhoz nincs hitem. De hiszem, bizonyos vagyok felőle, hogy az út, melyen ő elindult, ide, e ház küszöbéhez visszavezet, hiszem azt, hogy egykor összetörve, megalázva, az egész világtól gyűlölve, eltaszítva, ide fog vánszorogni az utolsó menedékéhez. És akkor az, a kit senki se szeret többé: fog találni egy szivet, a ki soha se szünt meg őt szeretni; s a kinek akkor nem lesz egyéb életgondja, mint az ő sebeit, a miket a viágból elhozott, begyógyítani, s a szennyfoltokat, a miket homlokán elhozott, letisztogatni. Ez az én erős hitem!

S e szónál a leány alakja felmagasodott és arcza ragyogott.

Egy angyal, a ki egy ördögöt szeret!

— Lásd, szólt Blankának, a képre mutatva, mely most is immortelle-koszorúval volt körülfonva. Ez a kép itt szobámban (akarata ellen), tanuvallomást tesz mindennap arról, hogy a mi családunkban mily végtelen nagy a szeretet. Testvéreim mind gyűlölik őt, és mégis, mert

tudják, hogy én még most is szeretem, nem dobják e képet a tűzbe, a pocsolyába: itt hagyják szobámban. Nem bántanak meg azzal, hogy egy más alakot hozzanak elém, a ki nálánál jobb, hogy őt elfeledtessék velem. Tudják, hogy mennyire szeretem, s kimélik azt, a mit más meg sem ért. Oh, kérlek, ha neked is van okod őt gyülölni, tűrd el az ittlétét, a hogy a többiek eltürik és ne lásd meg!

És Blanka most még jobban gyűlölte azt az embert. Eszébe jutott a szép Cyrene s összehasonlítást tett a két alak között. Hogy amaz maradhatott a győztes!

— De lásd: én sem vagyok háládatlan irántatok, szólt mosolygó arczczal Anna. Nem lát engem senki kisírt szemmel; nem keverem senki jókedvébe sóhajtozásaimat. Derült vagyok, érdekel minden, a mi körülöttem történik. Arczom sem ijeszt meg senkit panaszt tevő halványságával. Nézd, milyen piros vagyok: akár csak te magad.

S Blankát a tükör elé vonva, odaszorítá arczát annak az arczához, s aztán vitatkoztak egymással, hogy melyikük pirosabb?

— Pedig te boldog vagy. És boldog fogsz lenni! mondá a leány. Manassé paradicsommá teszi rád nézve a földet. Oh, ha te őt egyszer úgy megismered, egész a szive fenekéig, a hogy én ismerem.

Blanka nem állhatta meg, hogy gyöngén el ne nevesse magát. A nővér jobban akarja ismerni testvérét, mint ő: a szerető!

Anna pedig elkomolyult.

— Tán nem hiszed? Láttad őt már haragudni? Ellenféllel szemközt állni?

— Láttam.

— S mit tett akkor?

— Homlokán két égő folt támadt olyankor.

— Az, az! És tovább?

— Szemei kigyulladtak, arcza kővé látszott meredni; melle küzdött a rajta fekvő rémmel, míg lassan ö lett a győztes; arczvonásai kiderültek, elmosolyodott s aztán hideg vérrel szólt tovább.

— Akkor nem láttad még az igazi szenvedély arczát nála, a hogy én láttam őt, mikor az őt megbántott erős férfit félkézzel felkapta övénél fogva s úgy vágta a lábaihoz, hogy egész atyafiságának kellett összefutni, hogy őt fölszedje a földről. Mikor haragjában szól, megrettent vele egy sokaságot, s minden fegyver úgy otthon van kezében, hogy meg nem mérkőzhetik vele senki. Ugy-e, ilyennek te nem ismerted őt még?

— Nem; szólt Blanka elámulva.

— És lásd, mikor a gyász megesett házunkon, a mi menyasszonyi koszorumra az özvegyi fátyolt akasztá, egész családunkban nagy felháborodás támadt. Bátyáim esküdtek, hogy megölik azt az embert, a hol összetalálkoznak vele. Csak Manassé hallgatott. A többieket nem kisérlém megengesztelni. Tudtam, hogy haragjuk őszinte ugyan, s ha megsértőjüket kézrekaphatnák, annak rossz vége lenne. De ők nem mennek utána a világba, hogy őt keressék. Toroczkói embernek már Erdélyből kimenni is;

külföldi út; Bécsbe, Rómába erővel sem hagyja az magát vinni. Hanem Manassé bizonyosan találkozni fog vele; egy városban laknak, egy világkörben élnek, utaik keresztezik egymást. És ő hallgat. Őt vettem elő. Szobájába mentem; még rajtam volt a menyasszonyi ruhám. Manassé útra készült; épen egy pár pisztolyt akart eltenni tokjába. Az egyik pisztoly a kezében volt. Én odamentem hozzá, vállára borultam s azt mondtam neki: „Manassé, lelkem! Fogadd meg nekem, hogy nem ölöd meg azt az embert; nem pusztítod el nyomorultul! Mert az énnekem fájna." Manassé rám nézett, úgy, a hogy te mondod: lángoló szemekkel; homlokán az a két vörös folt kigyulladt, arcza olyanná lett, mint egy márványszobor, s a míg melle zihálva küzdött a rajta fekvő daemonnal, az alatt annak a pisztolynak a csöve, a mit kezében tartott, e szörnyű önküzdelem közben rettentő öklei között meghajlott, mint egy viaszgyertya, és úgy maradt. Én bámultam és kaczagtam, „lásd, nem is lőhetnél vele többet! Isten és önmagad álltok mellettem: ne öld meg, ne pusztítsd el." És akkor megölelt, megcsókolt, s aztán öklét feltartott hüvelykujjával égnek emelve, mondá: „Fogadom neked, hogy nem ölöm meg, nem pusztítom el őt, mivel hogy az a te szivednek fájna!"

Mennyire felmagasodott Blanka lelkében e vallomás alatt Manassé alakja! Eddig csak felét látta annak. Az ikertestvér lelke volt a kiegészítő rész. Eddig csak bámulat tárgya volt előtte az önuralom, melylyel Manassé a boszúállást

elutasitá magától; azt hitte, rideg, vallásos dogma annak a kútfeje: most aztán megtudta, hogy a mi azt az elátkozott embert védelmezi, a mi azt, mint az Iliász és a Niebelungen hőseit sérthetetlenné teszi, az egy szeretni soha meg nem szünő szivnek örök varázslata; egy sóhaj, egy néma imádság burkolja körül az átkozott daemont, a mit kard, golyó keresztül nem járhat. Manassé a szerető nővérnek adott fogadalmat emelte hitágazattá.

Most már imádta őt az asszony.

IV.

Blanka boldogsága Utopiáját találta fel az Annával megosztott kis szobácskában.

Nem is gondolunk arra, minő kincs két rokonszenves nő egymásra nézve.

Szeretőt találni: mindennapi dolog; de testvért találni: a sors kegyenczei számára tartogatott szerencse.

A ki előtt egy nő, szivének legrejtettebb titkait elmondhatja, s a ki azt megérti: azokat az ezerféle apró bajait a női szivnek, a miknek felfogásához még a legodaadóbb férfikedélyben is hiányzik az érzék; azokat a nevezetes gondokat, a mik a férfira nézve bohó semmiségek, de miket egy másik nő teljes értékükben méltányolni tud. Aztán a leghivebb, a legszeretőbb férfi is nem ismer egyenjogúságot: ha meghallgatja is a szeretett nő panaszait, aggodalmait, ha talál is rájuk vigasztalást, de a maga baját

viszont nem panaszolja el neki; nem engedi a homlokát elülő felhők titkait kitalálni; búját, keservét tartogatja magának; megcsalt reményeket, megtorolhatlan sértéseket büszke elmondani az ő szerelmese előtt; bezárja a száját s csak magában évődik; — míg a rokonszenves nőszív a vele közlött panaszra a saját panaszával felel, kitárja a maga világát, engedi a testvérlelket egészen beleköltözködni.

Blanka és Anna egész hajnalig nem aludtak el; mindig volt egymásnak mit beszélniök, alig várhatták, hogy a selyemszálakat, a mik éltük eseményeit képezték, úgy keresztül-kasul szőjék egymáson, hogy azokból utoljára egy szétbonthatlan mintarajz alakuljon.

Hogy a közleményeikben Manassé és Benjamin volt a két főalak, az természetes. Mindketten megegyeztek végre abban, hogy a ki Benjamint oda fogja kényszeríteni, a hol őt Anna akarja látni, az Manassé leend.

Hanem azért mégis fölébredt Blanka, mikor az első napsugár besütött az ablakán s az ódon üvegkarikákon keresztül biborpiros világát odaveté az ő ágyára. Annát is fölkelté.

— Nézd, már hajnal van.

— Pihenj még édes; súgá neki Anna; ez még csak az „első hajnal.“ — A Keresztesmezőn jött még csak fel a nap.

S néhány percz mulva eltünt a biborsugár a falról, s ismét úgy lett, mintha bealkonyult volna. Blanka szempilláit lecsukta az álomtündér.

Jó egy óra mulva aztán Anna ébreszté fel őt.

— Most van nálunk hajnal, kedves.

Akkor villant ki az első lángsugár a Székelykő fölött, s most már Anna vánkosaira sütött az. Toroczkón kétszer látják a napot fölkelni, nem kell e tüneményért Ava Saxa szikla előfokára vándorolni.

A férfiak már nem voltak otthon a háznál, mikor Blanka és Anna hálószobájukból előjöttek. Manasséról azt mondták, hogy a családi birtok ügyeinek rendezésében jár. Annál nagyobb dolga is volt: elrendezni a békeegyezményt szülötte városa és a dákoromán fölkelők között.

Reggelizés után a meleg őszi verőfényen kisétált a két fiatal hölgy a kastély parkjába, melynek berendezése müértő kézről tanuskodott. Apró mulatóházak, darázskőből rakott grották, teleültetve havasi virággal, csörgeteg patakok, hattyúktól átszelt halastavak élénkítik az őspagonyt; a remontanrózsák utóvirágai búcsúztak a muló esztendőtől, s százados vadszőlő még sárguló lombbal koszoruzta be az óriási tölgyfát, mikor már annak a saját levelei rég lehulltak. S ez a tölgyfa takarja be azt a csendes halmot, hol az apa és anya hamvai nyugszanak. Előtte egy fehér obeliszk áll, azon e szók: „A legjobb szülőknek!“ s alatta a kilencz testvér neve. Azt a tölgyfát pedig még a nagyapa kedvencz szajkója ültette. A fecsegő madár, mikor gazdáját eltemették, utána ment, s a domboldalba, a hova eltünni látta, egy makkot dugott el a csőrével: abból nőtt a tölgyfa. Minden fának, minden ködarabnak története van itt, s

egy-egy mohos szikladarab emléke felvezet az Árpádok és első honfoglalók korszakáig.

Majd a nyáron, a nagy pünkösdi népünnep alkalmával el fogják vezetni Blankát a Székelykő tetejére is, a hol az ősi Székelyvár utolsó sánczfala fönnáll még, a miről annyi hősrege beszél, annyi népmonda dalol még. A magyar nép legrégibb mythoszának bölcsője, oltára ez a völgy, ez a bércz.

Dobszó szakítja félbe a beszélgetést.

A „Kő“ felől, porfelleget verve közelít egy harczias csapat. Blanka és Anna a parkot átszelő patak hidjára állva nézik az előttük elvonulókat.

A toroczkói nemzetőr dandár két szakasza az, mely a megkötött békefrigy után a sziklaszoros oltalmából visszatér. Egyik szakasz hajlott korú férfiakból áll, a másik tizenhat éven aluli ifjakból. A mi e két életkor közé esik, az elment honvédnek. Jól vannak fegyverezve mind: hogy miként látták el magukat szuronyos lőfegyverekkel? az Áron bátya titka. Felvonulásuk példaszerű és a rendes csapatokhoz illő. Az ifjak szakasza az akkori idők harczi indulóját énekli.

Blanka tenyerébe tapsol, azt gondolja, népies mulatság ez.

Pedig ha Manassé közbe nem jön, ma és holnap ez éneklő ifjak egy harmada ott festi vérével a Kő patakának megáradt habjait.

Most aztán az a kis sziklaöböl akár egy bűvös üvegharang alá volna letakarva. A négy égsark felől mindenünnen fognak felé tódulni

a pokoltól szabadon eresztett szörnyetegek. Ezt bűvkör veszi körül, nem törhetnek át rajta. Szétmállanak, köddé válnak, mikor határát érintik.

Az alatt a sziklasziget boldog védenczének elég ideje maradt uj hazáját megismerni. Mindenütt együtt járnak Annával s az minden háznál otthon van. A holdsziget városkája sajátszerű kis telep ezen a világon.

Magára hagyatva; körülvéve elhanyagolt, messze visszaesett idegen népfajtól, mely faviskókban lakik, rongyban jár, sötétségben lát; — e kis darab föld egy önmagából született kultura telepe.

Minden saját teremtménye, mint Japánnak, Chinának, vagy az Inkák birodalmának.

Rendes város, a melyben nincs se prókátor, se orvos. S a pört mégis eligazítják s a nyavalyát mégis meggyógyítják. Boltja nincs, de azért mindent megtalálni benne, a mi az élet kényelmére szükséges. Ismeri a pompát, a fényüzést: de azt mind maga állítja elő; a határon túl nem kér senkitől semmit. Szeret jól élni, vigadni: de egyetlen csapszéke nincsen! az idegen számára vendégfogadó minden ház; az ottlakó pedig mit keresne a korcsmában?

Azt mondják, hogy lakói valaha (ötszáz év előtt) németek voltak, eisenwürzeli települők; de most a legtisztább, a leghibátlanabb magyar nyelvet beszélik.

S a kis maroknyi népnek tanodái vannak, mikben philosophiát és költészetet oktatnak. Külön osztályuk van a mechanikai és techni-

kai tanulmányokra. Leánynöveldéjük legrégibb az országban.

Blanka elbámult, mikor meglátogatta a szegény nép gazdagságát. Mert az gazdagság. Alacsony házikó a gymnasium és növelde. Valahány angol utazó ott járt, mind belecsapta még a homlokát a bejárat alacsony szemöldökfájába. Mert valamennyit figyelmeztették bár előre a bemenetkor, hogy vigyázzon az ajtóra: azt őseik háromszáz év előtt apró emberek számára építették; de a mint odabenn az egyszerű parasztfiúkat a classicusokból felelni s a parasztleányokat zongorázni hallotta, bámulatában mind elfeledte a fejét kijövetkor aláhúzni.

Szerencsére Blanka nem nőtt olyan magasnak.

S a kis sziklaváros nem éri be azzal, hogy a maga gyermekeit nevelje, még idegeneknek is menedéket tár fel. Szegény székely fiúk messze földről vándorolnak Toroczkóra s ott adnak nekik ingyen kenyeret és tudományt.

S hogy mulatsága se hiányozzék a kis szigettanyának, még azon a héten szombat este, azok az emberek, a kik egész héten át dolgoznak, ellenség előtt álltak, Blanka tiszteletére nagyszerű hangversenyt rendeztek ott abban a tanodaházban, hogy arra a hercegi úrhölgy azt mondá, hogy olyan szépet nem hallott életében.

— Látod, mond Anna, ez a mi Scala-szinházunk!

V.

Blanka egészen új életmódot talált maga előtt: teljes ellentétét az eddiginek.

A Cagliari-palotában egyedül, elhagyottan élt, a világtól számkivetetten; környezete zsoldért hizelkedő, alattomban ellene áskálódó, kémkedő, renyhe had. Egyedüli látogatója a csábító szép kisértet, a vetélytársnő, a bűbájos daemon; hálótársnője a zengő szoborkép; künn a társaságban cselszövény, hazug barátság, álszenteskedés, hizelgő irigység, s áldozatai fölött kaczagó boszúvágy. — A templomban bársonyba öltözött hölgyek, kik az imakönyvbe nézve suttognak egymáshoz forró szerelmi kalandokra és jéghideg politikai merényletekre kiadott jelszavakat: míg fenn a chorusban magasztos hangon éneklik Palestrina himnuszait, s azalatt a reducik a pápák síremlékeihez köszörülik orgyilkaik pengéjét.

Itt pedig egy közös házban lakó testvércsalád, melynek minden tagja munkában tölti el a napot s jól megszolgált kenyerét a közös asztalra felhordja. Minden öröm és gond közös mindenkivel. Az új családtag pedig kegyencze mindenkinek, a kiknek az első belépése óta a ház küszöbén kedvét keresi a ház apraja és nagyja. Még dolgot is találnak a számára: tudják, hogy neki ez is öröm lesz. Az első naptól kezdve úgy szeretett volna segíteni mindenkinek: a konyhában sütni, főzni, a kertben a konyhanövényeket télire elrakni; a majorház-

ban a baromfiakat etetni; odabenn a gyermekek számára ruhát szabni, varrni; — de ezt mind nem engedték neki. Ehhez vannak mások, a kik jobban értenek. Találtak aztán ki a számára valamit, a mi egészen neki való volt. A családi számvivőséget. Kapott egy nagy könyvet, a mibe az ő feladata volt följegyezni a napi kiadásokat, a mosásba adott fehérneműt, a cselédek előlegezéseit, az apró bevételeket és a többi. Valami prózai lélek számára végtelenül unalmas feladat; de egy költői kedélynek valódi mulatság. Az annak olyan, mint a szárazföld a tenger istennőinek. Az egymás alá rakott számok: a sorok rímei s az egész teletölt oldal, végén a „summá"-val (ha jól kiüt) a legsikeresebb poéma! (Mikor én mulatni akarok, akkor én számadást csinálok.)

Következett aztán (a munkanapok végén) az Úrnak napja, a vasárnap.

A mi után Blanka oly régen óhajtozott.

Egy ünnep abban a házban, a melyről Manassé azt mondta, hogy az nem átjáró ház találkozót tartó szerelmesek számára.

Vajjon milyen lehet az ő templomuk? milyenek az ő szertartásaik?

A ki Rómából jön, ugyan mire lehet az még kiváncsi templom dolgában? Találhat-e az még a toroczkói völgykatlanban valami újat?

Találhat.

Egyszerű fehérre meszelt négy fal, sima boltozattal. Két karzat a két végében, közepén a szószék, az elött az Úr asztala.

Férfiak és nők, legények és leányok mind kü-

lön ajtókon jönnek be az Urnak szentelt házba. Legelébb az ifju legények. Azok elfoglalják a karzatokat, az orgona karzatát a tanulók. Azután belépnek a családos férfiak életkor rende szerint. A legelső padsor szemben a szószékkel az elöljáróké, a nép elnevezése szerint a „nagy fejüeké“.

A szószék melletti baloldali padsorokat a város tekintélyes családjai foglalják el. A legelső pad magával az Adorján-családdal teli van; egy másik a Zsakókkal, harmadik a Boslákkal, kiknek neveit, mint alapítókét, az iskolák aranykönyvei tartják megörökitve.

Blanka most látja a toroczkóikat először ünnepi öltözeteikben. Hétköznap durva munkásöltöny van rajtuk, a férfiakon a ködmen, az asszonyokon a „muszuly“.

Valami sajátságos, sehol másutt fel nem található viselet a toroczkói, csupán egy város népe számára kigondolva: valami vegyüléke a németnek és magyarnak.

Fekete, báránybőrrel prémezett dolmányok a férfiaknál, ezüst foglalatú carniol és amethysztgombsorokkal, miknek nyitott eleje közül kilátszik a finom bőrmellény, arra tarka czikornyák himezve selyemmel, aranyfonállal; a derekat tenyérnyi széles piros böröv szorítja át szines sziromnyal gyönyörüen kivarrva, s a délczeg öltözet fölé van vetve panyókául a sujtásokban gazdag kaczagány, magas fölálló rókaprémgallérral, azt hatalmas ezüstcsatok tartják összekapcsolva a mellen: két oldalt hat sor ezüst boglár.

Ez a nép fényüző! Jól teszi! Saját tenyere izzadt értte, a miben pompázik.

A mint a férfiak helyet foglaltak, jönnek a házas nők.

Páris minden divatja nevetséges erőködés ahhoz a fantáziához, a mivel e földmives nép asszonyainak jelmezei dicsekesznek. A menyecskék islógos ingpatyolatja, a csipkék, himzetek, fodrozatok remek összeállítása, az eszményi vállfüzők, zsinórövek, a prémes palástok, a redőgazdag fersingek, a classicus ránczvetésü gereznák, a selyem előkötények: kimeríthetlen változatait mutatják föl az asszonyi szép izlésnek, a mit tökélyre emel a fekete csipke-főkötő, festői hajlásokban átkötött fehér fátyolkendőjével.

Mikor a nők helyeiken ülnek, akkor jönnek be végre a negyedik, hátulsó ajtón a hajadon leányok, egyszerre, párosával, s két oldalt a nők háta mögött foglalnak helyet. Utoljára jönnek a gyermekek. Gyönyörü phalanx! Murillo és Bernini angyalai: csakhogy elevenen.

Ez a toroczkói templom pompája!

Róma templomainak falai ragyognak a müvész remekétől, de a népe rongyos és szurtos. A toroczkói imaház falai meztelenek, de népének arcza ragyog a boldogságtól: az aranyat, a selymet, a dicsekedő pompát nem a szent szobrok, hanem az emberek viselik.

Az volt a Canova, az volt a Michel Angelo, a ki ezt a kődarabot kifaragta ilyen szobornak!

Egy durva, idomtalan kődarabot, mit a vaksors Ázsiából, vagy a finn pusztákról, vagy ki tudja honnan, szeszélyében ide hajított. Az ,em-

ber" boldogsága, a nép pompája az Isten házának legnagyobb dicsősége!

Az egyszerü ének után a lelkész föllép a szószékbe s beszél a gyülekezetnek — nem a csodákról, nem a mysteriumokról, hanem arról, a mit mindenki megért: hazaszeretetről; embereknek egymás iránti kötelességeiről, a munka áldásairól, Isten végtelen irgalmáról, a jótetteknek önmagukban föltalált jutalmáról.

Imájában megemlíti Jézust, mint Istennek szerelmes fiát, embereknek követendő mintaképét.

És nem tagadja meg az üdvöt és paradicsomot azoktól, a kik más úton, más csillagok vezetése mellett indultak azt fölkeresni.

Azután hazabocsátja a gyülekezetet.

Legelébb eltávoznak az egyház vénei, a férfiak, akkor felkerekednek a házasnők, s azok mögött akkor egyszerre előtünnek Toroczkó drága kincsei: az eddig rejtve volt hajadonok.

Hat hosszú padsort töltenek meg egymás végtében.

Mintha a „szépek könyvei" az almanachok sorbaszedett czím-arczképei elevenültek volna meg, úgy tűnik elő száznál több eszményi arcz és alak egy csoportban.

Viseletük harmonikus egysége a fehérnek. Fehér irhabőr ujjatlan mente, fehér, kézcsuklyóig érő bő patyolat ingujj, fehér, sűrűránczos fersing, s az arcz körülkötve fehér fátyolkendővel. S az arczok ábrándképei a szépségnek, gyöngédek a szinben, nemesek a vonásokban, változatosak a kifejezésben, csak a szűz szemérmetes-

ségben hasonlók egymáshoz, mintha mind egy családhoz tartoznának.

Hanem a hosszú hófehér sorban aztán feltűnik egy-egy fényalak. Egy leány, a ki már menyasszony. Társnői fellegalakja között ezeregyéjszakai tündér. Viganójának bíborpiros kösnyői; aranynyal-ezüsttel gazdagon kihímzett vállfűzője, aranynyal áttört piros öve; a zsinór vállait, nyakát, keblét elfedő széles gazdag csipkék, az övébe feltűzött, hosszan lecsüggő színes selyemkendő, a felhajtott orrú piros szatytyáncsizmák, a kézcsuklyóit szorító gyöngyhímezett kösöntyük a népviselet remekét tüntetnék föl; de a homlokára tett párta még ezen is túlemeli azt, a tenyérnyi széles arany paszománt, mint egy korona fogja körül a ragyogó tekintetű főt, körüllebegve vállig leomló tarka szalagoktól, a mik közül büszkén kiválik az aranyvirágoktól rezgő mátkabokréta: a menyasszony büszkesége.

Blanka nem állhatta meg, hogy egy ilyen szép menyasszonyt templom után oda ne csaljon magához, apróra megbámulni araköntösének ragyogó pompáját.

Mind igazi arany s igazi drágaság az.

És a mit az rejt: a szív is olyan arany és olyan drága.

Blanka azt látta, hogy itt százan vannak, a kik versenyeznek vele szépségben és szívjóságban. Jó szerencse, hogy még sem vetélytársak.

— Honnan veszi ez a nép a pompát? kérdé Annától, bámulattól elragadottan.

— Saját munkája ez mind.

— A csipkét, hímzésgazdagságot értem; ezt maga késziti: de hol veszi ezt a rózsával és liliommal kevert arczczínt! e gyöngéd modort, e szelid, finom hajlékonyságot?

— A toroczkói férfi nem engedi asszonyát, leányát durva munkába elegyedni; nem küldi a mezőre dolgozni. Kiméli és őrzi a napsugártól. A nő csak házi munkát végez.

E szóban van a civilisatio ideálja kifejezve.

— De ha a toroczkói férfiak asszonyaik, leányaik finom szépségét nem engedik a napsugártól elbarnulni, ha selyemben, csipkében, aranyhímzett patyolatban járatják őket, ha növeldéket, tanodákat tudnak fentartani, micsoda mesebeli tündér kölcsönöz nekik erre elég gazdagságot? ezt kérdé Blanka Annától.

— Annak a tündérnek a neve: a munka. Toroczkón, az Úr napjait kivéve, nincs pihenő nap. Mikor a természet téli álmát aluszsza; akkor a toroczkói férfiak lemennek a föld alá, ott folytatják a munkát. Azok a füstokádó fekete sánczok az út hosszában az ő kincstáraik: a vasbányák, a kohók. Több mint félezred óta hordják fel a vasat a bányákból s az messze földön hirhedett legjobb vas. És minő fáradsággal termelik és készitik azt el! Egyszerű, öneszükből föltalált gépeiket egyedül a patak hajtja, a legtöbb munkát emberkéz végzi, századokról-századokra pihenés nélkül. Ez az ő kincshordó tündérük. Nyáron át nehéz fáradsággal mívelik a sziklába vágott szántóföldeiket, s ha rossz időjárás, jégeső, fagy elpusztít mindent, a mit a föld fölött talált, megmarad a

mi a föld alatt van: a vas; s a mi az arany kalászban elveszett, visszaadja a vas. Ez mindig egyformán terem, annak mindig van ára. Toroczkónak vasba van vésve a multja, vasra van épitve a jövendője.

— És én azt hiszem, hogy az a vas benne van itt a légben, a vízben, a növényben és az emberek szivében, lelkében is.

— Úgy van! felelt rá Anna büszkén.

Az ünnepélyes ájtatosság után Blanka felkérte Bertók és Áron bátyáit, hogy menjenek el vele tanukul a lelkészhez. Ott kijelenté áttérési szándékát. Tudtára lett adva, hogy két heti időtt szabott a törvény elhatározása meggondolására. Ha változatlan marad az, jelenjen meg ott ismét.

— Még két hét! sóhajtott fel Blanka. S aztán még hat hét a válóperig!

Áron meghallotta azt a sóhajtást.

— Én abból tudnék lealkudni valamit, ha nagyon szorítanók.

— Hogyan?

— A törvény azt rendeli, hogy annak, a ki válópert indít, vagy itt kell lakni Erdélyben, vagy pedig itteni birtokosnak kell lennie. Ha tehát itteni birtokos lennél, akkor nem kellene tovább várnunk, mint míg a consistorium összeül, s kimondja, hogy a római curia által hozott itéletet érvényesnek találja az elválásra nézve: az újra összekelésre aztán nem kell engedély.

— Hát mit kellene tennünk?

— Valami kis viskót kellene megvásárolnod itt Toroczkón.

— De én nem tudom, hogy van-e pénzem?

— Hogyne volna.

— Manassé mondta?

Áron meg volt akadva. Azt nem felelhette hogy Manassé „mondta“, mert ez hazugság lett volna: az igazat sem árulhatta el, hogy mit látott és olvasott Manassé tárczájában? mert akkor minden egyébről föl kellett volna világosítani Blankát; tehát igazi székely óvatossággal azt felelte e kérdésre, hogy „mondódott“.

Ennek aztán Blanka nagyon örült.

— Volna annyi pénzem, hogy megvehetnék rajta egy vasbányát?

— Micsoda? Te egy vasbányát akarsz venni? Te drága kincs.

— Igen Manassénak hozományul. Ő azt mondta, hogy új pályát akar kezdeni: bányász lesz.

— Tehát veszünk egy vasbányát; azt a te nevedre kereszteljük s az akkor mindjárt gyémántbánya lesz.

A vétel még az nap megtörtént. Egyikét a városhoz legközelebb eső tárnáknak elkeresztelték Blanka nevére, s kocsikon kimentek azt átvenni.

Maga Blanka is leszállt az aknába, új birtokát a föld alatt megtekinteni.

Egész gyermek lett az örömtől.

Pedig biz a vasbánya nem valami költői képzelmet felmelegítő látvány.

Estére az áldomását is megülték a birtokbavételnek. Mert az egy Istent hivők és az angol puritánusok között az a nagy különbség van, hogy a míg ezeknél a vasárnap a zárkózottság rideg napja, addig amazoknál az öröm és vigasság határideje. Akkor a leányiskola termeit kiürítik, átalakítják tánczteremmé, czigányt hozatnak s hajadonok, menyecskék és ifjak esti harangszóig tánczolnak ártatlan jókedvvel. Korcsma, tivornyaház e városban nincsen. A mulatság a falu véneinek gyönyörködő szemlélete mellett folyt le.

Az Adorján-házban is mulatság volt tehát ezen a napon. A bányavásár áldomását ülték. Áron bátyának is nagy kedve csucsorodott, hogy lehetett tréfálni vele.

— Ma nem lehetne tőlem olyat kérni, a mit meg ne tennék.

Blanka és Anna szaván fogták szegényt.

Régóta suttogtak egymással titokban valamit a mi a szemjárásból s a félbeszakított beszédekből itélve, nyilván Áron bátya ellen tervezett cselszövény volt.

Csaknem egyszerre szólalt meg mind a kettő.

— Áron bátya! szavadon fogunk.

— Meg kell tenned, a mire kérünk.

Most már Áron megszeppent. Igazi székely volt, a ki tudja, hogy az igéret: adósság, s azért jó azzal takarékosan bánni.

— No — de csak egyet kérjetek, mert többet nem igértem.

A két hölgy egyik a másikat nézegette, hogy szóljon.

— No már tudom, hogy miben mesterkedtek? Látom a te fitos orrocskádról, Aniko hugocskám, hogy mi bolondra akarsz rávenni? Azt akarod, hogy tánczoljam el az igaz székely tánczot!

Az pedig igen furcsa táncz, arra a nótára hogy: „Az én csizmám disznóbür!“ Hires jó kedvében kell lenni a székelynek, hogy azt valakinek bemutassa; mert az nagyon tréfás táncz. Komoly annak, a ki járja, de a ki nézi, mindig kaczag rajta.

— Hamis a zúzád! Már el akarod velem járatni! Pedig megmondám, hogy nem tánczolom el, míg lakadalom nem lesz a háznál Csitt, te leány! Szólj te asszony! Inkább a te kivánságod teljesüljön.

Blanka bátorságot vett magának a biztatást fölhasználni.

— Hát épen az én lakadalmamra akartunk valamit kérni.

— Mit hozzak rá gyémántom? Elhozom a kolozsvári Salamon bandáját? hozassak csimpolyást?

— Csak azt szeretném, ha együtt lenne akkor az egész családunk.

— Hisz az meglesz.

— Dávid is?

— Az is itt lesz. Urlóbot kérünk neki három napra.

— Hát akkor az, a mire mi ketten kérünk tégedet: hogy — hívd meg a lakadalmamra Zenóbiát is.

Az öreg székely azt gondolta, hogy ez elől az

orozva tett megtámadás elől legjobb menedék lesz a futásban. Megfordult s megszaladt.

De a két asszonycseléd elfogta s nem eresztě ki a keze közül. Exequálták rajta az igéretet.

Akkor aztán elkezdett alkudni.

— Inkább eltánczolom az igaz székely tánczot.

— Nem! Nem!

— Inkább elhozom a Salamon bandáját Kolozsvárról.

— Nem kell! Nem kell!

— Inkább elmegyek a püspökhöz, elhozom a dispensatiót a számodra, s két héttel megrövidítem a várakozási időt.

Blanka aztán olyan szépen kérte.

— De mikor, látod, azt már nekem meg is igérted.

— Nagy bolondság volt tőlem! De még nagyobb tőled, hogy rá emlékezel. Hiszen ha igértem, hát meg vagyok fogva. De látod, Salométól sem volt szép, hogy apjától, Heródestől, Keresztelő János fejét kérte ajándékba.

— De hisz én nem kértem tőled senkinek a fejét.

— Mit tudod te azt?

— Oh, tedd meg a kedvemért.

Áron bátya megfenyegette keményen a görcsös mutatóujjával Anikó hugát. Könnyű volt kitalálnia, hogy az beszélte el Blankának Dávid és Zenóbia szerelmi idylljét: aztán meg azt is, hogy ebben a családban Áron bátya a „tribunus plebis"; ő gyakorolja a „vetót", s a melyik testvérének a házasságába bele nem egye-

zik, annak nehéz állapotja van. Ezt kell meghóditani.

— De rögtön velünk kell jönnöd a szobánkba. Ki tudja, mikor kapunk megint ilyen jó kedvedben. Mi már megirtuk a meghivást.

— Már előre megirtátok?

— Mind a ketten egy levélben.

— Meghívtátok Zenóbiát?

— Igen.

— Akkor az apját is meg kellett hívnotok, Cipriánt.

— Természetes.

— Természetes. Biz az nagyon természetes. Hát már most én mit csináljak?

— Jer és ird alá te is a levelünket.

— Este van. Nem látok.

— Hozunk pápaszemet.

— Akkor hát inkább látok.

S a két ifju hölgy addig nem ereszté el Áron bátya karjait, míg át nem ment velük közös szobácskájukba. Ott alája tolták a hímzett tabourettet, kezébe adták az irótollat, meglineázták előtte a helyet a papiron, a hová a nevét kell pingálnia, s széles vállára fektették két felől a fejecskéiket, mindaddig, a míg a levelet aláirta.

Megtörtént. A toll utolsó vonása olyan tintakartácsot fecskendett maga körül, hogy az tökéletesen kifejezte Áron bátya érzelmeit ebben a pillanatban.

— El sem olvastad, mit irtál alá! enyelgett vele Blanka. Hátha halálitélet volt?

Áron ránézett szörnyű komoly arczczal, s

széles tenyerét rátéve a levélre, szomorúan mondá:

— Minden bizonynyal az volt.

Aztán megcsókolta Blanka kezét s azt mondá neki:

—Nagy bolondságot csináltam mai nap. De hát a te kedvedért még azt is megteszem, gyémántom.

Azután gúnyoros nevetéssel fordult Anna hugához, hozzája intézve a szót.

— Tehát Manassé menyegzőjén poharat koczczintunk egymással, én és Ciprián! — A zalathnai napok után!

Anna fehér lett, mint a fal.

Blanka arcza örömtől ragyogott.

Anna már tudta, hogy mit jelent — a zalathnai napok története?

De Blankának még nem beszét róla senki.

Hadd örüljön még!

VI.

Mik voltak azok a zalathnai napok? Egy névtelen történet, minőket földdel betakarni szeretünk, s a kizöldült pázsitot nem bolygatjuk fölöttük. Azt mondjuk: a végzet keze volt; annak méltóztatott egyszer az „embert“, mint elemi csapást, mutatni be a világnak. Árvíz, jégeső, tűzokádók lávája emberalakban.

Hogy Toroczkó új vendége előtt titokban lehetett azt tartani, a mi hozzá oly közel történik, annak igen egyszerű magyarázata van.

Nem voltak hirlapok. Kolozsvárott a sajtó megszüntette működését, s Magyarország felől nem volt postajárás.

Olyan idők voltak.

Hanem ha távolabb elmegyünk a szinhelytől, majd ott megtudunk belőle valamit.

Caldariva marquisnő ez idő szerint Bécsben időzik.

E nő jellemének megértésére el kell némely előzményt mondanunk.

Férje, Caldarive marquis, valóságos nápolyi főnemes volt. Keze által a szép Cyrenéből valóságos marquisnő lett. S a nápolyi udvarnál ez elég czím volt az elfogadtatásra. Igaz, hogy Caldariva Rozina ellen nem is lehetett akkor semmi olyan vádat felhozni, mely előtte a magasabb társaságok bejáratait elzárja.

Mikor a marquist az a baleset érte, melyet már említettünk, a gyászos özvegy Rómába költözött. Ott ismerkedett meg Cagliari herczeggel, a kinek azután később bizalmas barátnéjává lett.

Még Rómában nem érezte a viszonyok semmi közvetlen hatását az életben. Diplomaták és főpapok csak úgy látogatták salonjait, mint azelőtt s a vatikáni fejedelem mellett nincs fejedelemnő, a ki crupulosus legyen megválogatni a hölgyeket, a kik előtt nyitva vagy zárva kell lenni a „boscaretto“-nak.

Hanem a mint Cagliari herczeg felköltözött Bécsbe s a szép marquisnő is egyidejüleg a fővárosba tette át székhelyét, nagyhamar tapasztalá, hogy az ottani magas regiókban sokkal

hidegebb a levegő, mint az olasz kapitálékban.

Caldariva marquisnőnek nem volt elég a magas czím, hogy minden ajtó megnyiljék előtte. A bizalmas viszony közte és Cagliari herczeg között olyan volt, mint a pókháló a korona ágain. Azt le kellett onnan tisztítani.

A marquisnő bizonyos volt a felől, hogy a herczeg nem tud az ő bűvköréből menekülni soha többé: azért azt a tanácsot adta neki, hogy házasodjék meg.

Ő maga választotta ki számára, a kit nőül vegyen: a kolostorból csak akkor kikerült Zboróy Blanka grófkisasszonyt.

Tudta előre, hogy ez igen szerencsétlen házasság lesz, s számított rá.

Annyi czélt elért vele, hogy a herczeg megnősülése által a saját hirnevének hiányosságai, úgy a hogy, tatarozva lettek. A külső tisztesség meg volt mentve.

Cagliari herczeg, mint diplomata, igen becses személy volt a sorsintéző körökben: közbenjárása által sikerült egy meghivót kieszközölni Rozina számára is egy udvari bálba.

Az akkori bécsi udvari bálok feszes etiquetteje erős ellentétet képezett a nápolyi mulatságok kedélyes fesztelenségével szemközt.

A szép marquisnő elég érzékkel birt észrevenni, hogy őt ott lenézik. Ez még nem elég erős szó. Nem látják meg.

A sorba állított szép élő karyatidák mindenfelé fordulnak, csak ő feléje nem.

A feszes rendben felállított cercle átelleni oldalán megpillantja az ifju Cagliari herczeg-

nőt. Valóságos gyermek még. Mosolyog, köszönget jobbra, balra, hanem mikor átellenesére kerülne a tekintete, — akkor lesüti a szemeit és elkomolyodik, vagy átugorja azt tekintetével.

A marquisnő megjegyzi magának, hogy ez a nő tudja azt a mesterséget, hogyan kell valakit meg nem látni? annyira meg nem látni, hogy vonásaira se emlékezzék, ha valaha összejönne vele.

Azután elkezdődik a tánčz. A vendégcsoport közül felszinre kerülnek, a kik eddig háttérbe voltak szorítva: a fiatal hadnagyok és cancelláriai fogalmazók, a kiknek feladatuk az ünnepély tánczrendi részét gyakorlativá tenni, a szertartás mestere bemutatja őket a szép élő szobroknak is; azok egyenkint lejtésre kelnek, selyemuszályaik kört seprenek a sima parquetten, — csak a szép Cyreneért nem jön senki. Az egész walzert végig nézi.

Most a zenekar a franczia négyes előjátékát hangoztatja: az ifju urak sietnek foglalkozni, a tánczoszlop alakul; a szép Cyrene megint ott marad, mintha ő volna egyesegyedül márványból.

Ekkor egy festőmintának való szép ifju alak válik ki a tétlen vendégtömegből s a szertartás rendezőjével odavezetteti magát a marquisnőhöz.

„Vajdár Benjámin úr."

Ohajt abban a szerencsében részesülni, hogy a szép urhölgygyel egy chassée croiséet ellejthessen.

Ez a szerencse megadatik neki.

Ettől a pillanattól fogva rabja volt Vajdár a szép Cyrenének.

A franczia négyes jó suttogási találkozó. A szövevényes csoszogó táncz alatt annyira mentek egymással, hogy a marquisnő felhatalmazta Vajdárt, hogy őt meglátogassa.

Ez az ifju az ő reputátióját mentette meg, mert a hivatalos báli tudósító kénytelen lesz a marquisnő nevét is fölemlíteni, midőn a française tánczoszlopának résztvevőit az utókor számára megörökíti.

Diadalát csak az utolsó táncz-ábra zavarta meg. A „láncz"-ban minden találkozó kezét nyujtja egymásnak sorba, s mikor Cagliari herczegnő találkozott a szép Cyrenével, csak a legyezőjét nyujtá neki s megint nem nézett rá.

Talán egész öntudatlanul tette. Talán másnak sem adott kezet. Talán nem is tudta, mennyire megsértett akkor egy nőt? Talán azt sem tudta, hogy az egy olasz nő, s az olasz nők között az, a kit a világ a „szép Cyrene" névvel tisztel meg és gúnyol?

Az pedig, hogy minő átkos ellentéte van ezen nő csillagának az övével, bizonyára ép úgy nem ismerte, mint a hogy nem ismerik az angyalok a hét fő bűnt.

Nem sok időre ez első találkozás után Vajdár Benjámin elhagyta a szerény subalternus állomást az udvari cancelláriánál, hogy Cagliari herczeg magántitkára legyen.

Azon időkben egy dúsgazdag főúr magántitkárjának állomása a legnevezetesebb közhivatalokkal versenyzett.

Vajdárt kora ifjuságától kezdve üldözte az élvvágy, a gyönyörvadászat, az urhatnámság. Ezeknek a rossz ösztöneinek sok lelkiismeretbeli kérdést alárendelt.

Menyegzője ki volt már tűzve Annával s ő az utolsó napon irta meg, hogy visszalép. Az egész család együtt volt már, vártak reá, s helyette a kegyetlen levél érkezett meg.

Azt nem is tartotta szükségesnek tudatni egykori jótevőjével, hogy egyuttal hitét is megváltoztatta. Ez nagyon természetes volt. Cagliari herczeg nem tarthatott unitarius titkárt.

De áteskűdött volna ő már akár phansigarnak is, a mióta annyira elveszté az eszét, hogy a főurának mind a feleségébe, mind a barátnéjába belészeressen.

A marquisnő ismerte mind a két őrültségét s táplálta mind a kettőt, kápráztató reményekkel.

Vajdár, mikor valami gyönyörvágyat kellett kielégiteni, nem igen volt scrupulosus annak megszerzésében.

Az úrkodás és bonvivant életmód a fiatal embert odatántorítá, hogy megismerkedjék az uzsorásokkal.

Azok pedig elővigyázó urak. Tudják, hogy egy fiatal hivatalnoknak, a ki hazulról semmit sem várhat, nem sokat ér az aláirása.

Benjamin nem sokat tusakodott magában a lelkiismeretével, hogy a hozzája legközelebb eső jó barátja nevével adjon a saját magáénak nyomatékot. Utánozta Manassé nevét a váltóján. Hiszen leendő sógora volt és igen jó ember, a

ki ha megtudná is, megbocsátana érte; de meg hitte is, hogy az soha sem fog napfényre jönni. Az uzsorás becsületes ember, a kinek a szavában bizni lehet. Ha egyszer az megigérte, hogy a letett váltót senkinek sem fogja mutatni: hát akkor nyugodtan lehet aludni felőle.

Mikor aztán a herczegnél hivatalba lépett s egyszerre nagy pénzelőleget kapott, az első dolga az volt, hogy az uzsoráshoz siessen, azokat a bizonyos váltókat kifizetni.

A pénz férfia megvigasztalá nagyon: nem kell már azokat kifizetni. Neki bizony egy kis pénzzavara volt; szüksége volt a jó papirjait folyóvá tenni: a letett váltókat elvitte ahhoz az úrhoz, a kire utalva voltak, s ez igazi gavallér ember, kifizette azokat az első látásra.

Benjámin meg akarta enni az embert dühében!

Az ő hamisított váltóit annak az embernek a kezébe juttatta, kinek a testvérét ő épen az idő alatt oly csúful meggyalázá. Odaadta a nyakára hurkolt kötél végét a legkeserűbben megbántott ellenségnek.

Ez az ember őt most üldözheti az egész világon keresztül s még csak azzal sem segíthet magán, a mivel a férfi férfi ellen szokott föllépni, ha egy lánczot ketté akar szakítani, mely őt akadályozza: még csak meg sem ölheti. Hisz a kihívásra elég annak fölmutatni a hamisított váltókat s nem lehet párbaj.

Manassé pedig kerülte őt e nap óta.

Vajdár megjelenése a Cagliari-palotában nyilt kitörésre hozta a herczegi házastársak

közt lappangva izzó ingerültséget; egy délután a herczegnő elhagyta a palotát s egy nevelőintézetbeli barátnéjához menekült Magyarországba. Onnan inditá meg a válópert férje ellen. .

A közbejött nagy politikai fordulatok aztán fölforgattak minden eddig létező rendet. A világnak nem volt gondja a herczegek magánéletében előforduló botrányokra, s a főudvarmesterek, a mióta a „tisztelt polgártársak" talpai otthagyták a nyomaikat a fényes parquetten, nem válogattak többé olyan nagyon a marquisnőkben.

A herczeg válópere -- még inkább a római események — aztán Rómába szólíták a herczeget, titkárját és barátnéját.

Az a gondolat a marquisnő agyából került ki, hogy megforditsák az eddigi viszonyt a két nő között, s az elválás után Blankát Vajdárhoz adják nőül, kit a szerelemszomjas herczeg kész volt fiává fogadni — ilyen eredményért. Hanem aztán önmaga megint elrontotta az egészet. Lehet, hogy Blanka miatt nehezen kivihetőnek találta a cselszövényt. Nyomára jött Blanka vonzalmának Manassé iránt. Most azután más tervet főzött ki. Egészen nagyra nevelni Blanka szivében azt a szenvedélyt s bukott nővé tenni őt általa.

A curia itélete a válóperben a marquisnőre nézve is kényelmetlen volt. A herczegnek nem lehetett ujra nősülni, a míg elvált felesége él.

Most már nem volt elég, hogy megalázza,

összetörje azt az asszonyt, most már az kellett neki, hogy el is temesse.

Ugyis halott volt már. Annak egy nappal töb vagy kevesebb ezen a világon, nem sokat számit már.

És akkor egy csodatevő varázsló rábeszéli ezt a halottat, hogy hagyja el a sírboltot s kezdjen el egy új életet az Isten szabad ege alatt s az bejelenti egész naiv őszinteséggel, hogy ő neki bizony megtetszett ez a szép világ s visszaküldi koporsóját az elvált urának, az özvegyi évdíj aranyaival s a szentszék itéletének papirhamvaival együtt.

Már most mi vár erre az asszonyra?

VII.

A szomorú évben is voltak, a kik mulatni szerettek.

A míg a Tisza partján, a Kárpátok között, az erdélyi havasok völgyeiben folyt a vér, a nagy császárvárosban csak úgy nem maradt el a farsang, mint más esztendőben. S a táncvigalmak legelsője, a mit a hirlapi fáma előre elhiresztelt, aCaldariva márquisnő tánczestélye volt. Még akkor a gazdag főurak voltak a társadalom tónadói; az egyenlőség korszaka nem tolta helyükbe a — fényüző finánczbárókat.

Az olasz asszony izlése túlfinomítá a megszokott mulatságot. Az ő termeiben nem csak tánczot és pezsgőt talált a vendégsereg; hanem

isteneknek való mulatságot is. A kor hirhedt művészei voltak megnyerve az estélyek számára; a hasonlíthatatlan Alboni, a hegedűművész Vieux-temps, kit kétszeresen érdekessé tesz az, hogy Budapesten a magyarok, a miért szerződése ellenére a német szinpadon is fellépett, kifütyülték; Elszler Fannynak egy fiatal növendéke (állítólag leánya), ki félévi ragyogás után a művészi pályáról végkép letünt. s a mi legnagyobb zajt ütött azon idő tájon Európában, Kobler automata-szinháza, melynek alakjai minden gépezet nélkül tánczoltak, lejtettek, maig is kitalálhatlan mechanismus bűvészete hatalmával. Ezeket mind egyesité a Caldariva-palota estélye, melyre a bécsi társaság színejava hivatalos volt.

A mulatság fényes volt és kedélyes. A házi nő ünnepelt királynője volt a mulatságnak, a kit mindenki tömjénezett.

Csak az volt a kérdés, hogy ki ez a „mindenki?“

Mikor az utolsó vendég is búcsút vett s a zenekar a finale ábrándját hangoztatta, a ház úrnőjét haronfogva vezeté Caldariva herczeg pompás boudoirjába.

— Hogy van ön megelégedve az ünnepélylyel, királynőm? kérdé a herczeg dicsekvő hizelgéssel.

— Sehogy sem, felelt rá a marquisnő, legyezőjét, karpereczeit hajigálva az asztalra.

— Mi hiányzott belőle?

— Az emberek.

A herczeg elbámult.

— Én azt hittem, hogy az ön termei tele voltak.

— Igen. Majmokkal.

A keztyűt, mely nem akart könnyen lejönni kezéről, lerepesztette, úgy tépte le róla.

— Nem vette ön észre, mondá a marquisnő, hogy egyetlen egy udvarképes alak nem volt a megjelentek között. Még az udvari szinház tagjai is kimentő leveleket küldtek a saját becses személyeik helyett. Épen azok, a kiket akartam itt látni, tündököltek jelen nem létükkel.

— Az udvarnál gyász van, szépíté a dolgot a herczeg.

— Nálam van a gyász, uram, nálam! mondá a marquisnő indulatosan, s gondtalanul szórta le hajfürtéből a gyöngysorokat, nyakáról a gyémánt rivièret, s hogy corsettejétől hamarább szabadulhasson, ollóval vagdalta szét a fűző selyemzsinórt, s aztán a földretaposott bálruha helyett egy bő burnuszt kerített magára. Meddig fog e megaláztatás még tartani?

A herczeg boszúsan vont vállat

— Én oka nem vagyok?

— Hát ki?

— A római curia, mely megtiltotta megházasodnom.

— Önnek legnagyobb örömére.

— Ön igazságtalan hozzám, Rozina. — Tudja, hogy mennyire szeretem.

A marquisnő ajkait pittyeszté, s lehűtő tekintettel nézett a maga bolondjára. Olyan rút száját tudott csinálni és kiállhatatlan orr-redőket,

mikor boszús volt, hogy az embernek rosszul esett reá nézni.

— Esküszöm önnek, mondá a herczeg, hogy a mely napon elvált nőmnek halálhírét veszem, másnap kihirdettetem eljegyzésünket.

— Ezt tehette volna ön, mielőtt az a nőt elvette.

— Nem önnek a tanácsára vettem-e el?

— Akkor még nem ismertem az itteni szokásokat. Azt hittem, hogy jobb lesz szabadnak maradnom. Önnek a házában lesz egy hosszantűrő martyr, a kinek a hallgatása elfed minden titkot, s az nekem szabadalmat ád. Nem tudtam, hogy itt még az asszonyok számára is van titkos rendőrség. De hát utoljára is nem tudott ön végkép megszabadulni ettől az aszszonytól?

— Én mindent elkövettem, hogy a curia kedvezően itéljen. Követtem önnek a tanácsát, hogy a nőt a kegyelem útjára vezessem. Mi hiusítá meg mindezt? Most ki van ránk mondva az itélet. A meddig ez a nő él, addig sorsunkat el nem fordíthatjuk.

— És meddig fog még ez a nő élni! — kiálta fel szikrázó dühvel a halavány, alabástrom alak.

A herczeg hidegen felelt:

— A meddig Istennek tetszik.

A szép Cyrene közel simult hozzá, s fejét vállára téve, halkan súgá fülébe:

— Tudja ön, hol van most az az asszony?

— Nem tudom, szólt a herczeg, arczát félrefordítva, mint a ki nem mond igazat.

— Lássa ön: én nem bocsátom el őt olyan könnyen a szemem elől. Ön otthagyta őt Rómában, jól odaláncozolva börtönéhez. Feje fölött kifent kések, lába alatt kaszatömlöcz; árulók, orgyilkosok körülötte; lázadás, gyujtogató népharag közepett. Már ott ugattak az ablaka alatt Jezabel kutyái.! Én tudtam, hogyan kell ettől az asszonytól megszabadulni.

— Ön remek nő, Rozina.

— Ekkor egy ember, a ki senki — egy pont, egy zérus, közé csap a játéknak s halomra dönt mindent. Igen, mert ez senki, ez a pont, ez a zérus mégis volt valami, mi több egy herczegnél, egy fejedelemnél: — egész férfi! Ez elvitte magával Rómából az asszonyt.

— Szerették egymást.

— Azt gondolom. — A sors másodszor is belevezette őket a kelepczébe, a miben annyi más ember otthagyta az életét. Triesztben három óráig voltak a haditörvényszék és rendőrség hálófonalai között. Ha négy óráig maradtak volna ott, bizonyosan megfogta volna őket a háló. Csak az útleveleiket kellett volna hamarább elolvasni valakinek, hogy megtalálják az okot, a miért az ember a czinterembe vándorol. Azonban, mire ez valakinek az eszébe jutott, akkorra már az az ember, az a semmi, az a férfi! elvitte őt magával. Gyalog mentek a Karst sziklasövényein keresztül.

— Nagyon szeretik egymást! mondá a herczeg.

Olyan nagyon szeretik egymást, hogy nem

fognak öngyilkosokká lenne, hanem tovább élnek, hogy tovább szerethessék egymást. Eleinte azt hittem, hogy úgy fog végződni a drámájuk, a mint hasonló kedélyű embereknél szokott. Turbékolnak, epedeznek, édelegnek s mikor azt látják, hogy nem lehetnek boldogok, hogy a sors ellen hasztalan küzdenek, akkor egy szép este bezárkóznak egy szobába s reggel mint szép halottakat találják meg őket. Még mást is reméltem. Hisz nem vagyok oly kegyetlen szívű. Azt hittem, el fognak szökni együtt más világrészbe. Onnan majd egyszer a nőnek halálhirét fogjuk venni. Nem lesz igaz: ők álnév alatt rejtőznek, de nekünk a hivatalos hír elég lesz bizonyítékul. Cagliari herczeg keze felszabadul a rávert bilincsből s akkor aztán válaszolhat arra a kérdésre, hogy vajjon a szép Cyrene több-e rá nézve, mint egy szép játékszer?

— Rozina, esküszöm önnek!

— Fölösleges eskü! Legalább egyidőre az. Ön megkapta Zboróy Blanka levelét?

— Nem kaptam.

— Dehogy nem, a mit még Trisztből irt önnek novemberben.

— Nem jutott el hozzám. Én még a deczember havi illetményét elküldtem neki Vajdár által Rómába: ötezer skudit.

— Hahaha! Önnek derék fogadott fia van, mondhatom. Önnek a leveleit utasítás szerint ő szokta felbontani. Erre az egyre elfeledte önnek a figyelmét fölhívni. Annak aztán megint nem ő lesz az oka, ha a mostani olaszországi állapotok mellett egy ötezer skudis küldemény,

mely a czímzettre nem talál, úgy elvész, hogy nyomára nem lehet akadni. — Ez igazán geniális kölyök!

— Kitelik tőle ilyen escroquerie.

— Hanem azért ne veszszen ön vele össze. Nekem vett rajta gyémántokat. A családban maradt a vagyon. Arról a levélről nekem már novemberben tudomásom volt.

— No, és szabad nekem „is" megtudnom, hogy mit ír nekem a herczegnő?

— Azt, hogy lemond az apanageról, újra férjhez megy, s minthogy ez nem megy templombontás nélkül: áttér a jegyese hitére.

— Ebben az az örvendetes, hogy nekem megmarad a hatvanezer skudim.

— Fi donc! Ha Mayer bankár mondaná ezt! De egy Cagliari herczeg!

— Én azt a hatvanezer skudit ezentúl önnek adom, szólt a herczeg, hizelgőn fonva karját a szép hölgy vállai körül.

— Uram, ne érintse ön a kezemet! szólt az, elhárítva magától az ölelést. Ha volt bátorsága „egy" nőnek azt mondani önnek a szemébe: itt a herczegi koronád, meg az aranyaid: szedd fel! nekem nem kellenek, én akarok egy „egész" embert, a ki nekem uram és királyom! hát akadhat ön még egy második nőre is, a ki ezt szintén megteszi.

— De hát mit kiván? Csináljam én is utána azt, a mit Zboróy Blanka tesz? Legyek önnel együtt protestánssá, hogy aztán mi is megesküdhessünk?

— Bizony, majd azt mondtam rá, hogy te-

gyen úgy. Úgy hiszem, hogy ha egyszer az „advocotus diaboli“ előtt védeni kell a földön elkövetett bűneinket, az ön tréfájára könnyebb mentséget találna, a mint, a mit én tervezek.

— Ön valami tréfát tervez, Rozina?

— Nem is rosszat. Hogy a szerelmes pár czélt érhessen. Toroczkóra kell haza jutnia. Nyomrul-nyomra kisértem eddig az útjokat. Erdély felé tartanak, annyi bizonyos. Ott a hegyek között van a galambpár fészke, a melyben meg akar huzódni. S azok a körül fekvő erdők most tele vannak kányákkal, héjakkal!

— Ön arra gondol? szólt akadozó szóval a herczeg.

Az öreg roué szerette magát kegyes embernek mutatni, a ki fél az éjszakai rémektől, hisz a babonákban. Nem szerette, ha egy szép hölgy halálról beszél előtte.

— Még most csak gondolok; szólt a szép Cyrene. S lehet, hogy a gondolatom is teljesül. De ha nem úgy lesz, akkor majd tenni is fogok.

Azzal elővette azt a nagy katonai térképet, melyen Erdélynek minden hegye, völgye, még elszórt csárdái is mértani pontossággal vannak följegyezve. Több hely beleszurt gombostűkkel volt megjelölve.

— Itt a völgykatlanban fekszik Toroczkó. Körülötte ezeket a pontokat tartják megszállva a fölkelők. Hallott ön már valamit a viselt dolgaikról?

— Borzasztó meséket.

— Azok nem mesék s borzad tőlük, a kinek gyönge szive van. Én nem. Mit gondol ön,

hogy ha egy ilyen borzasztó mesének a szinhelyére tévednének a mi menekültjeink, mi történnék velük?

— Arról álmodni sem szeretek.

— Ott nem védi meg őket az angyali szépség. Azok ott gyorsan itélnek és végrehajtanak.

— Valóban?

— Valóban! Valóban! Ön olyan hangon mondja azt, mintha egészen másutt járnának a gondolatjai. — Meglehet, hogy önnek a felesége már ebben a pillanatban valamelyik kutnak a fenekén fekszik.

— Az rettenetes volna!

— Rettenetes csak az volna, ha igaz lenne s nem volna senki, a ki a tényt be tudja bizonyítani. Erről gondoskodtam én.

— Ön borzasztó nő, Rozina!

— Ne rémüljön el! Én nem tettem semmit. Én csak engedem őket menni a maguk utján. Ha elbuknak, nem az én hibám. Én csak arról gondoskodtam, hogy ha balsorsuk utóléri őket, erről bizonyítvány legyen a kezemben. Csak nem tart ön Fredegondának, Lady Macbethnek, Borgia Lucrétiának?

— De hát hogy akar ön adatot szerezni?

— Igen egyszerü úton és módon. Erdélyből minden ily rémeseményről a legrészletesebb tudósításokat küldik meg a hadügyminiszteriumnak.

— Ki küldi azt?

— Olyan hü emberek, a kik a hadviselésnek azt a nemét rosszalják. Azokban a tudósításokban fel vannak sorolva az áldozatul esettek ne-

vei mind! Én e leveleket megkaptam másolatban.

A marquisnő felnyitá pompás, teknönczhéjjal kirakott szekrénykéjét s egy rózsaszín szallaggal átkötött iratcsomagot vett ki belőle.

A herczeg tetteté, hogy összeborzad, mikor azt az asztalkára letette eléje.

— Ne ijedjen meg, herczeg. Nem lehet ez iratokat olvasni. Titkos irásjegyekkel vannak fogalmazva.

De a herczeg mégis fölkelt az asztaltól, mintha egy sírboltot nyitottak volna ki előtte, s annak a kísértetei emelkednének ki eléje.

A szép Cyrene vette észre a hatást, s most már úgy tett vele, mint az állatszelidítő a meghunyászított oroszlánjával, mikor a nyers hust szájához veri s korbácsot ad neki helyette.

A marquisnő felnyitott egy iratot s nevetve olvasott fel belőle egy pár sort. Az természetesen úgy hangzott, mintha sanscrit nyelven lett volna irva: semmi értelme nem volt. A herczeg fülében mégis úgy hangzott az, mint valami rettenetes varázsmondat.

Aztán csábító mosolylyal dült oda a vállára a szép hölgy, s bársonyujjaival megczirógatva az állát, azt mondá neki:

— Hanem ha egy kellemes éjt akar ön az oldalam mellett eltölteni, ha van önnek vágya egy rendkivüli, nem mindennapi emberek számára fentartott gyönyörben részesülni, akkor szerezze ön meg nekem a hadügyérségtől e levelezések titkos kulcsát. Akkor ketten egymás mellé ülünk. Ön nekem kibetüzi az iratok tar-

talmát. Gyönyör és borzalom küzdenek egymással. Meglássuk, melyik lesz erősebb? — S ha aztán „egy nevet“ talál ön felolvasni előttem, a melyre várok: akkor majd megtudja ön, hogy milyen az a nőoroszlán, a ki az ő meghódítójának a lábát csókolja.

A herczegnek a hideg veríték gyöngyözött a homlokán. A hölgy leveté magát a kerevetre, állát tenyerébe fektette és kaczagva ingerkedett.

— Nos, uram, az idő még nem késő; csak éjfél után három óra. Ilyenkor legjobban lehet a hadügyminiszteriumban értekezni valakivel. Kevés ember van jelen. Legjobb óra a bizalmas kérdezősködésre. Én visszavárom önt, ha tetszik visszajönni. Ha alva talál, csak e szót mondja: „erdélyi hirek“ s én fölébredek és figyelni fogok. Visszavárom önt. Adieu!

A herczeg sietett tőle menekülni.

S aztán hajtatott, nem a hadügyminiszteriumhoz, hanem a Sperlbe, a hol még akkor tánczoltak a herczegasszonyok a kiknek csak keresztneveik vannak.

VIII.

A marquisnő a komornájának csengetett. Különösen fanyalgó kedvében volt. A míg a fiatal leány dolgait végezte úrnője körül, az minden rigolyáját éreztette vele, a mivel csak egy bálból kedvetlenül hazatért asszony rendelkezik.

Mikor a haját kibontotta, minden kis haj-

meghuzásra felkiáltott s tenyerei gyorsaságával fenyegetőzött.

A komorna gondolta magában: „ma megint drága napunk lesz: egész reggelig nem hagy lefeküdni, folyvást talál valami parancsolni valót“.

Ekkor az óra tizet ütött.

A marquisnő olyan mozdulatot tett, mint a ki meg van lepetve, s az órára tekintett.

A komorna kapott rajta, hogy valaki mást fognak szidni, nem őtet, pedig most megérdemelné, mert a marquisnő gyors mozdulata következtében ugyancsak berántotta a bontó fésűvel a haját. Igyekezett árulkodni a másikra.

— Bolond óra ez! Hármat mutat s tizet üt. Ritkán üt és akkor mindig tízet.

— Hallotta ön már ezt az órát máskor is ütni? kérdé a marquisnő bizalmasra váló érdeklődés hangján.

— Csak az imént is egy órakor éjfél után, hogy a kandallót felszítani bejöttem. Akkor is tizet ütött.

A marquisnőnek bohó kedve támadt egyszerre, nevetett.

— Ez egy nagyon régi óra. Az ütőgépezete elromlott s semmi órás nem tudja megigazítani. Akkor üt, a mikor eszébe jut. Pedig zenemű is van benne, a mi háromféle operából játszik. Menjen oda Fanchette, nyomja meg azt a veres korállgombot az oldalán.

A komorna tette, a mi mondva volt s arra az ódon óra elkezdett egy minden divatból kiment nótát nagy álmosan leőrölni.

A marquisnő erre csupa nyájasság és figyelem lett a komornájához. Azt mondta neki, hogy késő az idő, ő már álmos, most hagyjon mindent szerteszét heverni, s úrnője haját félig felbontva, menjen aludni s holnap délig be ne jőjjön.

„Igazán szeszélyes asszony!“ mondá magában a komorna, a mint megcsókolta azt a kezet, melyet az imént a tenyerével megfordítva, most pedig kegyteljesen nyujtának felé, s aztán sietett megfogadni az utasítást.

A marquisnő pedig, a mint egyedül maradt, félig szétbomlott hajfürteit egy kis csipkefőkötő alá szorítva, az órához sietett.

Az egy ügyes antik-utánzat volt, a minőt Velenczében gyárilag készítenek, czifra faragványu álló tokkal, Jean Jouvence modorában. Műértő az első tekintetre kitalálja, hogy nem igazi antik.

A marquisnő egy kis aczélkulcscsal fölnyitá az óraállvány ajtaját s aztán elkezdett nevetni. Nevetésére másik nevetés felelt s az óraajtón át belépett egy férfialak. Vajdár Benjámin volt. Az antik óra csak egy rejtett bejárat álczája volt! az óraütés a jel, hogy a kit várnak, itt van, s a zenehang a felelet, hogy várják, bejöhet.

A látogató meg akarta csókolni az úrhölgy kezét, az pedig a helyett a kezére ütött negédesen.

— Megjöttél, bolondom.

— Ma már másodszor vagyok itt.

— Olyan sürgetős?

— Megkaptam a levelek kulcsát.

— Ah! — Most egyszerre villogni kezdtek a szép hölgy bágyatag szemei. Ez már kedves szó. Úgy ülj ide mellém, kis szamaram.

Ez a szó egészen átváltoztatá a nőt: minden tagjában nyugtalanság, minden vonásaiban izgalom látszott. Oda vezette karöltve Benjámint a kerevethez, mely előtt egy gyöngyház-mozaikkal kirakott asztalra dobva hevertek az említett levelezések s odavonta őt maga mellé.

— Te már készen tartottad az iratokat? kérdé Benjámin.

Rozina hamisan nevetett.

— Jupitert riasztottam el velük az imént. (A herczeget egymás között Jupiternek hívták). Nagyon földi gondolatjai voltak ő istenségének, s olyankor semmi sem téríti vissza olyan gyorsan az égiekhez, mintha a halálról beszélnek előtte. Az is elég neki, hogy tőlem elfusson, ha a fehér köntösömön fekete csipkét lát. Mi lássunk hozzá, mi van a kriptaajtón belül?

A nő szinte lázban volt az izgalomtól, a mint e fárasztó, lassu munka lepergett előtte. A cryptografia kulcsával egyenkint kellett a szavakat kibetüzni. Eleinte oda tette a két kezét Benjámin vállára s úgy leste a kibonyolított szavakat és mondatokat, annak a vállán keresztül nézve. Majd nem találta azt elég kielégítőnek, akkor odaült vele szemközt, hogy a felolvasó arczvonásairól olvashassa előbb a kitalált szavak értelmét. Odatámasztotta arczát a tenyerébe, úgy bámult az irásfejtő ifju ajkaira.

Szemeiben, mint bűvös tűz, ragyogott a lámpa fénye.

S a fölnyitott lap valóban megannyi kriptaajtó volt s a kibetűzött sorokon, mint lépcsőkön szálltak föl belőle a sötét éj kisértetei.

Az első lap szólt a zalathnai vértanukról; a preszákai mező borzalmas jeleneteiről, mikben egy szép, virágzó bányaváros népe lett kiirtva: férfiak, aggok, nők, gyermekek; hatszáznegyven lélek. Mind királyi hivatalnokok, bányatisztek családjai. Csak ketten maradtak élve. Egy anya, ki egy lándzsadöféstől tetszhalottan maradt ott, aztán fölocsudott, a holtak mezején föltalálta kis gyermekét, az is tetszhalott volt, feléleszté a pataknál s elvánszorgott vele az erdőbe, s itt megmenekült. Az okirat elszámlálja az áldozatok neveit.

— Ne olvasd ezt végig! mondá türelmetlenül a marquisnő.

— Borzasztónak találod? A többi is ilyen lesz.

— Nem! Hanem ez még nem érdekel egészen. Mikor ez történt, még akkor „ők" Rómában voltak.

Következett a második levél. Ebben a sárdi rémnapot írják le, egy megmenekült özvegy elbeszélése után.

Azután a borbándi, kisfaludi catastrophák.

Azután a benedeki vérkrónika. Mellékelve mindenütt az áldozatok névsorozata. Egy-egy túlélő mindenütt maradt fönn, véletlenül, csodamódon megmenekülve, hogy legyen, a ki a nagy romlást a világnak elbeszélje. Igenből

a református lelkészt hagyták élve, azzal a szóval: „eredj és mondd meg a népednek, hogy mit láttál a krakkói lovardában!“

A kisenyedi mészárlásból egy úrnő, a ki kútba ugorva menekült meg, kis gyermekével keblén.

Egy fiatal úrleányt egy csimpolyás mentett meg azzal, hogy testvérének adta ki. Benedeken egy kiirtott földesúri család kisasszonyát szabadítá meg egy jószivü czigánylegény az által, hogy nőül vette.

— Hisz ez valóságos regény! mondá a szép Cyrene.

De még milyen regény! Dumas „ezeregy kisértetén“ is túl tesz.

Hanem az egyformaság kezdé untatni. Ásítozott.

— Ezek mind igen régi történetek. Mi történt később?

A közben a kiterített térképen veres zászlós gombostűkkel jelzé a rémhadjárat előrenyomuló stratégiai pontjait.

Iszonyú hadjárat! Az elesettek életkora is föl van jegyezve. A férfiak mind negyven éven felül, a gyermekek mind tíz éven alul. Harczra való férfi nincs köztük. Legnagyobb szám a nőké.

S mit vétettek?

Azt, hogy magyarok voltak és urak (vagy németek; de urak).

S a szép Cyrene (most majd azt irtam: „Európa“) azt mondta rá: „sajnálom, de ki tehet

róla?“ (Hiszen, a kik megölték őket — nem voltak törökök!).

„Folytassuk!“

Pedig Benjámin maga is ki volt fáradva a munkában.

Azokat a feldult helységeket ő mind jól ismerte. Igen sok vérrel irott név tulajdonosával jó barátságban volt, házánál mulatott, a háziasszonynak kezét csókolta, kisasszonyával tánczolt.

S azok most — a kút fenekén!

Hisz' mégis végigfut az embernek a hátán a borzadás, még ha a szép Cyrenével szemközt ül is.

— Fázol tán? Kiszáradt a torkod?

A szép hölgy maga hoz neki egy kristálypohárban villogó zöld chartreuset, s hogy annál édesebb legyen, maga is beletorkoskodik. S aztán oda ül mellé. Talán ha a karját a válla körül fogja fonni, az még jobban fölmelegíti?

Menjünk tovább! Merre veszi futását a jégvihar? merre özönlik a láva, a minek neve „ember“?

Következnek a tudósítások a későbbi időkről.

Nagy-Enyed!

— Azt hiszed, hogy Nagy-Enyed felé mehettek csak Toroczkóra?

— Okvetlenül arra kellett venniök az útjokat. Ez a kényelmesebb és rövidebb út. Deés és Kolozsvár felől a leghevesebb harczok szinhelyén át kellett volna végighatolniok s Kolozsvárott a legrosszabb helyre jutottak volna: ott bizonyosan elfogják őket.

Tehát mi történt Nagy-Enyeden?

Az, hogy egy nagy népes város: a culturának egyik végőre, ki lett törülve hosszú időkre a létezők sorából.

Sírbolti rémek egész tábor számra!

Rémdráma, mely előtt Neró, mint egy bukott komédiás, futhat el a szinpadról; a fölséges nép túltett a fölséges Caesaron!

S a szép Cyrene ereiben is római vér folyik.

Az Agrippinák és Faustinák vére, a kik a halálordítás közepett letépték fejükről a rózsakoszorút s lehajították a gladiatornak.

Hétszázan menekültek meg az égő városból az erdőkbe. A hogy az éjjeli orvtámadás ágyaikból kiverte, öltözetlenül, mezitláb, fegyvertelenül, januári csikorgó hidegben.

Hova akarnak menekülni?

Legközelebb van nekik Toroczko

Tovább! tovább!

Üldözőik rémtábora mindenütt a nyomukban van.

Vajjon megmenekülnek-e előlük?

Vajjon „ők“ közöttük vannak-e?

Most egy új tudósitás következik.

Ez azon kezdi, hogy Kolozsvárt visszafoglalta Bem, s egyik alvezére Tordáig nyomult.

A hirlapok nem beszéltek erről. A közönség a hadjárat felől a legtökéletesebb tudatlanságban volt tartva.

Hah!

Itt a kibetűzött név, a mit kerestek: „Adorján“.

— Manassé? kérdi mohón a marjuisnő.

— Keresztnév nincs mellette.

— Olvasd hát!

— Egy Adorján és négy magyar mágnás, még hét huszárral és husz honvéddel elindultak Tordáról a Nagy-Enyedről menekülőket megszabadítani s Toroczkót megvédni.

— Harminczketten, tízezer ellen! Ne motozkálj a betük között oly lassan! Siess!

— Felvincznél rábukkantak a felkelő táborra, mely a nagyenyedi menekülteket üldözni s Toroczkót megrohanni sietett. A harminczkét ember nem várta be, míg a mögöttük járó főcsapat utánok érkezik, közéjük vágott a fölkelő seregnek.

— Őrjöngők! Tovább! tovább! Mi történt Adorjánnal?

— És szétverték az egész tábort.

— Harminczkét ember egy egész felkelő sereget.

— Igy szól a hivatalos jelentés. A támadók részéről csak egy lovas esett el.

A marquisnő nem akart hinni az irott betüknek.

— Hogyan? Harminczkét ember egy egész felkelő tábort? Az talán csak annak előhada volt.

— Meglehet. A tudósítás tovább szól. Délre megérkezett a gyalogság, két század honvéd és aranyosszéki nemzetőr. Azon az éjszakán hétszáz menekültet, nőt, gyermeket, félig megfagyott alakokat szedtek össze az erdőkből. Azokat szekerekre rakták és hajnalban megindultak velük Torda felé. Vincznél maguk előtt ta-

lálták teljes hadi rendbe felállítva az egész felkelő sereget. Neki vágtattak s utat törtek maguknak s az egész szekérsornak a hétszáz nyomorulttal, tízezer emberen keresztül.

— S megmenekültek mind?

— A magyarok részéről csak egy huszár esett el. Ellenfeleik szerteszét oszoltak.

— Lehet-e, hogy most ezek megtámadják Toroczkót?

— Ez a sereg, mely Enyed körül táboroz, bajosan. Onnan csak egy szűk sziklaszoroson át lehet bejutni a toroczkói völgybe, a hol még a legrendezettebb hadsereget is agyonverhetik aláhajigált sziklákkal a védelmezők, a kiket meg sem lehet közelíteni. Hanem egy másik felkelő tábor, mely Aranyosszék körül tanyáz, meglepheti őket a Székelykő felől, ha annak a feljáratai nincsenek őrséggel ellátva. Még erről a táborról nem kaptunk tudósítást. Azonban még egy levél van hátra.

— Pihenj meg. Igyál még egy pohár liqueurt. Én hadd szijjam ki addig a magam mézét e rettenetes méregvirágból. Milyen borzalmas képek! Látni ezeket az útfélen fekvő nőalakokat, ruháik letépve, meztelen fehér keblükön a halálos sebbel. Rettenetes gondolat. De hinni azt, hogy hátha az „ő“ szelid madonna-arcza is ott van azok között, a kik véres mintájukat ott hagyták a fehér hóban. Mellette két imádója, a kik csókjára vágynak: a holló és a farkas! Ah mi gyönyörteljes ábránd!

Még is összeborzadt erre a szóra. A nőszív

soha sem romlik meg annyira, hogy a rosszat, a mit tesz, meg ne bánja. Azért megteszi.

— Nem! Nem vagyok olyan rossz. Nem kivánom neki ezt a sorsot. De azt igen, hogy mentse meg őt is hódító szépsége. Találjon egy parasztlegényre, ki őt a mészárlásból azzal menti meg, hogy feleségül veszi Zboróy Blanka grófnő, Caglari herczegnő, egy pakulár felesége. A ki aztán maga könyörög, hogy tegyék az ő nevét is a halottak lajtsromába! Akkor aztán hadd éljen, ha el van temetve.

A szép Cyrene annyira meg volt elégedve magával, a miért ily nagylelkű megoldást tudott feltalálni, a miért magát rajta kaphatta egy nemesszívű gondolaton, hogy önteltségében megcsókolá saját hófehér vállát.

— Te még is jó lélek vagy Rozina! mondá magának hizelegve.

Jól kiérdemelt hizelkedés.

— Nos! Kis bolondom. Még egy levél van hátra. Nem vagy még álmos, kis kutyám?

Benjámin egy perczig gondolkodott rajta, hogy ne legyen-e valósággal kis kutyája a szép Cyrenének? A delnő hátravetve magát a kereveten s két felemelt karjára nyugtatva fejét, lustán letapadó szempilláival oly élveteg képet mutatott, hogy a fölött az ember elfeledheté az egész hadjáratot, szörnyeteg mészárszékeivel együtt. Benjamin gondolkozott rajta, hogy ne dobja-e az utolsó levelet az asztal alá?

Küzdött benne a vérszomj és a gyönyör daemona egymással az elsőbbségért. A vérszomj győzött.

— Lássuk az utolsó levelet is.

Ez a monasteriai főhadiszállásról kelt. Az itt összegyűjtött felkelő tábornoknak kellett Toroczkót megsemmisíteni.

A legelső sorok olvastára a legnagyobb érdekeltség lepte meg a delnőt.

Adorjánokról volt szó!

Odaült a szék kartámlányára, hogy jobban belelásson a megfejtett iratba s ujjahegyével kisérte a leirt szavakat, míg szőke fürtei, a főkötő alól kiszabadulva, a felolvasó arczát beárnyékolták. Az alabástrom arczon végigvonaglottak az indulatkifejezések csodái.

„Egy Adorján odament a felkelőkhöz békét ajánlani. Azt elfogták, megláncczolták."

„Egy másik Adorján jött utána: kérni a fölkelőktől a békekötést és elfogott testvérét. Azt is a másikhoz láncczolták, nem irgalmaztak."

„Ekkor jött egy harmadik Adorján. — Manassé."

— Ah! Végre hát Manassé!

A szép hölgynek összeszorított két fehér fogsora kivillogott felvetett piros ajkai közül, míg szemei kerekre felnyilva lesték a megszülető új sort.

„Olaszországból jött, egy szép hölgyet kisérve, a ki menyasszonya."

— Megvannak!

„Azon a napon, melyen a magyar seregek Kolozsvárt elhagyták, indultak ők el, a hegyi utakon. Éjjelre Ciprianu házába szálltak meg, a ki a fölkelők egyik főnöke s az Adorján-ház elkeseredett ellensége."

— Az elfogta őket! sietett a marquisnő a még ki nem betűzött sor talányát megelőzni.

— Nem. „Az megmenté őket s erdei járatlan utakon keresztül Magyar-Peterdig vezetteté.“

— De hát bűvészek azok az emberek? Varázslatuk van?

„A menekülők a tordai hasadék Balyika barlangjában tölték az éjt.“

— Hol van az? Mutasd a földabroszon!

— Itt.

— És a Monasteria?

— Az meg itt.

— Hisz itt két ember a könyökével éri el egymást.

— Ugy van. Mintha egy házba szálltak volna, az egyik a földszintre, a másik az emeletbe.

— Tovább, tovább! szólt a delnő, türelmetlenül ütve tenyerével az asztalra.

„Minden útjok el volt zárva a Toroczkóra jutáshoz. Ekkor Adorján Manassé éjjel felment a Monasteriába s megjelent a felkelők főhadiszállásán.“

— Vakmerő!

„A haditanács már készen volt a támadási tervvel. Volt tízezer fegyveresük. Vártak egy segédcsapatra, mely rendes katonasággal, ágyúkkal ellátva támadja meg más oldalról Toroczkót, azt pedig nem védte több háromszáz nemzetőrnél.“

— Manasséról olvass! És asszonyáról!

„Adorján Manassét megérkezésekor elfogták s bezárták. Két bitófa föl volt már állítva a

két testvére számára, reggelre felállították melléjük a harmadikat is.“

— Úgy, úgy! És az asszony? Az asszonyt nem találták meg?

„Reggelre Adorján Manassé rábeszélte a fölkelők vezérét, hogy kössön békét Toroczkóval: maradjanak jó szomszédi frigyben, s őt és testvéreit bocsássák szabadon. A vezér megkötötte a frigyet, pazsurákat adott az Adorján-testvéreknek s Manassé arájának, azok hazajutottak Toroczkóra; a felkelők pedig visszatértek falvaikba.“

A delnő felkapta az egész iratcsomagot s oly dühvel vágta azt le az asztalra, hogy a légcsapástól az argandi lámpa kialudt. S csak a boltozatról lefüggő éji lámpa világítá még be a szobát.

Mint egy felbőszített szép nőtigris, úgy szökött fel helyéről, s végigfutott szobáján, meg visszatért, főkötőjét ledobta fejéről, hogy hajfürtei mint aranykígyók omlottak vállaira.

— S mi történt tovább? Mi történt Toroczkón?

— Több tudósításunk nincs.

— Nincsenek ott kémeitek?

— Toroczkón nincsenek árulók. Egy volt. Azt már magadévá tetted.

— S te nyomorult, nem osztod azt a dühöt, a mi engem képessé tesz arra, hogy pofon üssem magát az ördögöt! — Nem. Nincs többé ördög! Más gyáva csak odáig tudta vinni, hogy istentagadóvá legyen: — én az ördögöt taga-

dom meg. Kihagyni őket siklani a körmei közül! Hát már most kiben bízzék meg az ember? Benjámin megkisérté enyhültebb kedélyhangulatra bírni a gyönyörűséges szép fúriát s kapott tőle a kisérletért egy irgalmatlan nagy pofont.

— Nesze!

— Köszönöm. Ez hát az enyém. Egy négyszem között adott pofonért, ha szép hölgy adja, nem haragszunk. Az egy váltó.

— Még pedig nem hamis.

— „Értéke“ egy menyország.

— Pokolbon akarod-e megtalálni a menyországot? Te hidegvérű reptil! Mikor azokat a jeleneteket elolvastad előttem, a mik alatt valamit éreztem Báthory Erzsébet gyönyöréből, a ki ifju leányok vérében fürdött, azt véltem, lángba borulok s megégek azzal együtt, a ki lángkörömbe lép. A kisértetek orgiájába vitt oda képzeletem s gyilkosokkal s legyilkoltakkal karöltve jártam a bőszült danse macabret. Nem érezte szivemhez szorított fejed a vad feldobogást? Vége van. Eredj haza s igyál szódavizet! Most jégbálvány vagyok. Ez a hir méreggé változtatott bennem minden életnedvet. Ha megharapnék most valakit, meghalna tőle, mint a csörgő kigyó fogától. Gyülölet, utálat minden gondolotom. Beteg vagyok. Halálos beteg. A nehézkór előjeleit érzem. Valakin ki kell töltenem boszúmat. Ne óhajts ilyenkor megismerni, mert rettenetes vagyok.

Benjámin mozdulatlanul állt a szép dühöngő előtt. A kezében fogta a csengetyűzsinórt.

— Rozina, ön cselédjét akarta híni? — kérdé Benjámin elkedvetlenülten.

A delnő másik kezével közelebb vonta őt magához s erőszakosan elfojtott hangon suttogta fülébe:

— Gondolj rá, hogy van egy ember, a kinek egy kötél van a kezében, a minek a hurokja a te nyakadra van szorítva, s a ki annálfogva tégedet, a mikor neki tetszeni fog, a sárba, a mélységbe leránthat; a ki elől hasztalan emelkedel a legmagasabb polczra, rád talál, lába alá tapos. A ki miatt nem lehetsz boldog soha; kiránt a hitvesed, a gyermeked karjai közül, a mikor legboldogabb, legkevélyebb fogsz lenni. Aztán gondolj rá, hogy van egy asszony, a ki téged arczul ütött, nem úgy, mint én: enyelgő kézzel, de halálra sujtó szóval, a ki téged felismert, kikaczagott s a ki utamba áll nekem, mint egy áthidalhatatlan mélység, mint egy elolthatatlan tűz. A ki miatt kell éreznem a mérges nyilak legmérgesebbjeit, az emberek gúnymosolygását, a ki miatt börtön rám nézve az egész világ, mert azokon az ajtókon nem léphetek be, a miken belül egy más világ van: az én világom. A míg ez az asszony él, addig rám nézve nincsen nappal: csak éjszaka szabad az arczomat megmutatnom. S te az én mosolygásomat akarod látni, a míg ez asszony él?

Vajdár hallgatott.

— Te! Gondolj reá, hogy ez a két ember talán most a lopott boldogsággal mámorig lakozva, egymás álmait őrzi s talán e perczben

hizelgő néven szólítja egymást s felel rá gyönyörittas örömmel .... Ah! Pokol!

A szép hölgy indulatosan dobbantott lábával.

— Tépni, harapni, körmeimmel hasogatni van kedvem ezen az éjszakán! Mondani olyan sértő szavakat, a miktől a köny kicsorduljon! Ütni olyan sebeket emberek testén-lelkén, a mik be ne gyógyuljanak soha. — Nos, mit tudsz vigasztalásomra mondani, te gyáva? — Meddig él még ez a két ember?

Vajdár néma maradt.

A delnő most változtatta a hangját, az indulatkifejezést. Mesterkélt ájtatosság hangján kezdett beszélni.

— De hát nem istentelenség-e az, a mit ők cselekesznek? A szentegyház örök törvényeit megszegve! A pápa tilalmát, a szentszék itéletét lábbal taposva. Ők a bűnösök, a kik előlem elbujnak, nem én, a ki őket üldözöm. Ők lázadtak föl az Isten ellen. Ők sértik meg a szentséget, a tíz parancsolatot. A sakramentumot meggyalázzák. A ki őket megöli, csak a boszúálló Isten itéletét hajtja végre.

Vajdár nem szólt rá semmit.

A szép Cyrene látta, hogy ez olyan ember, kire sem az Istennel, sem az ördöggel nem lehet hatni. Ennek csak egy fetishe van, a minek meghódol: — a nő!

A szép Cyrenében abból is volt.

Kezével keblébe nyult s a szétbontott hímzett fodrok bűbájos rejtekéből egy zsinórkán függő aczélkulcsot vont elő.

— Te! súgá Benjáminnak, s egy perczre mo-

soly derengett arczán. Ez a kulcs azé leend, a ki nekem hírül hozza, hogy az a nő halva van.

Azzal megcsókolta a kis kulcsot, s aztán Vajdár ajkaihoz értette azt, hogy az is csókolja meg.

— Mit szólsz?

Vajdár halkan, csendesen felelt:

— Én csak gondolni szoktam és tenni.

— Tehát a rivederci!

Azzal megrántotta háromszor erőteljesen a csengetyűzsinórt.

Ez világos utasítás volt Vajdárnak, hogy siessen távozni azon az úton, a melyen jött.

Az óraajtó becsukódott, s az óra ismét ütötte a tizet.

A szobaleány rohant be ijedten: fél papucsa a kezében, hálófökötője a nyakában. Azzal aztán kezdődött a drága mulatság. Minden cselédet felvertek, a kit kéz ügyében kaphattak, megvertek; inasokat, kocsisokat éjnek idején orvosokért kergettek, meghozott gyógyszereket földhöz csaptak; semmi élő teremtésnek nem kegyelmeztek.

A marquisnőnek ez a bál-nap a legszomorúbb napjai közét tartozott.

IX.

Vajdár Benjámin, hogy méltó catastrophával végezze a megkezdett tragédiát — sietett a Sperlbe.

Ott jó ismerőse, a főpinczér közlé vele azon nagybecsű titkot, hogy főnöke is itt van, vala-

melyik cabinet separéeban soupézik, két rangjához illő úrhölgygyel.

Benjámin benyitott hozzájuk.

— Tudtam bizonyosan, hogy idetévedsz! szólt nevetve a herczeg, a mint őt belépni látta. Nézd, teríttettem is számodra.

A kerek asztalnál volt még egy negyedik számára való ülés.

Abban az évben legújabb párisi divat volt a „fleures animées“: az egyik delnő éjviolának volt öltözve, a másik tulipánnak. Egy gazdag lakoma romjai hevertek az asztalon. A tulipánmárquisnő kezében tele pohár, melyet már az ajkaihoz emelt, de nem tudott kiüríteni a kaczagás miatt.

— Ime, egy tékozló fiú, a ki elhitette magával, hogy én az ő apja vagyok! szólt a herczeg, a minden feszély nélkül közéjük települő Benjáminra mutatva.

Ekkor észrevett rajta valamit.

— Te! Neked az egyik pofád vörösebb, mint a másik.

— Igen, féloldali hideglelésem van.

— Féloldali hideglelés! Soha se hallottam ilyennek hírét. Gyógyíttasd magad, fiam!

— Azt teszem; szólt Benjámin, odatartva poharát az éjviola-márquisnő elé, a ki azt teletölté pezsgővel.

— Megállj csak! Mielőtt azt a gyógyszert bevenned, hadd tartsak egy kis orvosi kikérdezést. Van-e még sok pénzed abból az ötezer forintból, a mit a volt feleségem deczemberi havi illetményeül átvettél?

— Épen arról akartam beszélni, szólt Vajdár, a késfokát a túlhabzó pohárra téve. Kérem a januári illetményt, de rögtön.

— Rögtön-e? talán még ma?

— Igen. Még ma.

— S nem volna tudomásod róla, hogy a feleségem még novemberben megírta nekem, hogy más vallásra tér, újra férjhez megy, s az apanageáról a levél keltétől fogva lemond. Nem jutott a te kezedhez az a nekem szóló levél?

Benjámin vállat volt, zavartalanul facsargatva a czitrom nedvét az osztrigára.

— Bizonyos voltam felőle, hogy Cagliari herczeg, a ki minden ízében nemes ember és gavallér, azt fogja mondani e levélre, hogy „az nekem mindegy, mit tesz az az asszony, de a míg az én nevemet viseli, addig nem szabad besároznia a czipőit a gyalogjárással".

— Bravó. Ezt jól adtad. Tehát már most még ki is házasítsam, úgy-e? Erre kell a januári illetmény?

— Nem erre kell, hanem valami másra.

— Mi az a más?

— Eh, most ne beszéljünk arról; ne rontsuk el vele a mulatságot; majd reggel.

— Én most akarom hallani.

— De vajjon a grófnők akarják-e?

— Marquisnők! Te naplopó. Az a kérdés, hogy érdekes-e?

— Érdekes! de nagyon erős.

— Ah! Piquant! Interessant! Csak ki vele. A marquisnők szokva vannak ahhoz.

A két delnő kiváncsian vonult közelebb. Az éjviola legyezőjét vette kezébe.

— Tehát röviden ez az eset, szólt Benjámin, hogy a szép Blanka herczegnő e perczben halva fekszik.

A herczeg hátrahökkent.

— No, fiu! Az ilyen bolond tréfákat kikérem magamnak. Ismered gyöngeségemet, hogy nem szeretem, ha a halált emlegetik előttem. A hol arról beszélnek, onnan eltávozom.

— Kérdezve volt, s én a kényszerítésnek engedtem. Szivesen elhallgatok.

— De nem! Vond vissza! Mondd, hogy nem igaz! Csak tréfálni akartál velem.

Vajdár fölállt és meghajtá magát mélyen.

— A tiszteletlenségnek ily fokát az én uram és jóltevőm irányában nem hagyom magamról föltenni.

— No, ülj helyedre, ne bolondozz. Hol fekszik halva?

— Valahol az útfélen, Nagy-Enyed és Felvincz között, elterülve a havon, átszúrva lándzsadöfésektől.

— Hisz ez őrült beszéd.

— Lehet, hogy az, de való. A hadügyminiszteriumhoz hiteles tudósitások érkeztek W—r tábornoktól a mészárlásokról, miket ő rosszal. E tudósításokat én olvastam és szolgálhatok a részleteikkel.

És azután elmondott néhány eseményt a pokoli hadjáratból, a hogy azt ember ki nem gondolhatná, ha ördög nem sugalja.

A tulipán-márquisnő a háta mögé önté a föl-

emelt pohár tartalmát s az éjviola egészen beburkolta magát shawljába. A hamis marquisnőknek jobb szivük volt, mint az igazinak.

— S honnan gondolod, hogy Blanka is ez áldozatok közt volt?

— Fel vannak jegyezve a legyilkoltak nevei.

— Ez rettenetes volna.

— Mindenek fölött azonban Cagliari herczegnek az az első teendője, a mivel saját magának tartozik, hogy megölt neje holttestét fölkerestesse és idehozassa Bécsbe, hogy ravatala saját palotájában legyen fölállítva, s koporsóját onnan vigyék el a családi sírboltba.

A herczeg fölugrott helyéről.

— Ravatal, sírbolt, gyászmenet? Gyönyörű éjszaka ez, mondhatom! S ha ez csak farsangi tréfa tőled . . .

— Excellenza. Ha ez tréfa volna tőlem, úgy olyan tréfa volna, a miért valaki a magához hasonló ranguval élet-halálra megverekszik, az alatta állót pedig korbácscsal kergeti ki a házából. Ha bizonyossá akar felőle lenni: ime odaadom a tudósítások cryptografiai kulcsát: a másolatokat ott találja ön ez órában egy olyan helyen, a mely az ön számára mindig hozzájárulható. Győződjék meg saját szemeivel.

— Nem! Nem! Vidd innen a kriptaajtónyitogató kulcsodat. Én hozzá nem nyulok. Én végig nem betűzöm a megölt emberek neveit. A két kezem olyan hideg lett egyszerre, mint a jég. No ez szép mulatság volt ma! A végét itt hagyom neked.

— A miben nekem nem nagy gyönyörűségem

lesz. Még ma el akarok indulni Erdélybe. A deloggal sietni kell.

— Tehát csakugyan komolyan akarod?

— Komolyan akarom önnek idehozni Zboróy Blanka herczegnő holttestét. S az most nehéz feladat lesz. Galiczián, Bukovinán keresztül kell kerülnöm Erdély északi határába: ott sírokat feltöretni, száz közül az igazit fölkeresni; ólomkoporsóban, szekéren, vasút nélküli három országon keresztül ide szállítani. Ahhoz ember kell, a kinek a szívében vas van.

— Meg egy másik ember, a kinek a zsebében arany van. Most egyelőre átadom a tárczámat, majd utasítani fogom az ismerős bankházat Czernoviczban, hogy nyisson számodra hitelt, előre nem látott esetekre nézve.

A nehéz feladat legnagyobb részét pedig elhallgatta Benjámin az ő fogadott atyja előtt; azt, hogy a hazahozandó szép hulla még most piros arczczal és ragyogó szemekkel látja naponkint kétszer felkelni a napot a toroczkói völgyben s nem is álmodik felőle, hogy készítik számára az ólomkoporsót.

A herczeg már leküzdte magában az első borzalmat. Könnyelmű, élvsóvár ember volt, a ki hamar ki tudott alkudni a balsorssal. Azt hitte, hogy azáltal, ha bőkezüen gondoskodott egykori neje pompás temetéséről, lekenyerezte annak a „maneseit“. Képzelmét most az a gondolat hevíté, hogy ha ő most Blanka halálhírével vissza fog menni a szép Cyrenéhez: milyen lesz az a nőoroszlán, a ki az ő meghóditójának lábait csókolja? Ez olympi élvezet lesz az itt hagyott tri-

viális mulatsághoz képest. A mi maradjon Benjáminnak.

Búcsút vett a két istennőtől s tárczájával együtt átruházta teljhatalmát Vajdárra s aztán hajtatott Caldariva marquisnő palotája elé. Hintaja nem mehetett be a kapubejárat alá, mert azt már egy szemközt álló fogat tartá elfoglalva.

A kapus felvilágosítá róla, hogy a doktor van itt.

— Ahá! A szokott betegség! mondá magában. Azoknak az asszonyoknak a baja, a kiknek az egész világ „fáj", s minthogy az orvos nem tudja az egész világot olyanná csinálni, a milyenné ők akarják, tehát a baj kínos és gyógyíthatatlan.

Ezúttal azonban azt hitte, hogy ő hozza magával a biztos gyógyszert, a minek hatása csalhatatlan.

Az előszobában meglepte az, hogy a hány szobalánynyal, inassal, komornával találkozott, annak egyik pofája mind pirosabb volt, mint a másik. Epidemia volna tán már e féloldali hideglelés?

A hálószoba szőnyegajtajában szemben jött rá az orvos, meg az orvosságos üveg. Az üveg repült magától az orvos feje felett. Majd a herczeg orrát találta el.

— Mi baj van? Be lehet menni? kérdezé a herczeg.

— Oh igen, felelt az orvos komolyan. Erős vértólulás az agyhártyákra, ideges nevralgia. A beteg oly állapotban van, a midőn az orvosnak

is tanácsos mind a két kezén egyszerre tapintani meg az üteret, miután bizonyos nemét a vidtáncznak fejleszti ki, a mi csak a kezeket lepi meg, a miknek ellenállhatlan ideggörcsük van, a hozzájok közeledő arczának tenyereikkel gyors érintkezésbe hozatalára. Bemehet a herczeg. A baj nem veszedelmes; de jól fogja tenni, ha egyszerre mind a két kezét megfogja a betegnek, midőn kezet csókol neki s aztán el nem ereszti, míg közelében marad.

A herczeg úgy tett, a hogy utasítva volt. Beléptekor a szép Cyrene azzal foglalatoskodott, hogy vánkosáról tépte le a hímzett fodrokat. Éjszekrényén már nem volt tárgy, a miből hajító eszközt lehetett volna csinálni. Mikor meglátta a belépőt, egyszerre hátat fordított neki s holtnak tette magát.

A herczeg lábhegyen lépett hozzá. Ismerte a jelszót, mely őt életre fogja támasztani.

— Rozina. Nőm, Blanka, meghalt.

E szóra egyszerre visszafordult a fekvő hölgy, s arczán, szemeiben daemoni öröm világolt, a harag és öröm ellenmondó vonásaiból támadt gyönyörű meduzakép.

Most már lehetett bátorsága a herczegnek a két kicsiny kéz után nyulni s mind a kettőt biztosítva, egyiket a másik után megcsókolni.

— Hol? Mikor? Hogy? kérdezé a hölgy.

— Nagy-Enyeden. Meggyilkolták.

— Eh! őrült beszéd! mondá a marquisnő, s a herczeg vette észre, hogy a kezét szeretné saját rendelkezésére tartani. De nem adta neki vissza.

— A mit ön meg akart tőlem hallani: meghoztam.

— Ki mondta azt önnek?

— Az én kedves fiacskám, az ön kedvenczkéje, Benjámin. Most olvasta a hadügyminiszteriumhoz érkezett tudósításokból. Onnan jött egyenesen hozzám, a jó fiu.

A marquisnőben forrott a méreg.

Ki akarta szabadítani a kezeit erőszakosan; de a herczeg nem bocsátá el.

— Igazat mondok önnek. Szavamat adom rá, hogy úgy van. Pénzt is adtam rá Benjáminnak, hogy rögtön utazzék Erdélybe s a szegény szerencsétlen nő maradványait szállítsa Bécsbe.

— Oh! Bocsássa ön hát el a kezeimet!

— Mit akarok? szólt a nő, s elkékült ajkán tajték kezdett habzani. Hát egy imádságot akarok mondani — a szerencsétlen asszony — lelki üdvéért. — Engedje, hogy a kezeimet imára kulcsoljam!

Már erre a kegyes czélra csakugyan szabadon kellett bocsátani a kezeit.

Pácscs!

Abban a pillanatban aztán a herczeg is megtudta, hogy milyen az a féloldali hideglelés!

X.

Az arczul ütött alak egy herczeg volt. És egy római. És egy daemon.

Ez nem az a frivol szerető, ki a bársonykéz

arczcsapására azt mondja: „annál jobb! a nő ütése egy váltó; értéke egy menyország!"

Ha Caldariva marquisnő azt akarja megtudni, hogy milyen az ördög, a kit arczul ütnek, maga előtt láthatta azt. E perczben Jupiter valóban Jupiter volt: az, a kinek láttára a kiváncsi Semele szörnyet halt!

A szép Cyrene ijedtében két felemelt karját keresztbe tette arcza elé.

S a megsértett bálványkép, mély, rezgő hangon (mintha még mindig az ütés vibratiója alatt reszketne) szólt hozzá:

— A mit én mondtam, az úgy van. — Vajdár ez órában indul még Erdélybe s onnan Zboróy Blanka holttestével fog visszatérni (s közben jéghideg kezét a szép hölgy lepletlen vállára tette).

E szóra a hölgy odaveté magát Cagliari nyakába fekhelyéről, szenvedélyesen átölelte azt két karjával s megcsókolta a homlokát s onnan elkezdve aztán végtől-végig csókolta őt, le egész a lába hegyéig, s ott maradt a lábainál, arczon fekve és térdeit ölelve, zokogott, bocsánatért könyörgött, fuldokolt, vonaglott.

Cagliari felemelte őt s kérte, hogy legyen nyugodt; mert indulatoskodásával még betegebbé fogja magát tenni.

A hölgy arczát vánkosába temeté, hogy sírását erővel elfojtsa.

— Én értem az ön türelmetlenségét, Rozina, szólt hozzá Cagliari halkan. Ön Nápolyban udvarhölgy volt: kegyencze a koronás főknek s itt Bécsben nem akarják önt meglátni. Ez annyi,

mint szellemileg halálra ítélve lenni, az élők sorából kitörülve lenni. Ön el van telve keserűséggel mindazok iránt, a kiknek kegye önt boldoggá tenné. S a kinek tehetsége is, akarata is van hozzá, hogy önnek azt a boldogságot megszerezze: az nem mozdulhat. Hozzá van lánczolva egy asszonyhoz, a kinek halálbűne az, hogy él. S ön azt hiszi, hogy ez csak ön előtt halálbűne. S hogy engemet csak az ön szenvedése érdekel; azért könnyen veszem azt, s hagyom a sorsot folyni, a hogy neki tetszik. Ha megigéri ön, hogy nem sír többet, hát még mondok önnek valamit.

— Nem sírok.

— Mosolyogjon rám egyszer.

— Megbocsát-e?

— Ha mosolyogni fog. — — Ön elragadó szép!

— Megbocsát-e? ismétlé, sima kezével végigczirógatva az imént megütött arczot.

— Azért igen. De hogy saját arczára vörös foltokat szerzett a sírással, nem addig, míg azok el nem múlnak. Ejh, ilyen vörösre sírni a szemeit!

A szép hölgy nevetni kezdett s többé nem voltak a szemei vörösek.

— Már most hallgasson rám nyugodtan, s attól, a mit én önnek el fogok beszélni, meggyógyul ön, mert az erős narcoticum.

Cagliari leült a karszékbe a marquisnővel szemközt.

— Én jobban akarom, mint ön, hogy Zboróy Blanka ravatala körül égjenek a viaszgyertyák

a Cagliari-palota czímertermében. Indokaim vannak rá: erősebbek, mint önnek. Az ön indoka csak egy méhecske: döng, míg nem háborgatják a mézszívásban s csak akkor ereszt fulánkot, ha fölingerelték; az én indokaim viperák. Ön egy nőt el akar veszteni, mert miatta asszonyi büszkesége van megalázva. Erre még az evangeliumban is találni fölmentő szózatot. Még ettől a gondolattól az ön homloka ilyen tengersima maradhat, mint most. De az én homlokom redőiben a Gaderónok „legiója" lakik. A miről ön még csak álmodik, azt én már régen cselekszem. Hogy Zboróy Blankának vissza kell adni azt, a mi az ő uráé: holttestét, ez az itélet ki van mondva. Négy fal között arczul ütheti egy asszony azt, — a kit szeret.

(A szép Cyrene engesztelő csókkal érinté a herczeg kezét.)

— De hogy arczul üssön egy nő az egész világ szemeláttára egy Cagliari herczeget, hogy a szeme közé csapja a szent szék itéletét, mely őt többé nem tartja fogva, de engemet igen, hogy kitörülje nevemet neve elől s helyébe irja egy székely góbé családnevét s aztán mosolygó arczczal járjon-keljen a világban, megütve ostorral az én haragom fenevadait: az nem fog idyllen végződhetni. Ez a tréfa polgárok között megjárja, de a Ferrarák utódainak asszonyok számára is vannak pokolgépeik. Nem alszik ön el beszédemen?

— Hallgatok és gyönyörködöm! mondá a nő s ébrenléte bizonyságául elkezdé egyik hajfürtét Cagliari egyik ujja körül csavargatni.

De én nem alázom meg magamat azzal, hogy a haragot, a megbántás keserű érzetét is fölvegyem indokaim közé. Hidegvérrel, érzéketlenül bánok el vele: akár egy anatom. Nekem szükségem van arra, hogy ő ne legyen! Asszonyok gyilkolnak gyűlöletből. Nevetséges! Mi, a kik megszoktuk ezrekben játszani: legyen az arany, vagy emberélet, csak nem jövünk felindulásba, ha „egy“ aranyról, vagy „egy“ emberről van szó. „Le jeu est fait.“ Tizezer emberrel be kell tömni egy sánczárkot. Le jeu est fait. Talán az, a ki ki tudta adni a parancsot, hogy Flórenczet fel kell gyujtani congrev-röppentyűkkel, ingadozni fog, ha el kell rendelni, hogy Zboróy Blanka ravatala körül gyujtsák meg a viaszgyertyákat?

A marquisnő egészen elfeledte, hogy baja van. Szemei ragyogtak.

— Én nekem az a játékom, hogy összeveszítsek egy országot a másikkal, uralkodókat népeikkel, mert az az én világom, életpályám, elementumom. Utamban meg nem állít a tenger. S egy asszonyi könycsepp nagyobb víz akar-e előttem lenni a tengernél? Szép játék ez, és igen nagyban megy! Tudja meg, hogy én iszonytatót vesztettem benne. Engem ez a politikai nagy hazárdjáték már leszállított jövedelmeim egy harmadára. Az előtt évenkint másfél millióval rendelkeztem; most csak féllel. Romagnában elkobozták birtokaimat; Magyarországon felszabadították a parasztjaimat; a zűrzavarban állampapirjaimon roppant összeget vesztettem; az alkotmányos

élet kivert rendes sphaerámból. Új emberek jöttek, a kik félretolnak s most csak félmillióm van egy évre, másfél helyett. Ha egy nyomorult hivatalnoknak lefoglalják fizetése két harmadát s aztán egy harmadából kell neki megélnie, az nem szenved oly kínokat, mint egy úr, a kit másfél millió jövedelemről félmillióra szállították alá. Koplalni, mezitlábos porontyoknak kenyeret, tüzelő szenet nem tudni teremteni, nem olyan rettenetes, mint érezni egy nábobnak a decadentiát. — Elvégre is azt, hogy az ember rongyosan járjon, pincében lakjék, azt meg lehet szokni. De a hanyatlást — soha! Hogy én, a ki eddig az epsomi, longchampsi mezőnyökön hat versenyparipával irattam be, ezentúl csak kettőt küldjek oda, hogy ki eddig olyan társaságban játszottam a piquetet, a hol louisdorban ment pointja, ezentúl keressek olyan kompániát, a hol csak tallérban játszanak? — Hogy a ki eddig egész udvari kisérettel utaztam, ezentúl nagy szerényen egy titkár meg egy komornyik kiséretében járjak, keljek? Hogy a kinek termeiben eddig a világ első hirhedt művészei jelentek meg, ezentúl a bécsi streich-quartett s a karinthi kapu énekesei mulattassák a vendégeimet? Hogy félbehagyjam a fogadalmi templomot, a mit őseim uradalmi székhelyén tizenkét év óta épitettek, vagy megrakjam azt Thorwaldsen művei helyett egy bécsi kőfaragóéval? Hogy a ki eddig minisztereket, főpapokat, tábornokokat köteleztem le magam iránt, most beérem egy fakó journalista subventionálásával, ki elveiméri papiros-fegyverrel harczol? Ha meggyű-

löltem valakit, hadat vittem az országára, s ha megszerettem valakit, várost csináltam a falujából, s most én se tudjak máshoz nyulni, mint pokolgépecskéhez, gyémántos katulyákhoz? Sőt utoljára még azt mondjam annak a nőnek, kit imádok: „Kedvesem, eddig két palotában laktunk, ezután lakjunk egyben!“

A szép Cyrene felkaczagott; oly képtelenség volt mindezt még csak fel is tenni!

— És a mi mindezek közt a leglehetetlenebb, hogy én a bankáromat, a háznagyomat mind beavassam hanyatlásom titkába, s megkérjem őket, hogy rendezzék ezentúl a háztartásomat egy harmadára, hogy adják el képtáromat, muzeumomat, s gyémántgyüjteményem két harmadát, pótolják másolatokkal, hamis kövekkel a hiányzatot. Nem! Nem! Azt, a mit önnek most elmondok, nem hallotta még tőlem senki, és nem is fogja megtudni senki. Mert én tudok segíteni magamon s nem tűröm az elmerülést! Akárkinek vérébe kerüljön az! Mert higyje el ön nekem, Rozina, hogy az a brigante, a ki az utszorosban a közeledő maillepostra les, s a maga mesterségét nem nevezi máskép, mint „affare d'un colteletto“, nem olyan mindenre elszánt ember, mint egy grand seigneur, a kinek az elébbi harminczmillió helyett tizből kell megélni. Ha ezt másnak mondanám, megrettenne tőle: ön egyedül van beojtva a belőlem kisugárzó contagies ellen.

Ez a szó azt az ötletet adta a delnőnek, hogy a mint a herczeg kezén a mutató ujját arany hajának egy tincsével körülszorítva tartá, hir-

telen egy arany melltűvel beleszúrjon ez ujj hegyébe, s aztán a kigyöngyöző vércseppet ajkával felszívja.

— Hadd menjen át az én szivembe a te véred!

Most aztán egészen közel hajolt hozzá a herczeg, hogy suttogva beszélhessen vele.

Az ernyővel letakart éjlámpa sugárbűvköre megvilágítá mind a két főt. A tündérszép női arcz egészen a fölé hajló daemon-arcz befolyása alatt állt már; annak az indulatkifejezései idomiták az ő arczvonásait, annak a szemei delejezték az ő szemeit, annak az ajkai kényszeríték mosolyra, bámulatra, extasisra az ő ajkait. Egészen hatalmában volt annak az embernek, ki a rombolás, a kártevés vágyában oly vulkáni magasban állt felette! Vulkánhoz, a tűzokádóhoz csak Venus mehetett feleségül. Más nő irtózott volna tőle.

— Most következik az a nő, a kiről beszéltünk, szólt suttogó hangon a herczeg. Mikor hozzám adták a testvérei feleségül, egy szerződést irattak alá velünk, mely szerint ha a házastársak bármelyike elébb meghal, annak a vagyona a túlélőre marad. Ő fiatal volt, én idős. Az előny az ő részükön. A válóper kimenetele nem semmisíté meg a szerződést: azt a felbonthatlan sacramentum őrzi. Ha Zboróy Blanka meghalna, testvérei kénytelenek volnának a birtokot kiadni: a miben az én helyzetem annyival előnyösebb, minthogy az egész család erősen belekeverődött a forradalmi mozgalmakba Magyarországon.

— De hisz az ő birtoka csak egy millió. (Ez védelem volt.)

— Ne higyje ön. Csupán ennyi után fizették neki a testvérek a kamatot; valóságban ötször annyi az.

(Ez sulyosítja a vádat!)

— No de — még én nem vagyok az „uj Fitaval" hőseinek galleriájában felvételre megérve. Én nem keverek „örökségi porocskát". Choiseul-Praslin herczeg sem vagyok. Várhatok türelemmel az én kedvező esélyeimre. Lehet, hogy egy dühös szerető egyszer megöli e makacs asszonyt; lehet, hogy önmaga vet véget szerencsétlen életének. Rómában néha már csak egy hajszálnak kellett volna elszakadni, hogy tragédiájának vége legyen. Egy véletlen, egy ösztönszerű sugallat, hogy egy órával hamarább tünjék el palotájából, mint azt a római nép az éj sötétében megrohanja, — s most — a napi rendre tértünk volna át fölötte. Azonban most egyszerre egy bolond ötlete támadt ez asszonynak. Ő férjhez akar menni. — Jó! — A kettőnk közötti viszonyt ez nem változtatja meg. A római curia itélete felül áll minden törvényen s az nem veszi tudomásul az ő új házasságát. Ha meghal, mint Cagliari herczegnő hal meg. Igen, de a protestáns canonok meg azt követelik, hogy térjen ki a római egyház kebeléből, ha első férjétől elváltnak akar tekintetni. S ha ezt megteszi, akkor elveszti a saját jogát a birtokaira, a mik a hagyományozó végrendelete szerint csak római katholikus utódokat illetnek, s akkor nem csak ő reá nézve, de rám

nézve is köddé foszlik szét az egész Zboróy Eldorado.

A nő mindkét karjával magához vonta a herczeg fejét, hogy a fülébe sughassa:

— Meg kell neki halnia, mielőtt másodszor nővé lehetett volna.

— Odáig — egyedül — neki — magának. Szólt, egyenkint megnyomva minden szót a herczeg. Alkudhatik a sors velem. Beérem azzal az eredménynyel, hogy Vajdár meghoz egy ólomkoporsót, a szerencsétlen martyr-halált szenvedett asszony hullájával. Annak herczegi pompával adok végtisztességet s síremléke műrészremekül fog állni fogadalmi templomom oltárának jobb oldalán. Halála minden évfordulóján gyászmise lesz teljes pompával a szent István székesegyházban. Gyilkosait üldöztetni fogom, s azokat az elöljárókat, kik a balesetet megakadályozhatták volna, földönfutókká teszem.

A szép Cyrene kaczagott, mintha csiklandták volna. Nevetni való tréfa. Mikor az ördög mosdik!

A herczeg maga is elmosolyodott.

— Ez tréfa. Ezen még nevethetünk. De hogy ha megtörténik az, mit arczulütésnek neveznek, akkor olyan katasztrófa fog következni, a mit a krónikákban fognak fölirni vörös betükkel. Hunyd le a szemed és úgy hallgasd most, a mit mondok, mintha álmodnál . . . Ha Zboróy Blanka elhagyja ősei hitét, . . . megesküszik egy új férjjel, . . . akkor nem elég neki magának meghalni; . . . hanem meg kell halni an-

nak a férjnek, a ki őt elvette; . . . meg a papnak, a ki őket összeeskette . . . az egész családnak, az utolsó gagyogó gyermekig, mely őt tagjául befogadta; . . . a násznagyoknak, tanúknak, a kik szertartásán jelen voltak; . . . az énekes deákoknak, a kik az alkalmi zsolozsmát énekelték; . . . a násznépnek, a ki a menyegzői lakomán vele egy asztalnál evett és ivott; . . . meg kell halni az egész népnek mely az ablakon kinézett, míg a násznép végigvonult és a ki csak azt mondta róluk: „milyen szép egy pár!“ . . . És meg kell halni annak az egész városnak, mely annak tanuja lesz vala! . . . Földig kell romboltatni a templomnak, a hol az megtörtént, és a háznak, mely az anyakönyvet őrzi, hogy ne maradjon egy élő, a ki azt mondhassa, hogy látta Zboróy Blankát az egy Istent hivők templomából kilépni! ne maradjon egy papirlap, mely tanuskodik az ő hitehagyásáról! . . . Nekem van erre módom . . . A mit az egyik római nép meg nem tett, majd megteszi a másik római nép! . . Traján dédunokái elvégzik az én számadásomat Attila dédunokáival . . . Nos? Meggyógyítottam-e önt?

A hölgy nem felelt. Elaludt.

A magánál hatalmasabb daemon igézete alatt zsibbadtan, alélten menekült az álom világába s ott talán egy ártatlan gyermeknek álmodta magát, a ki pillangót kerget, s ha megfogta, megszánja: elereszti.

A herczeg az elfogadó teremben ismét összetalálkozott a visszatérő orvossal.

— Már jobban van. Elaludt. Mondá neki.

— Bizonyos voltam felőle, szólt az orvos. Az én „laudanum Sydenhamiim“ az ilyen bajoknál csalhatatlan.

A herczeg ráhagyta, hogy úgy van.

XI.

A kis holdsziget városkájában ezalatt gondtalanul készültek a közeledő örömnaphoz. S az gyorsabban közeledett, mint kiszámították: a tizenegy hétből hat el lett engedve. A consistorium Blankát szabályszerüen elválasztottnak tekinté Cagliari herczegtől, a római egyházjog házassági akadályait a protestáns canonok el nem ismerik: Blanka abban az órában szabad volt, a melyben az egy Istent vallók községébe átlépett. S ez hat héttel rövidíté meg a várakozást.

A fenmaradt idő épen elég volt arra, hogy Áron bátya a tervezett meglepetést elkészítse a kedvencz számára.

Az ősi udvartelken egy külön álló házikót két szobával, meg egy konyhával rendezett be épen arra a mintára, a hogy a toroczkói gazdák lakásai vannak ellátva, czifrán faragott keményfabutorokkal, körül a falon végigfutó fogasra sorba felaggatott mázos kancsókkal; ősrégi tálassal, miken parasztremek kőedény és czintányér pompázott. Ágynemű, függönyzet, ágymennyezet mind parasztleánykéz himezte munka; egy boldog, istenáldotta nép fényüzé-

sének teljes tárlata. Még a kakukkos óra is parasztember munkája benne, s az a gyönyörű vaslábakon álló kályha olyan igazi hazai sötétkék porczellán, a milyent csak egy toroczkói bányász házában lehet látni.

Ezeket a szobákat majd csak a menyegző napján fogják Blankának megmutatni, mikor a kérő násznagy befejezte verses feleselését a kiadó násznagygyal. Áron bátya lesz a kérő, Bertók bátya a kiadó násznagy.

Három vasárnappal előre hirdetik már azt az örömnapot. S az első vasárnap már felgyülekezik a vőlegényi házhoz a város fiatalsága. (Gyermekek ezúttal csak: tizenhat éven alul, a többi messze van.) Üdvözletüket átadják: megvendégeltetnek; aztán felállítják a magas szálfát a ház szölete elé, tetejében a felpántlikázott fagyöngybokorral: a közelgő menyegző hirdetőjét.

Az egész város meg van hiva erre a napra. Kell az a három hirdetés köze a sok sütésrefőzésre, mert a milyen hosszú az a pajta, úgy lesz az két sor asztallal, négy sor paddal benépesitve, s vasárnap kezdődik, kedden végződik a mulatság, a dinomdánom.

Csak valami baj ne jőjjön közbe!

A két fiatal hölgy örömét megkétszerezte a készülődés. Blankának úgy tetszett mindaz, a mi itt ő miatta történik. Egész nap majd fölvették a házat dallamos szavukkal.

És ezalatt Áron bátya minden este följárt a Székelyköre s onnan nézegetett szét, mely tájon látszik ismét tűzvörösség az égen? s aztán ta-

lálgatta magában: ott mostan Borbánd ég; emitt meg Sárd, — amott Magyar-Igen; — ez a nagy vörösség az égen nem lehet más, mint Nagy-Enyed veszedelme.

Reggel pedig beszélt az ifju hölgyeknek a lakodalmi öltözetekről, s ő adta nekik a tanácsot, milyen hímzést készitsenek a „füzőre“, hogy varrják ki igazi toroczkói divat szerint a fersing-szegélyező kösnyőt.

Dehogy árulta volna el előttünk, a mit éjszakánkint látott.

— Vajjon eljönnek-e ők? kérdezé egyszer tőle Blanka.

— „Állunk elébük!“ kiálta föl Áron, nagyon is fölemelve az öklét.

Blanka rábámult s aztán elnevette magát.

— Én Dávidra meg Zenóbiára gondoltam.

— Vagy úgy! Áron persze más valakire gondolt.

— Elküldted nekik a meghivónkat?

— Hogyne küldtem volna, brilliántom. De még vőfély által küldtem. Rá is talált mindenik vőfély a meghivottjára. Az egyik hozott nagyobb bizonyságul egy szép selyem kendőt, a másik meg egy pár pisztolyt.

— Pisztolyt?

— Hát kinek mije van, azt ajándékoz. Dávid csak nem adhatott neki seyemkendőt, mert az ott nem terem.

— S azt izenték, hogy eljönnek?

— De azt ám. A leány azt mondta, hogy ha ezer ördög is áll az útjában, mégis eljön a lakodalmad napjára Toroczkóra. A fiu meg azt

izente, hogy ha az egy Isten megsegíti, hát akkor semmi sem fogja visszatartani. Ezekkel a szavakkal biz ők! Hát kinek milyen az erkölcse! Kit hogyan neveltek! Hanem hogyha megigérte, mind a kettő itt lesz; mert kemény szivü ember mind a kettő.

Pedig akkor már nehéz volt az igéretet beváltani, hogy valaki — a szomszédból vagy távolból — Toroczkóra el fog menni, lakodalmat ülni.

A menyegzőt megelőző héten „fét tél napját“ ünnepelte Toroczkó. Ez az ősi kegyelettől felavatott ünnep még azon korszakból maradt fenn, a mikor egész Toroczkó római katholikus volt. A bányászok védszentjének volt az áldozva öröm és hálaadás napja. Még most is ünnep minden háznál. Hálaadás annak a bölcs teremtőnek, a ki két hazát adott a maga kegyencz népének: egyet a föld fölött, a másikat a föld alatt, s megengedte, hogy a kik áldásnak tartják a munkát, nem pedig a paradicsomból kiüző átoknak, még a tél jege alatt és az éj sötétjében is folytathassák emberi küldetésüket, a vas emberek, a kik vasból élnek, vasat teremtenek. Még a pénzt is, a mit másutt „aranynak, ezüstnek“ neveznek, ők úgy híják, hogy: „vasat, vasat!“

Blanka ezen a népünnepen a toroczkói menyecskék divatjában jelent meg. Fölvette az islóggal kivarrott sípujjas inget, aprórа ránczolt kézelőjével, a zöld fersinget a himzett piros kösnyővel, s a tarka madarakkal kivarrott vállfüzőt; meg a csipkés kötényt. Azzal is legszebb

volt valamennyi között. De nem is maradt el a lakodalmáról egy magával jól tehető lélek sem a városból.

Pedig a toroczkói menyegző nem aféle divatos házasság, a hol a mint a vőlegény és menyasszony hátat fordíthatott az eskető papnak, vagy jegyzőnek, siet felülni a vasutra s elszaladni a házától, rokonaitól, ismerőseitől; a toroczkói nép, a hogy összetart a munkában, úgy az örömét is szereti megosztani az egész községgel.

Az utolsó kihirdetés vasárnapján ott van az egész jóbaráti sereg (egész tábor) a vőlegényi háznál, mely most egyuttal menyasszonyi ház is. De a lakoma most még nem a házasulók gondja. Most a vendégek adnak „búcsúvacsorát“ a leendő új párnak; minden vendég magával hozza a sült tyúkot és a rétesalakú somodit. A vőlegény csak a bort adja hozzá. De azt sem ingyen. Minden ember a maga pénzeért iszik s azért meggondolja, hogy mennyi szükséges a jókedve föntartására? Az összegyült pénzt aztán odaadják az iskola szükségeire. Semmi se vész itt kárba.

Hétfőn reggel kezdődik aztán az igazi menyegzői ünnepély. Korán reggel már taraczkdurrogások ébresztik föl a várost; lovas ifjonczok nyargalják be az utczákat, a két vőfély trombiták kisérete mellett hordozza végig a mátkatálat, a mit a vőlegény és menyasszony kölcsönösen egymásnak küldenek. S aztán a harangszóra megindul a nászmenet az örömünneplő háztól az Isten házáig: elől az öregek,

azután az ifjak, leghátul a nők, középett a vőlegény, mellette két testvére, mint vőfély és a menyasszony két nyoszolyójával: az egyik Anna, a másik Susa néne. Rebeka néne otthon maradt örömanyának.

Az egyházban a tanuló ifjak zsolozsmája fogadja őket, s aztán az egyház embere tart nekik egy olyan beszédet, hogy azt, a míg éltük tart, soha el nem felejtik. Csak azután kérdezi meg tőlük, hogy igazán szeretik-e egymást? Akkor meg is áldja őket az Isten.

Mikor ismét kilépnek a templomból, a leánysereg elhalmozza őket bokrétáival. Télviz idején ablakaik virágkertjét fosztották meg, hogy megmutassák, milyen nagy az ő szeretetük.

S az egyházi szertartással még nincs vége a menyegzőnek. A mi aztán következik, az egy darab népszinmű, a mit a népköltészet múzsája maga szerzett: az ifjak futása a nász házáig a menyasszonyi kalácscsal, a ki legelőször odaér a fiuk közül, az kapja a menyasszony-himezte selyem nyakkendőt; aztán jön a két násznagy körmönfont verselése a menyasszony fölötti alkudozásban, végre a kérő násznagy marad győztes; de csak úgy, hogy a vőlegény megfogadja, hogy a menyasszonynak „atyja helyett atyja, bátyja helyett bátyja fog lenni, s megőrzi, mint a szeme világát". Erre aztán a fiatal leányok a menyasszonyt veszik körül, szép biztató nótákat énekelnek a fölvidítására, úgy veszik rá, hogy nyujtsa kezét az ő szerelmes vőlegényének. A nyoszolyók aztán bevezetik őt a vőlegény házába; abba a kis ud-

varlakba, a mit Áron bátya lopva rendezett be az ő számára. Se Manassé, se Blanka nem tudtak arról semmit. Milyen nagy örömet szerzett nekik vele! Blanka álmai paradicsomában találta magát. S mikor aztán az aranycsipkés főkötőt feltették fejére a nászasszonyok, s kilépett ismét, egy üdvözlő, hódoló, megbecsülő néppel tele udvarba, kis háza küszöbén, kézen tartva attól a férfitól, a kinek ő ez órától fogva Isten és emberek előtt asszonya, világa, királynéja, akkor úgy tetszett neki, mintha ez már az örök üdvösségének e földön kiadott előlege volna.

S a mint az új pár megjelen a vőlegényi ház ajtajában, rázendítik az ifjak és leányok a zsolozsmát:

«Dicséret, dicsőség, tisztesség és hálaadás!
Az egek Urának legyen örök magasztalás!
Kiben nincsen semmi változás
Sem igéretben elhanyatlás.
Tőle fejünkre szálljon áldás!»

Szegény poézis biz ez, a dallamát sem szerzette Palestrina; de mégis nagyobb az a koszorús költők és maestrok minden mesterműveinél

„A te pálmaleveled újra visszaszállt rám!“ súgá Blanka halk, szerelmes hangon férjének

Aztán hozzáültek a lakomához.

Ötszáz vendég volt a háznál. Ötszáz vendég, a ki holnap estig itt akar mulatni. Lakoma lesz bőven, jókedv, a mennyi e napra illik. — Csupán egy baj van.

— Jaj, igen nagy baj van! sopánkodik Áron bátya.

— Talán valami baj érte őket? szólt ijedten Blanka.

—Kiket?

— A kik még hiányoznak közülünk: Dávid és Zenóbia.

— Oh, dehogy azokról van szó, édes mézem! Majd előkerülnek azok, ne féltsed őket. Ha meg nem jöttek az esküvőre, majd meghozza őket a „púpos kenyér“; majd itt lesznek a lakodalomra; s ha akkorra se érkezhetnek, majd megjönnek a „kárlátóra“, vagy legkésőbb a „tyúkverőre“. Nehéz ám most az utazás télviz idején; a szél befútta hóval az utakat. De hidd el, hogy megkerülnek, mert megigérték. Hanem az a baj, hogy nincs czigányunk! A honvéd urak elvitték magukkal a bandát; azt mondták, hogy nekik jobban kell a háboruban a muzsika, mint nekünk itthon. Csak az iskolai zenekar van itten, azoknak meg csupa fuvó muzsikájuk van, s azon sem tudnak egyebet, mint indulókat, hymnusokat, halottkisérőket, a kin a „hopeziher“ tánczoljon. A fiatalság nem tudom, hogy járja el a lakodalmon a „kuferczest“, ha nincs czigány.

Egy kis Adorján fiu a Zsuzsa néne ivadékából, a ki nagyon szeretett a Blanka néni szép köntöséhez ragaszkodni, belekottyant a beszédbe.

— Hogyne volna itten czigány: Áron bá! hát a Lányi?

— Oh, te jámbor kis Miska te! hogy az Ur nevelje meg a termetedet akkorára, mint a mekkora szájat adott hozzá! Biz ide hoznád azt a

„fél czigányt“, azt a Lányit, a Blanka nénéd tiszteletére, a ki olyan művészeket hallott már életében, a kiket egyenesen szent Dávid tanított hegedülni. Hiszen csak „félczigány“ az.

De Blankának nagyon megtetszett az, a mit a kis Misike mondott. Neki hozzák el lakodalmára azt az egy szál czigányt, ha fél is.

Azt is pedig még a szomszéd Szent-Györgyből kell előhozni, a hol már vegyes nép lakik és így korcsma is van. Abban szokott ő vasárnaptól hétfőig hegedülni.

A lakoma végét járja már, mire megérkeznek vele s behozzák a lakodalmas terembe, a hol már a város előkelői áldomásoznak.

Ritka példány! Most is nyári spenczer van rajta, s azon, a hány gomblyuk, annyiféle alakú gomb; mind a két könyökén másforma szinű folt. A egyik csizmájának a szára magasabb, mint a másiké s mind a kettő ballábra való volt valaha. A mellénye messzire és bőven lecsüng a spenczer alól: az valaha termetes férfié lehetett, míg a ki most viseli, nem magasabb négy láb és három hüvelyknél. Mellette még Áron bátya is óriás. Hanem a kis, tagbaszakadt ember egyenesen és büszkén hordja a fejét s az megnézni való fej! Kondor, sűrű, bozontos haja betakarja a homlokát, csak úgy villognak elő közüle a szemei, az orra kissé félre van ütve, mahagoni barna arczán itt-ott egy-egy csomó ritka bajusz, szakáll irtványai; hanem széles szájának mosolyra vont hasadása közül a leggyönyörűbb két sor elefántcsont-fehér fog villog elő. S ez éktelen pofán annyi büszke önérzet ra-

gyog, mint egy herczegén; több: mint egy művészén. Van is megfelelő eszköze hozzá. Egy hegedü, melynek a srófjai somfából vannak faragva, s nehány betört oldarbordája enyvvel van összetatarozva, a nyaka, a hol egyszer eltörött, szépen összedrótozva s hozzá egy nyirettyű, melynek a szára egy ív alakú meghajlott kőrisfavessző

De azért hangot ád az, s nincs az a nóta, a mit el ne húzzon rajta. Húzza vigan és keservesen; ábrándosan neki alélva, hátra vágott fejjel és megint tűzre kapva szügyébe vágott pofával. Nem tanulta ő senkitől, vele született. Mikor aztán belemelegszik a nótába, észreveszi, hogy egy szál hegedű, kiséret nélkül, semmit sem ér, elkezd hozzá énekelni: az énekből trombita lesz, azután egész zenekar. A zenekiséret elnyomja a violon primet, a művész szemei szikrát hánynak, haja repked a homlokán, egész arcza együtt játszik a hegedűvel; aztán lábai is, a mit elmuzsikál, eldalol, azt el is tánczolja; — négy ember helyett dolgozik, — nem azért az egy huszasért, a mit egy éjszakai működésért szokott kapni, hanem művészi indulatból; az az extasis nem mondva csinált, az valódi lelkesülés.

Valóban, a kik látták a kor legnagyobb művészeit, Ole Bullt, Vieuxtempst, a Milanollókat Vienavszkyt, Reményit, zavarban lehetnek, hogy melyiket tartsák nagyobbnak? De ha meglátták Lányi czigányt Toroczkón, annak kellett a pálmát nyujtaniok: a minél ugyan az szivesebben vesz vala egy csomó dohányt.

Blanka tapsolt jó kedvében. Hisz ez művészi

unicum! a miért érdemes Amerikából ide jönni.

— Csak Dávid és Zenóbia volnának itt már!

Minden jókedvéből ez a sóhajtás zavarta ki.

A félczigányt aztán átengedték a tánczteremnek, a hol az kifáradhatlan orchestrumával minden tánczravágyó kivánságát kielégité, csak gyantázni győzzék, — mert az igaz, hogy négy czigány helyett muzsikált, de öt czigány helyett ivott.

Este felé már Áron bátya maga is aggódni kezdett, hogy se Dávid, se Zenóbia nem érkeznek. Blanka minden óranegyedben kiküldött valakit az utczára, hogy nézzen előre, nem közeledik-e valaki az úton? Egyik testvérnek állandóul strázsálni kellett a kapuban.

Hogy egy távollevő, a kire várnak, úgy elronthat minden örömet!

Áron bátya kifogyott már minden hitegetésből.

Az utolsó eszközhöz folyamodott.

— No, édes bálványom, mondá Blankának, megigértem, hogy a te lakodalmadon eltánczolom kedvedért az igazi „csüri" székely tánczot. Hát ne sajnáld megtekinteni, mert nem látod ám azt mindennap!

Erre a neszre a tánczosok félreálltak a terem közepéről s nagy kört kerítettek, mert a székely tánczához nagy tágasság kell. Egy tánczossal tele van az egész tánczpad.

Nem hasonlít az semmi ismeretes choreographiai alkotáshoz, nem is lehet azt oly könnyen

eltanulni: aczélizmok s tornászati ügyesség kell hozzá.

A tánczos maga dalolja a tánczótát:

«Az én csizmám disznőbür
Apám hozta Sitkérül,
A sitkei mesternek
Nincsen pénze szegénynek.

Héj ! ! ! !
Kicsiny nekem ez a csür!
Kirepülök mint fürj
Madár!»

S a közben mindig fél lábával földig leguggolva, másik lábával maga elé rug; de a sarkának nem szabad érni a földet, s ugyanekkor egy karját fellöki a légbe, a másikat csipőjére nyomja s a groteszk, hol fölegyenesedő, hol összetörpülő alak, a bohókás vershez, a fintor mozdulatokhoz folyvást megtartja azt a hetyke, magába bizó, mástól semmit se váró székely komolyságot: táncz az és küzdelem egy szín alatt.

A néző sereg általános tapssal jutalmazza a tánczost, s ugyan kérik, hogy járja el még egyszer. Úgy se tanulja azt el tőle senki.

— Ha az én szép ángyikám, rubintom kívánja, mondá Áron, és a buzdító pillantásra ismét kiállt a középre, eljárni a maga tánczát.

De alig guggolt le először, a mint Sándor testvér oda tör hozzá a nézőtérből, s valamit súg fülébe: a mitől egyszerre magasra ugrik az öreg, s aztán nem folytatja a tánczot, hanem kiszalasztja a hallott szót:

„Megjöttek!“

Senki sem értette azt meg olyan egyszerre, hogy kik jöttek meg? mint Blanka. Egyszerre örömsikoltással ugrott föl helyéről és futott az ajtóhoz. Ő akart legelső lenni, a ki az óhajtva vártakat üdvözölje.

— Ángyom! Ángyom! kiálta Sándor testvér, ne menj ki, ne bocsássátok.

Késő volt. Blanka már künn volt az előtornáczban, melynek nyilt oszlopos homlokzata alól az udvarra lehetett látni.

E tornácz lépcső-följáratánál két paripa állt. Az egyiken ült Zenóbia.

Blanka lerohant hozzá s megragadá a leány kezét.

— Mégis eljöttél! oh, mint vártunk! No hát szállj le

Zenóbia nem szólt semmit, s nem szállt le a nyeregből.

— Hát Dávid hol van? kérdé Blanka.

Ekkor Zenóbia megszólalt.

— Itt van.

S azzal a másik lóra mutatott.

Annak hátára volt felkötve egy fehér lepedőbe burkolt alak. Egy hulla.

— Dávid bátyám! sikolta föl Blanka. Mi történt Dávid bátyámmal?

Zenóbia tompa rekedt hangon felelt:

— A te bátyád megölte az én apámat s aztán az én bátyáim megölték a te bátyádat. S már most ez ezután így fog menni mindig — mindig — mindig.

XII.

Blanka az ijedtségtől elvesztė hangját, néma volt; hanem Anna, ki nyomában jött, felsikoltott és jajszóra fakadt.

Egy erős férfikéz hátulról hirtelen befogta a száját. Áron bátya volt az.

-- Ne sírj! Ne kiálts! Ha azok odabenn meghallják kirohannak s izekre tépik Ciprianu leányát, a ki nekünk vendégünk most.

Anna visszafojtá erőszakkal a sirását, arczát Blanka ölébe temetve.

— Sándor! dörmögé lenyomott hangon Áron. Eredj be gyorsan, s mondd a czigánynak, hogy húzzon egy „vánkostánczot". Mindenki mulasson.

Sándor testvér visszafutott a tánczterembe s rögtön hangzott rá a „vánkostáncz" zenéje, a mihez a szöveget is énekelte Lányi: „Zsidó! zsidó! mi van eladó?"

Ez alatt Manassé is kijött a felesége után.

— Manassé! súgá Áron bátya. Jer ide, segíts a bátyádat leemelni a lóról.

Manassé, mint a kit szíven szúrtak, hörgött fel e szóra. Térdei megroskadtak alatta. Azután egyszerre visszatért lélekjelenete; odasietett a kötelékeket eloldozni, a mikkel a beburkolt hulla a lóhoz volt kötözve.

Zenóbia az alatt folyvást a nyeregben ülve, csendesen odabeszélt Blankához:

— A felvinczi verekedésnél egyetlen halottja volt a magyarnak; ő volt az. Sokat megölt, őt

is megölték. Lova kiragadta még holtan is az ütközetből s elfutott vele az erdőre. Ott őrizte, míg én ott fölkerestem. Te meghíttál minket a lakodalmadra, eljöttünk, látod, mind a ketten. Már most behíhatsz hozzátok, s bemutathatsz a vendégeidnek: itt van annak a Ciprianunak a leánya, a kinek a fiai Sárdot, Vinczet elpusztították, s Adorján Dávidot megölték.

— El! El! El! rebegé Blanka, kezét eltaszító mozdulattal emelve Zenóbia felé. Kétségbeejté a rémgondolat, hogy ha most e nőt a toroczkóiak itt találják, haragjuk tűzhányó dühében annak a vérével fogják befertőztetni ezt a házat, ezt a várost.

— Távozzál békével, Zenóbia; mondá Áron. Az én népem nem fog üldözni téged. Reggelig mulatni fognak házunknál és nem tudnak meg semmit addig. A mi fölött oly nagy vitánk volt: az mind a kettőnkre nézve elveszett. Nem tartozunk egymásnak többé semmivel.

— Én neked többé semmivel, Áron; de a hugodnak és az ángyodnak még tartozom valamivel. Azzal a szép, nagyon szép meghivással, a mit hozzám irtak. Ezért még bizony megfizetek. Eljövök még egyszer, s a mit akkor hozok, lesz aztán minden tartozás leróva közöttünk.

— Járj Isten hírével, monda Manassé.

— Neked pedig azt mondom, Manassé, emlékezzél rá, a mit a Monasteriánál mondott neked a tribun: „Mi békét kötöttünk veletek, megesküdtünk rá, meg is tartjuk. Hanem ha támad egy áruló saját népetekből, attól reszkessetek!“

Gondolj gyakran e szóra: Áldjászketye dumnye Zeu!

Azzal megfordította paripáját s kinyargalt a kapun, a szél szemébe hordta a havat. Förgeteges éjszaka volt s neki még az éjjel Borévre kellett jutni — egyedül.

— Hová vigyük a testet? töprenkedék Áron bátya. A ház tele van lakodalmas néppel, azoknak nem szabad azt meglátni.

— Ide! Ide! A mi kis házikónkba! — mondá Blanka.

— Hová? a te menyegzöi házadba?

— Az most üres, senki sincs benne. Ott van a felvetett ágy, abba lefektetjük.

— Micsoda? A te menyasszonyi nyoszolyádba? a mi halottunkat? Oh én édes Isten atyám!

És úgy kellett tenni. Dávidot a testvér átvitte a kis házikóba, s ott kibontva halotti lepléből, kiteríték a nyoszolyára, a míg elkészül számára a koporsó.

— Most már sírhattok asszonyok.

XIII.

A halál beköszöntött az új házba. Ő volt az első vendég. Egy néma ember érkezett meg, a ki mindent elmond.

Blanka leült az ágy szélére s úgy bámult a halottra.

Meglepő volt a hasonlatosság Dávid és Manassé arcza között. A külömbség csak egy ki-

csiny kis veres pont a homlokon: egy golyónak a helye. Különben olyan, mint mikor Manassé alszik.

És Blankának a lelkében megzsibbasztotta a gondolatot ez a hasonlatosság.

Ez a holt hasonmása férjének elmonda előtte mindent, a mit eddig titokban akartak tartani. Mi történik a vér és láng tengerében, mely e szigetvilágot körülcsapdossa. — Ilyen utazók kerülnek onnan haza.

A mikor a Szamos hídján találkozott vele, azt hitte, hogy csak egy dicsőséges harczjáték az, a mibe az ilyen délczeg lovagok elindulhatnak.

S aztán megemlékezett rá, hogy akkor egy csókot igért neki, Áron bátya kértére; a mire a fiatal hős elpiruló arczczal azt mondá: „majd ha visszatérek dicsőséggel. És ha halva hoznak eléd, csókomat akkor is megadd.“

Ime, eljött az igért csókért.

Lefeküdt az ő menyasszonyi ágyába, félszeme félig nyitva. Tán leskelődik, ha megadják-e a mit megigértek?

S még senki sem merte ez arczot megcsókolni. Anna, Áron, Manassé tudják, hogy az első őt illeti. A menyasszonyt. Az a honvédhuszáröltönyt viseli még; ő a menyasszonyi pompát.

S minél közelebb hajlik föléje, annál nagyobb a káprázat, hogy az maga Manassé, holtan, megölten, jégszoborrá fagyottan. Minden idege megrendül, mikor ráborul és az ő ajkai

annak márványarczát érik s a kitörő zokogás görcsei között e nevet hangoztatja: „Manassé!“ Férje gyöngéden odahajol hozzá s magához öleli őt.

Csak akkor tért magához.

Még sem ő az! Nem a halott.

— Oh ne halj meg te! Ne jöjj így elém te!

Egy feneketlen mélységbe szédül alá lelke, midőn arra gondol, hogy Manassé is így fekhetnék most ezen a szomorú ágyon; csak lelket, csak gondolatot kellett volna cserélnie testvérével.

Visszaemlékezett most már a tordai hasadékban tett rejtélyes utazásra s az asszonyi szív csodálatos divinatiói tehetségével egyes vétlen elejtett mondatokból összeállítá a valót, hogy ha Manassé azon az Isten őrizte éjszakán nem a Monasterián keresztül választja az utat, a vakmerőbbet, a nehezebbet, egy fehér kendővel a kezében keresve fel egy ellenséges tábort, hanem az egyszerűbbet, a rövidebbet, a tordai berken át karddal kezében törve utat házáig, hát most ő is ilyen néma utazója lehetne annak a két tengernek.

Aztán helyet adott a másik három testvér öleléseinek.

Lassankint a többi testvérek is átszállingóztak a lakodalmas háztól. Sándor testvér egyenkint szólingatta ki onnan. A vigadó násznépnek nem tünt föl a háziak elmaradozása, ők annál fesztelenebbül mulattak.

Azt pedig, hogy a vőlegény és a menyasszony oly hamar eltüntek, bevett szokás igazolta. Ők

siettek a maguk boldogságába, a hol a paradicsom meinden örömei várnak rájuk.

Tudták volna csak, hogy minő örömek azok?

— Áron bátya! mondá Manassé, gondoskodjék róla, hogy a násznép semmit meg ne tudjon a szétoszlásig. Ha most kimenne közéjük a hír, a hogy föl vannak hevülve, képesek volnának azonnal fegyvert ragadni, s a kit legközelebb találnak, azon kezdeni el a vérboszút. Mulasson minden ember.

— Te parancsolsz, mondá Áron, s ő maga átment a násznéphez. Neki volt valamennyi között olyan vasból öntött arcza, a mi el nem árulja, ha valami fáj oda benn. A fuvóhangszerek rázendítették a bányász-indulót, s ez a zaj elfödte azt a nagy sírást, a mi a kis udvarházban végbement.

A bányászinduló után a násznép lassankint oszolni kezdett. A trombitásokkkal együtt kivonult a lakodalmas sereg az utczára, s úgy ment végig zeneszóval, el-elmaradozva kiki a Csak a collegium diákjai maradtak hátra a cantus praesessel.

Azoknak volt a feladatuk még egynehány hajnali dalt énekelni a boldog pár hálószobájának ablaka alatt, búcsúzóul, altatóul.

Odaálltak karikába a kis ház ablaka alá, s tanakodtak a cantus praesessel, hogy melyik dallal kezdjék? legjobb lesz az, hogy:

«Jőjj az ablakodra kedves!
Minden nyugszik már:
Csak egy pár boldog szerelmes
Ide s tova jár.»

— Hallga, fiúk, szólt bele Áron bátya a hátuk mögül, nem azt a dalt énekelitek, hanem ezt a zsolozsmát:

«Nyilj meg kriptaajtó,
Sötét föld kebele;
Könyeket hullajtó
Koporsó födele.»

Halott van a háznál!

Blanka az egész éjt a halott mellett virrasztá át. Ez volt első menyegzői éjszakája.

XIV.

A kora reggeli harangszó tudatta a várossal, hogy gyász van.

A tegnapi gyásznép ma már halottnézőbe jött vissza az Adorján-házhoz. A tegnapi menyasszony ma már gyászruhában ült a fekete fátyollal bevont házban.

A testvérek künn voltak a „birgej"-en.

Miért híják a halottak lakhelyét a toroczkóiak „birgej"-nek? azt kutassák a nyelvbuvárok, a kik ráérnek arra; sehol másutt nem ismerik ezt a szót.

De a holtak lakhelye sem olyan Toroczkón, mint másutt. A sírboltok a sziklába vannak vágva. Mint egy utcza, a miben halottak laknak. Hasonlít az a seleuciai sziklasírboltok csoportjaihoz. Minden családnak van egy ilyen sziklaháza, a hová a földről elköltözöttek egymásután leszállnak; az üreg mind mélyebben hatol be a sziklába; némely régi családnál egész

alagutat képez már; ott alusznak két sor fülkéikben a bányászok, kik életüket a szikla keblében tölték, s holtan is ott esik legjobban pihenniök; egy lefelé fordított családfa, mely gyökereivel hatol le a földbe. A fülkék fölött semmi név sincs. A ki ott alszik, visszaadott mindent annak, a kitől vette: még a nevét is. Hirdesse az emlékét az, a mi élve maradt.

Az új fülkét a halott számára a családtagok maguk vésik. Ez ősidőkről fenmaradt kegyeletes szokás. Ha nincs férfi a családban, a szomszédok kötelessége az. Nagy gyász volna az Toroczkón, ha valakinek a vermét fizetett sírásó készítené el.

A ravatalt délután a templomban állíták fel. Az egész nép felgyűlt végtisztességre. A nép énekelt, a lelkész tartott gyászbeszédet.

A templomból az egész város kisérte ki a koporsót a birgejig. A férfiak vállaikon vitték azt: rá volt téve megkoszorúzott kardja, golyórongálta csákója. Az iskolai énekkar gyászdalai hangzottak előtte, mögötte az asszonyok zokogása.

A sírboltnál a hét testvér vette föl a koporsót, azok helyezték el az örök hálófülkébe, nagy sziklát hengerítve a nyílás elé.

Azután kijöttek és megcsókolták egymást.

Ekkor egy egyszerű polgár, egy öreg őszhajú férfi felállt a birgej kőkathedrájába s elmondá a sokaságnak, ki volt az, a kit eltemettek, hogyan élt, hogyan szerették, hogyan ölték meg? Hogy soha el ne muljon emlékezete, a míg a sziklavölgyben emberek élnek!

Végre a lelkész megáldá a bezárt sirt s rámondta az áment.

A diákok utolsót énekeltek, a gyermekek szép csendben, az asszonynép sűrű csoportban elhagyták a temető halmát; hanem a férfiak hátramaradtak.

Ekkor Áron bátya állt fel a kőkathedrába és így szólt:

— Atyámfiai! Megtettük kötelességünket a halott iránt, most tegyük meg kötelességünket az élők iránt. Elég volt az énekszóból; most hadd szóljon a fegyver.

Háromszáz férfi hangja dörögte vissza az utolsó szót:

„Fegyverre!“

Az eddig hallgatag, gyászoló alakok lángoló dühre gerjedtek, egyszerre tört ki valamennyi ajkán az elfojtott keserv, a boszú átkaiban keresve könnyebbülést.

Pedig a toroczkói sohasem átkozódik. Egyetlen szitkozódása, ha nagyon megharagszik, az, hogy „egyen meg a birgej!“ a mi tréfaképen hangzik.

Készek voltak rögtön elindulni s ahányan vannak, megtámadni Adorján Dávid megölőit.

— Haza a fegyverekért!

— A piaczon gyűljünk össze! kiálta Áron a kőkathedrából, a midőn hirtelen hátulról egy erős kéz megkapta a széles szíjövet s annálfogva a nehéz tömzsi emberkét fölemelve a levegőbe, leszállítá onnan a szikla-támlányról.

Áron bátya nem is kérdezte, hogy ki az? Tudta könyv nélkül is, hogy az ilyen műtétre

más nem alkalmas, mint az ő kisöcscse, Manassé.

— Mit akartok? rivallt menydörgő hangon Áron bátyjára; de úgy, hogy azt az egész sokaság meghallhatta. Én békét kötöttem a szomszédaimmal; megesküdtem rá az egy élő Isten nevében, s ti az én eskümet meg akarjátok csúfolni?

— Nem ők gyilkolták-e meg Dávid bátyádat?

— Nem! Dávid bátyám harczban esett el. Mint becsületes katona, karddal a kezében. Többen is harczolnak még rokonaink közül ott a csatatéren, a kik meg fognak halni hazájukért. Megsiratjuk őket s sírjuk fölé kopját tűzünk, a hogy hősi népek szokták. De a vérboszút a harczban elesettért csak a vad indiánok állnak.

— Jól van, Manassé öcsém, azért nem szükség bennünket öszeindiánusoznod. Hiszen nem azt kivánom én, hogy menjünk hát rajta a szomszéd gyertyámosiakra, s pörköljük fel őket boszúból. De hogy magunkat, családjainkat megvédjük. S a mi erőnk van, azzal védjük.

— A mi legnagyobb erőnk az Isten. A kinek, midőn a nevére megesküdtem, az ő kezébe tettem le a mi sorsunkat. Ha ő velünk van, ki bánthat minket? s ha őt elhagyjuk, ki oltalmaz meg minket?

A sokaság helyeslő zúgással kezdé kisérni Manassé szavait.

— Már hiszen, Manassé öcsém, szólt Áron, én is csak vagyok olyan buzgó keresztyén, mint más. Még soha ünnepet el nem mulasztottam a templomba-meneteltől, ha beteg voltam is; de

csak mégis jobban esik az én lelkemnek, ha az alatt, a mig a mennybéli megszabadításért imádkozom, a puskámat a hónom alá szorítva tarthatom.

— Akkor nem vagy igaz egy Istent hivő! feddé őt Manassé. Mert te is azt a Jézust vallod, a kinek a nevében a Bertalan-éjeket, az autodafékat, a keresztes háborúkat csinálták. És nem azt a Jézust, a ki eljött az emberek között békét szerezni, s a ki Péternek azt mondá: „A ki fegyvert fog, fegyver által vesz el!“

— Bizony nem tudom én, hogy voltaképen mondta-e azt? pattogott vissza Áron. Máté állítja, hogy mondta, de Lukács és János nem emlékeznek róla, Márk szerint pedig csak anynyit mondott Péternek a Malkhus fülére Jézus, hogy „elég volt.“ Különben sem tudom, hogy mi lett volna belőle, ha „én nekem“ mondta volna? Annyiról bizonyos vagyok, hogy ha én előttem nyujtja az idvezítő az áruló Judásnak a „mártott falatot“, úgy sujtám vala ott mindjárt főbe Iskariotes uramat, hogy feledte volna elárulni a mestert; valaminthogy a puskám agyával fogom lesujtani azt az árulót, a ki Toroczkó ellen hozza a hadakat, csak közelre kapjam.

— Minő árulót?

— Hallád! a miről tegnap a leány szólt: „ha egyszer egy áruló támad a magatok fajtájából, attól reszkessetek“. Ma már tudom az értelmét a szavának. Van egy uj ember a felkelők tribunjai között, a ki válogatott kegyetlenségéről nevezetes. Ez a mi Iskariotesünk.

— Honnan gyanítod azt?

— Onnan, hogy Diurbanunak nevezi magát. Igazi oláh nem venné fel az ő Decebal királya melléknevét. Ez olyan, mintha valaki nálunk Attilának nevezné magát. Mindenki tudná, hogy kifordított némettel van dolga. — Jól van Manassé. Szeretlek. Uram vagy: neked engedelmeskedem. A monasteriai utat, meg a Porlik-barlangi megjelenést soha sem felejtem el neked. Jobban tudod szeretni a testvéreinket, mint én. Én csak megboszulom, te megmented őket. Te, ki Mogával és népeivel békét kötöttél, méltán megkivánhatod tőlünk, hogy Moga és a szomszéd oláh nép között szerzett frigyedet mi is megtartsuk. Szegény Dávidért nem állunk hát senkin vérboszút. Azt mondjuk, hazajött követnek, a halál követének. De értsük meg az üzenetet, a mit az a néma követ hozott nekünk. Ha egyszer az a hír jön, hogy Diurbanu közeledik Toroczkó felé, meg az ő harczosai, a kik a te békédet nem ismerik, nem is vették fel: akkor aztán Zsakó uram fog parancsolni.

Az pedig volt a nemzetőrség századosa.

— Ott is veletek leszek, mondá Manassé.

S aztán szépen kezet szorítottak, összeölelkeztek. A gyászkiséret hazatért lakásaikba.

Hanem Áron bátya ezt az éjszakát fönn a Székelykövön tölté, s meghagyta idelenn a nemzetőrség őrvezetőinek, úgy szintén a toronyőrnek, hogy vigyázzanak rá, ha a Székelykövön kigyullad a jeltűz, készen legyenek és zavart ne csináljanak. Szép trombitaszóval adjanak jelt, meg harangkongatással; minden háznál gyertya égjen s egy ember ébren maradjon

egész éjjel. — Mert jól esik az ember lelkének, ha imádkozás közben a hóna alá szoríthatja a töltött puskát.

XV.

Manassé pedig, mikor a szomorú estebédet elvégezte, azt mondá családjának:

— Most, mielőtt lefeküdnénk, olvassunk bibliai történeteket.

Szokás ez, temetés nap estéjén, a halottas háznál.

Rebeka előhozta a kapcsos bibliát és odatette azt Manassé elé.

Manassé pedig nem nyitá fel a bibliát, hanem rátette az egyik kezét és a másikkal hitvesét ölelve magához, elkezdé a saját maga és Blanka történetét elmondani a család előtt.

Valóban egy szakasz volt az a pentateuch költői krónikájából: tele csodatételekkel, a mikben az Úr hatalma nyilatkozik az emberek fölött.

A félelmes rémeket, a rettentő kisérteteket, a miktől Blanka megszabadult, elmondá a figyelő családnak, mely áhitattal hallgatta a megtörténtek regéit.

Sokat Blanka is csak most tudott meg tőle. Eddig titkoltak előtte minden veszélyt. Neki csak örömekről, szép reményekről beszéltek; de mióta az az ember megjött, a ki nem tud hazudni, aki kőhideg arczával, bezárt ajkaival rávall az eltitkolt balsorsra — többé nem lehetett őt tovább áltatni, meg kellett tudnia mindent.

Az éj haladt, a regemondásnak még sem szakadt vége. Egyszer-egyszer kiment egy-egy testvér, körülnézni az udvaron, nincs-e valami baj? s visszajött azzal a szóval, hogy szép csillagos éj van; a gönczöl rudján tánczol a kis „czigánygyerek". Csendesség van az egész völgyben.

Később azt a hírt hozták, hogy most hajnalodik, a hold a Székelykő orma fölött; a kakasok éjfélutánra kukorítanak már. Az egész világ alszik.

Manassé még mindig folytatta regéit. Hogy védte, hogy oltalmazta ő azt a nőt, a kit megérdemelt, hogy vette őt körül lelkének minden gondolatjával? Milyen egyszerű földi történet volt ez, s mennyi égi csoda van mégis benne? Blanka megtudta belőle, hogy annyi balsorsában két hatalom volt, mely átölelve tartá: mind a kettőnek a neve „Szeretet"; az egyik az égben lakik, a másik a szivben.

A legutolsó bejövő már azt a hírt hozta, hogy szépen pirul az első hajnal a Keresztes mező felől. Csak hadd piruljon . . .

Manassé most odaért, hogy a Balyika-várban és a Monasteriában töltött éjt meséli el. Milyen tréfának való, elnevetni való végü kis mese az, pedig három testvér, egy feleség, a saját élete és szülötte városának létezése volt benne a kártyalapra föltéve.

Blanka csak most tudta azt meg, bár régóta sejté.

Most azután azt is elmondá Manassé, hogy a Toroczkóról elfordított emberi láva mily borzasztó dulást vitt véghez köröskörül. A lávától

ki kivánhatná, hogy irgalmat ismerjen? Bűnös csak a vulkán, mely azt kiokádta!

S most a lávaözön közepett áll Toroczkó, körülvéve tizezernyi vérittas, vérszomjas hadaktól, kiknek harczkiáltásától holdszigetének minden bércze viszhangzik már.

— Most már tudod, hova jutottál? szólt Manassé, átölelve szerelmesét.

— Jó helyre, mondá az, fejét férje keblére lehajtva. Isten árnyékába, s a te karjaidba.

Az ablakon besütő biborsugár jelenté, hogy itt van a második hajnal.

Ez volt Blankának második menyegzői éjszakája.

XVI.

A mikor a csillagok olyan szépen ragyogtak a toroczkói völgy fölött, az éjszaki havasokról egy tábor szállt alá a Szilas patak völgyébe, mely a toroczkói teknőbe felvezet. Ez Diurbanu serege volt. Mikor végigvonul a völgyön e mozgó emberláncz, e négyezer fejü óriási kigyó, a feje már fenn van a hegytetőn s a farka még akkor mászik elő a mély út tekervényeiből.

Csendben, dobszó nélkül haladnak: a puskákat eldugták a czondra alá, hogy a szuronyok villogása el ne árulja közeledtüket.

Igyekezniök kell, hogy regelre túl legyenek a „Kő“ szorosán, a toroczkói völgy veszedelmes sziklakapuján; mert az emlékezetes hely, a mire nevezetes ellenségnek neve van vérrel felirva. Duló mongol csordák e kőszorosban találtak

sirjukra. Básta labancz vezérének seregét itt verték agyon az utolsó hirmondóig, s e legutolsó vérfürdő 1658-ból még nagyon emlékezetben van. A Nagy-Enyedet felduló török sereg pusztulása a Kőszoros és a Csetátye barlangja között. Ha a toroczkóiak e sziklamagaslatokat megszállják, akkor az a kapu el van zárva.

De nem tartják megszállva. Biznak a békekötésben, s abban az Úrban, a ki az adott esküszó fölött őrködik. Csendesen alusznak kapuikon belül. Egy kutyaugatás el nem árulja a közeledő veszélyt. A feljövő hold vezetőül szolgál, bevilágítva a hallgatag völgyet, — mint egy daemon által kidugott lámpás.

A völgyet a Szilas patak szeli keresztül. Szelid, regényes kis patak rendes időben, de hóolvadáskor rohanó hegyfolyam, mely az útjába eső Nagy-Enyedet gyakran váratlan rohammal lepi el s özönvizet hoz az utczáira. Medre mély, meredek partokkal, miken szilárd hidak vezetnek keresztül.

A mursinai hidat, mire hajnalodott, már elérte a felkelők serege. Onnan már lehetett látni a Toroczkón uralgó havasokat.

Innen nincs messzebb egy óra járásnál a Kő szorosa.

S ha most rögtön tudósítaná is valaki a toroczkóiakat, hogy ellenség közelít, már nem volna idejük rá, hogy a magaslatokat megszállják. Csupán a völgyben fogadhatják el a harczot.

Ők vannak háromszázan, megtámadóik négyezeren.

Ők nem gyakorlott katonák: földészek, bányászok, kézművesek. Ezeknek pedig nagy része kiszolgált „plájász“ határőr, a ki a fegyverrel bánni jól tud s saját tisztjei által van vezényelve. Ezek mennek elől az első csatába.

A mint a nap feljön: a folyammeder tulsó partszakadéka felől szuronyhegyek kezdenek felvillanni. Egy csekély kis honvédcsapat az, melyet a magyar csapatparancsnok, értesülve Diurbanu seregének mozdulatáról, előre küldött, hogy a hidat foglalja el. Későn érkeztek. Diurbanu plájászai tömött hadrendben nyomulnak már a hidon keresztül.

Ekkor a Felvincz felőli hegyi útról egy lovas csapat száll alá, csörtetve.

Hetvenen voltak.

És ők hetvenen neki vágtak egy hidnak, mely rakva volt fegyveres gyalog haddal.

A plájász elbizta magát abban, hogy czélozni tanult. Messziről lőttek. A lovasok sisakján, pánczélján pattogott a golyó.

Mert ezek nem huszárok voltak, hanem vertesek.

A sors, magas ironiájában, nem Attila dédunokáit küldé a szörnyű leszámoláshoz Traján dédunokáival, hanem kiválasztá azt a kis olasz lovas csapatot, mely a magyar tricolor alatt harczolt (a Cress lovasezredből), s azokat állítá velük szembe. Traján utódai ezek is: az alpesi légiók ivadékai.

S másodszor megtölteni a fegyvert nem volt idejök a hidon levőknek. Mint a fergeteg rohant közéjök a kis olasz csapat, s pár percz

mulva a hid két oldalán omlott alá, a ki élve akart maradni, a ki helyt állt, az halott lett.

S a lovas csapat nem érte be azzal, hogy a hidat elfoglalja. — Mintha egész hadsereg jönne a háta mögött, neki rontott az egész felkelő seregnek, s hetven ember négyezer ember ellen nyilt mezőn csatát kezdett. A keresztes háboruk óta, Bayard, Du Guesclin, Oroszlánszivű Richard harczai óta ehhez hasonló viadalt nem látott a csatapiacz! Hetven Horatius Cocles Porsenna tábora előtt! A ki fel kivánta költeni a régi római népet, ime megkapta azt! A felkelő táborban e herosi dühroham szétzilált minden rendet; eldobták a fegyvert, futottak az erdőnek, fel a hegyoldalnak, s az olasz centaur ivadék még ezután is órajárásnyira űzte őket maga előtt, véres hullákkal szórta be az utat. Alig birta őket a takarodót fuvó trombitaszó visszatériteni. Háromszáz halottat hagytak a csatatéren. — S a hetven olasz még csak el sem rekedt a harczban.

Visszatérve Ernani kardalát énekelték.

— — — — — — — — — — — — — —

Toroczkó még csak a dörgését sem hallotta meg a jégfelhőnek, melyet feje fölül elfujt — a szél.

A kis völgybe ismét leszálltak az est árnyai. Az Adorján-háznál, két éjszakai virrasztás után mindenki korán sietett lepihenni. Manassé is bevezette kedvesét kis lakába, melyet elébb felszentelt a gyász, mint az öröm.

Csak Áron bátya nem volt még honn. Az ő útjai után nem lehetett tudakozódni.

Egyszerre csak megzörgetik kivülről Adorján ablakán a vastáblát.

Áron bátya hangja szólal meg:

— Egy az Isten! A Jehova Isten! Az Ur, ki Senacherib táborát összetörte, az ma reggel Diurbanu seregét a Szilvás hídja mellett pozdorjává szórta. — Nyugodjatok az Úr oltalmában ti igaz emberek!

S ezzel tovább ment a városba, ablakról-ablakra bezörgetni és bemondani a hirt, a mi meghozza az alvók lelkének a nyugalmat.

XVII.

Azért csak kivirított a gyöngyvirág tavaszszal, ha vérrel öntözték is a földet.

Soha gyönyörübb tavaszra nem emlékszem, mint a milyen az 1849-iki volt. Gazdag aratás, bő szüret esztendeje volt az.

Mintha az Isten áldásai s az emberek átkai versenyeztek volna egymással, hogy melyik épitsen magasabb pyramidot?

A Csegezről a Székelykőre felkanyargó sziklaösvényen egy szép májusi délután Blanka, Anna, Manassé és Áron haladtak fölfelé. Manassé rajztábláját és festő eszközeit hozta a kezében. Áron a hölgyek felöltőit s az ozsonnához való elemózsiás tarisznyát czepelte a vállán. Fegyver egyiknél sem volt, a vasasvégü hegymászó botot kivéve.

A két férfi egymás mellett haladt, a két hölgy elmaradozott havasi virágokat szedni útköz-

ben. Rhododendron, orchys, epipactis akkor nyilt legnagyobb pompájában a sziklavölgyületek óriás virágágyaiban. — Az alant elhagyott erdőkből a szarvasok rigyetése s a fekete rigók furulyafüttyszava hangzott fel.

— Hát te Áron bátya, komolyan gondolsz arra, hogy ha megtámadnák városunkat, te ezen a bérczen rendszeres ellenállást fejtenél ki ellenfeleinkel szemközt?

— Bizony nem is hagynám ám ezeket a mi gyönge szép leányainkat, ártatlan magzatainkat nyomorultul lemészárolni.

— S te hiszed, hogy ez lehető?

— Hogy lehető-e ez? az a második kérdés. Az első az, hogy „kell!“ A békecsinálásnak vége van. Okos dolgot akartatok, a kik az oláhokat kiengesztelni próbálgattátok. Hanem hát egy bolond olyan követ dob a kútba, a minőt száz okos sem húz ki. Mikor legjavában folyik a békealkudozás a magyarok és oláhok között Abrudbányán: odatojja az ördög a maga tojását ennek az őrült Hatvaninak a képében; az a békéltetés, fegyverszünet közepett megrohanja Janku táborát, s erre a félig kibékitett oláh sereg a mit Felvincznél kétszáz honvéd megkergetett, a mit a mursinai hidnál hetven dragonyos szétvert, most egy rendes, ezerkétszáz főből álló dandárt semmivé tesz, elfoglalja három ágyuját, leöli a hirhedett halálfejes legiót s semmivé teszi Abrudbányát.

— Ezt mind tudom. S hogy azzal az Erdélyben eloltott láng ujra fellobban, azt is előre látom. Azért azon sem fogok csodálkozni, ha a Kő

felőli szoros s a bórévi bejárat védelméről gondoskodtok; de a Székelykő védelmezése tiszta bohóság. Mert erről az oldalról vagy megvéd bennünket szomszédaink jó barátsága, vagy a Székelykő sem.

— Hát mikor az egész mongol csorda ellen megvédte a vidéket a székelykői vár!

— Az a régi harczmodor idejében lehetett.

— Biz az oláh felkelök sincsenek előbbre a strategiában mint a tatárok voltak.

— De akkor megvolt még a Székelyvár. Az védelmi állapotba volt helyezve.

— Hát mit tudod te, hogy nincs-e most is védelmi előkészületem nekem?

— Kiváncsi volnék azt látni.

— De nem mutatom ám meg neked, mert te nem vagy katona. Czivilnek pedig nem szabad a fortificatiókat nézegetni. A két asszonyfélének már megmutogatom. — Azok a combattans sorba számíttatnak. A minap elkérték Sándor bácsi pisztolyait s azóta a kert hátuljában czélba tanulnak lőni.

— Micsoda? Az én feleségem is? Pisztolylyal tanul lőni?

— Azzal, azzal! Bizony nem is bodzafa-puskával ám. Ő sem engedi magát ingyen megöletni. Csak te nevess.

E közben fölértek a „Lajos csúcsára". Ez a Székelykő keleti orma. Háromezerötszáz lábnyi magas szikla-fensík.

Az utánok érkező hölgyek el voltak ragadtatva a körülöttük elterülő látvány fenségétől. A Székelykő az egész láthatárt uralja. Kelet-

ről a boldog Aranyosszék: hullámzó halmok, zöldülő vetések táblái között huszonkét falu elszórva s valamennyi körülvéve a kigyózó Aranyos folyam ezüst szalagjától, mely délnek kerülve, egy más, szélesebb tükörkigyóba olvad bele, mely nyugat felé fut alá: ez a Maros. A déli átlátszó köd a távolabb eső bérczeket fokozatosan halványítja el, a láthatár szélén esők ormai már csak úgy látszanak oda lehelve lenni a meleg égre; a havasok ezüst taraja csillog a messzeségből s egy-egy távoli város egyházának tornyáról villanik meg az aranyozott tető.

S a mosolygó kultura, emberi szorgalom építette boldogság képével szemközt a másik oldalon, északnyugat felé, az ijesztő ellentét. Egy végtelen ősvadon; erdőkkel telenőtt hegyhátak, meg nem szakítva helységek csoportjától. — Hegy emelkedik hegy fölé, sziklacsúcsok, szakgatott bérczgerinczek tépik osztályokra a szakadatlan erdőszönyeget, melyen a tekintet egy emberi lakhelyet nem talál nyugvó helyül. A félelmes, hallgató hegyszörnyetegek közelíteni látszanak, legutolsó előörseik egész a Székelykő közeléig nyomultak előre, mintha óriások állnának óriásokkal szemközt. Egynek az orma olyan, mint egy hanyattfekvő titánnak az arcza profilban, még a szempilla is ott van, egy nagy fenyőszál képében.

A Székelykő elleneseinek neve a Vidálykő, Tilalmas, Keselykő és Ordaskő, miknek kopár gerinczein keresztül nem vezet semmi út. S az egymással szembenéző sziklaellenfelek között fekszik a két boldog völgy, — zöld szántóföl-

dek karzatos amphitheatrumával. A földdaemon óriásai közepett, kiknek életében az ezredévek a napok, egy kis csendélete a daemonok legparányabbikának, az embernek, a kinek minden napja egy élettörténet.

A szédítő mélységből mosolyog föl Toroczkó virágzó gyümölcsfáktól tarka szőnyegrajza, négyszögű piacza közepén a kerek bástyával körített templom. A zöld rétek abroszának szélére lerakva Toroczkó-Szent-György elszórt házai, egy régi vár romjaival a hegyoldalban, azon túl még két falucska: s ott egyszerre bezárja a völgyet a „Kő" sziklakapuja.

S a mély völgy fenekéből, mint a nyugtalan szívdobogás hangzik fel valami szakadatlan döngő hang, a vashámor nehéz pőrölyének ütése. Ott készül az, a mitől ez az egész világ olyan szép lesz: az ekevas és az ásó.

— Ha én ezt a szép képet le tudnám festeni! sóhajta föl Manassé.

— Hisz a Colossaeumot is legyőzted! biztatá őt Blanka.

— Az Róma volt: — ez pedig Toroczkó. — A kedvesem arczképét el tudtam találni: — de anyámét soha sem.

Aztán mégis megkisértette hozzá fogni.

A többiek ott hagyták őt, s mentek tovább a Székelykő ritkaságait fölfedezni. — Azokat Manassénak úgy sem szabad meglátni: mert azok a fortificatióhoz tartoznak, ő pedig csak „czivil".

— Aztán a feleségemre vigyázz! kiáltá Áron után Manassé. Valami mélységbe ne szédüljön.

— No no! Hamarébb ez az egész Székelykő!

— De mégis meg kell igérned, hogy a hidasi Gesztegre nem viszed föl Blankát meg Annát.

— Nem viszem fel őket.

— Igaz székely egy Isten valló szavadra mondod?

— Igaz székely egy Isten valló szavamra mondom.

Akkor aztán eleresztė őket Manassé.

Hanem aztán, mikor már javában volt a vázlatának, eszébe jutott, hogy Áron bátya csak azt igérte meg, hogy nem „viszi" föl az asszonyokat s meglehet, hogy ezt szószerinti értelemben magyarázza, a mi a „fölvezetést" épen nem zárja ki. A góbénak mindig furfangon jár az esze. — Erre aztán összecsapta a rajzthékáját, s a motyóját hátára véve, maga is az eltüntek után indult.

A nőismeret ritkán csal. Azt mondani az asszonyfélének, hogy ide, vagy amoda nem szabad fölmenni, épen csak arra való, hogy föltámaszsza benne a vágyat a tilalmas helyre följutni. Kivált mikor azzal a dicsőség jár együtt, hogy a Székelykövön ősidőkből megmaradt egyetlen fenyőfáról is hozhatni egy galyat diadaljelül. A hajdani erdőből az utolsó szálfa.

Hanem ezuttal Áron bátya nem értette a tréfát.

Blankát és Annát elvezeté addig a hegyszakadékig, a mely a székelykő hidasi Gesztegét a Lajos-csúcstól elválasztja. Az egy mély sziklavágány, melynek fenekében egy meredek nyaktörő ösvény vezet alá egyenesen Toroczkóba.

„Felfelé“ járásra nem igen használják. E szikla-vágányon túl emelkedik a hidasi szikla-fensík, emlékezetes az oldalán tátongó barlangról, melyet csegezi várnak nevez a néphagyomány, hajdani falerődítményei még most is láthatók. Egy hosszú, keskeny, egy ember számára vágott ösvény vezet hozzá végig egy sziklapárkányon, mely négyszáz lábnyi mélység fölött meredeken emelkedik föl. E bejárat könnyen védhető volt a barlangba menekültektől.

A Geszteg ormára azonban egy messze ellátszó csóva volt feltűzve, a mi azt jelenti, hogy ott tilos a följárás.

Talán csak azt az egy szál ősi fenyőfát védi az a tilalom? Vagy a fensík tetején termő füvet? Vagy épen csak a vakmerő vállalkozó életét, a ki Istennek ajánlotta lelkét, mikor oda fölkapaszkodott.

A két hölgy átlátta, hogy nekik oda csakugyan lehetetlen eljutniok. De Áron bátyára nézve nem volt lehetetlenség. Gyakran megjárta ő ezt az utat. Megigérte kedvenczeinek, hogy ha szépen viselik magukat, hogy ha megigérik, hogy leülnek a süppedő mohába, virágaikból bokrétát kötni, és addig, míg ő visszatér, a helyükből meg nem mozdulnak, hát ő azalatt fölmászik a meredek sziklaoromra, onnan fog kürtjével messzehangzó jelt adni s elhozza az igért fenyőgalyat.

A két hölgy letelepedett a havasi nefelejtsekkel áttört gazdag pázsitra s a mély völgybe alátekintve, igyekezett kitalálni a házat, a mely az ő otthonuk.

— Milyen borzasztó volna azt innen nézni, mikor ez a mi szép paradicsomunk lángba borul; mondá Anna.

— Én már minden félelmes gondolatokhoz hozzá szoktam, szólt Blanka, koszorút fonva sárga virágú szakából (sedum) és nefelejtsből. Csak ti veletek lehessek; a barlangban is ellakom.

— Áron bátyánk azt mondta, hogy egy hónapra való eleséggel ellátja a Székelykő erősségeit s negyvened magával megvédelmezi egy egész ország ellen.

— Vajjon itt lesz-e menedékünk a csegezi várban?

— A székelyvári mentshelyet még inkább magasztalja Áron bátya, mert ott egy barlangban friss forrásvíz is van.

A két fiatal hölgy úgy beszélt arról, hogy ők a sziklabarlangokban fognak lakni, mint mikor úrhölgyek azon tanakodnak, hogy hol fogadjanak nyári szállást?

— Meg kellene néznünk azt a csegezi várat, indítványozá Anna. Leány volt még: kiváncsiabb.

— Megtiltotta Áron bátya s mi megigértük neki, hogy itt maradunk. monda Blanka. Ő már asszony volt, szófogadóbb.

— Vajjon nem lakik-e benne valami? mondá nevetésre villanyozva e gondolat által a leány. Valami mesebeli csodaállat.

— Vagy talán valaki? Szólt összeborzongva e gondolattól az asszony.

Szép verőfényes délután volt. A mezőt ellep-

ték azok az apró tarka pillangók, a kiknek élete a fű virágaival egykorú.

A völgykebel döngő pöröly-zuhogásán kívül semmi nesz nem hangzott fel az emberlakta világból ide, a kövek világáig. Pedig ez a csendes szirtfok néptanya, vár és csatahely és temető volt hajdan.

Áron bátya sokáig váratott a jeladásra; a két fiatal hölgy unni kezdte az egy helyben maradást. Anna a hátuk mögött levő sziklaomladék közt fölfedezte a szórványosan előforduló carniol-darabkákat. Bányászcsalád leánya volt: ismerte a köveket; Blankának átadta leleményét; az augitporphir sziklatörmelék achat- és chalcedon-darabokat is rejtett, némelyikében keverve volt mind a három, szalagokká, czifra képletekké vegyülve. A két hölgy teleszedte a drágakövekkel kötényе zsebeit s a nagy keresés közben egyszer csak azt vette észre, hogy alig ötven lépésnyi távolban egy férfi áll előttük.

Honnan került oda? A sziklacsompók közé volt-e eddig rejtve? vagy a csegezi vár odujából jött elő, hogy a köveket keresgélő hölgyek nem vették előbb észre, mint mikor már olyan közel volt hozzájuk?

XVIII.

A felbukkant alak oláh népviseletet hordott, magas fehér báránybőr süveget, mely alól hosszú fekete haj omlott alá, ujjatlan bőrdolmányt, széles bőrtüszőt csatokkal s az alól fél-lábszárig kicsüngő vászoninget és bocskort; egy

kasza volt vetve a vállára. Háttal volt a napnak fordulva, úgy, hogy az arczát félárnyék fedte.

És mégis mind a két nő egyszerre felsikoltott ez arcz láttára s egymás kezét kereste kezével. Olyan volt ez arcz, mint egy rossz álom lidércznyomása, mint egy nagy szerencsétlenség emléke. Ugy hasonlított egy kisértethez, mely be van zárva jól a kripta vasajtajával, lenyomtatva jól nehéz koporsófödéllel, elaltatva imádsággal, könyörgéssel s — mégis feljár. Csak az oláh gunya s a hosszú leomló haj teszi a külömbséget.

S a szembetalálkozás első perczében a férfialak maga is úgy megrettenni látszék a két hölgytől, mint azok ő tőle. Megáll előreléptében; a szája nagyot hökkenve nyilik fel, szemei előre merednek. Pillanatokig áll úgy mozdulatlanul, mintha tusakodnék magában, hogy mit tegyen? Egyszerre aztán megindul a két hölgy felé.

S abban a pillanatban valami daemoni, valami vadállati kifejezés sötétíti el arczát, mely azt, a kire ránéz, elkábítja, megzsibbasztja. A válálra vetett kaszát most már leemeli s jobb kezébe szorítja.

E pillanatban hangzik a kürt a hidasi Geszteg ormáról. Áron bátya feljutott odáig.

„Áron! Áron!“ kiált egyszerre mind a két hölgy, teljes hangjával.

A közeledő alak a kürtszóra s névre megretten, helybetorpan s hátra tekint.

„Szaladj, frátye!“ ordít le a sikláról Áron az észrevett férfira; de az jól kiszámíthatja, hogy

onnan még szökellve lejönni is jó időbe fog annak kerülni. Őt pedig csak 30 lépésnyi tér választja el a hölgyektől. Ujra feléjük indul. Szemeiben valami megbabonázó tűz sugárzik: oly kifejezés, mely a legismerősebb arczot is átváltoztatná, hogy ismerőjét kétkedővé tegye azonosságában. Valami neme a sóvárgásnak, ellentétes indulatokból összekeverve; de oly iszonyú tekintet, hogy Anna Blanka elé veté magát, mintha testével akarná őt védelmezni, míg Blankának az a gondolat villan át lelkén, hogy futni kezdjen, míg a Székelykő ormát eléri s onnan a negyedfélezer lábnyi magasból alávesse magát a szép mosolygó paradicsomba, a hol otthon lenni jó.

Ekkor, midőn még csak tizenöt lépésnyire volt tőlük e férfi-alak, mintha nyakszirten ütötték volna, a feje előrerezzent, az ina megcsuklott alatta; melléből az elszörnyedés hangja hördült fel. Ő maga látott meg valamit, a mitől meg kellett rettennie· Mint mikor az őzet kergető leopárd az oroszlán fészkére bukkanik.

A két hölgy is hátratekintett, s aztán mind a kettő el kezdett futni. Visszanyerte már lábainak gyorsaságát s a míg csak odáig nem ért, folyvást kiáltá, a szabadulás örömsikoltásával e nevet: „Manassé!“ a míg csak odáig nem ért, hogy a szerető alak két karjába vethesse magát.

Az idegen férfialak pedig megfordult, hátratekintett, onnan felülről Áron közelített felé ölnyi szökésekkel ugrálva le a szikláról: nem sok ideje volt az elhatározásra, eldobta a kaszát a kezéből s lerohant a Székelyvár árkának me-

redélyén, mely görgeteg kőomladványokon keresztül, nyaktörő ösvénykép egyenesen a toroczkói völgybe vezet.

— Mitől ijedtetek úgy meg? szólt Manassé, nevetésre fogva a dolgot s törekedve a két gyermek arczán ismét helyrecsókolni a jókedv rózsáit.

Azok alig birták a nagy pihegéstől elmondani, hogy egy félelmes alak mennyire megrémíté őket, de hogy kinek az arczvonásaira emlékeztetett ez oláh földész? azt egyik sem mondta ki.

— Bohók ti! — Szénatolvaj volt. A hidasi Geszteg fensíkján termő fű miatt Mátyás király óta patvarkodnak az aranyosi székelyek, meg a szomszédok egymással, s a melyik hamarább levághatja, az viszi el. Ez is bizonyosan füvet orozni jött ide s mi elriasztottuk szépen. Nézzétek, még a kaszáját is eldobta ijedtében.

A két hölgy aztán Manassé karjaiba kapaszkodva, visszament addig a helyig, a hol az elmenekült alak kaszája hevert.

Manassé fölvette azt s megnézte.

— Ez a kasza is itt készült nálunk. Rajta a hámorunk jegye. A nyele tele van rovással: az oláh az aratórészt faragta föl rá.

Az a férfi pedig, a ki a kaszát itt hagyta, messze lent haladt már a meredek ösvényen. A felén túl lehetett már.

Ez alatt nagy lelkendezve megérkezett Áron bátya. Egész vörös volt az arcza a futástól s a szemei vérrel voltak áterezve. A kalapját is elhajítá valahol, hogy könnyebben futhasson.

Egyre kiabált a sziklaárokban futó alak után, hogy álljon meg s a két hölgygyel nem törődött; hisz azok jó helyen vannak már, Manassé szárnyai alatt; hanem a mint odaért az árok torkolatához, felkapott egy roppant szikladarabot s azt a futónak utána hajítá.

— Szent Isten atyám! sikolta föl Anna, mit tettél, Áron? Ha utoléri az a kő?

— De utoléri bizony, s ha eltalálja, még majd segít is neki hamarább lejutni.

— Isten! fordítsd el a szerencsétlenséget! rebegé a leány elsápadva s két kezét imára kulcsolta.

— Hogy a birgej egyen meg! szitkozódék Áron s még egy ökölnyi követ küldött a nagyobbik után siettető postának.

A lehajított mázsányi kő pedig ágyógolyó sebességével rohant a sziklaárokban alá, nagyokat szökellve s törve maga előtt az utána omló kőtorladékot. Az árok két fala meredek; a rohanó kő elől nincs hová kitérni a szakadék mélyében futónak; a közeledő szikla csattogva csapódik a bérczfalakhoz, rohanása viszhangjával rémitve az üldözöttet, ki vissza nem mer tekinteni a háta mögé. Egy búvhely nincs, a hová elrejthesse magát. Nem védi más, csak annak a szegény leánynak az imára kulcsolt két keze oda fönn! Mentsége az, hogy arcza nagyon hasonlít valakihez, a ki annyit vétett, s a kinek annyi meg lett bocsátva!

A következő percz el fogja dönteni, hogy vajjon Anna imájának volt-e nagyobb ereje, vagy Áron „jó kivánságának“?

A veszedelmes sziklalöveg utolérte a menekülőt, a mikor az épen egy kőzuhanyon törtetett keresztül. A szikla belecsapott egy kőhalmazba s aztán por- és kavicsfelleget rugva föl maga előtt, szökött fel újra két ölnyi magas ívben. A futó alak elbukott. „Istenem! Istenem!“ sikoltott oda fönn az ormon egy leányhang. Pillanat mulva az ember-alak újra fölkelt, lerázta magáról a port, s csendesen bandukolt tovább, oláh hegyjárók módjára, fölváltva féloldalt tánczolva előre.

— Ha most megöltél volna egy embert! szólt Anna szemrehányó siránk hangon Áronhoz.

— Hát az jól esett volna nekem is, meg annak is, felelt Áron, góbémódra kétfelé törülve a bajuszát.

— De az indokolatlan kegyetlenség, zsémbelt rá Manassé, egy kis fűlopásért.

— De, öcsém, nem füvet lopni jött az az ember ide. Mert az az ember Diurbanu kéme volt! . . .

— Ugyan mit akart volna itt kikémlelni?

— Mit-e? Né, de hegyes az én Manassé öcsém. Hát az én erődítvényeimet a Székelykövön. Nevess! nevess! Majd nem nevetsz, mikor hasznát veszed. Ugy-e ti nem nevettek, gyémántjaim? Ti eljöttök velem megnézni a székelyvári erődítményeimet? A hires „Kengürth“ kői menedéket, a „Truszkó“ várat. Akkor majd megmutatom nektek az én ágyúimat is.

— Ágyúkat? Bátya! szólt nevetve Manassé, hogy hoztad azokat ide föl, bátya?

— Te hozzád nem beszéltem, szólt Áron. Te

ülj le a kőre és pingáld a szép kilátást. Neked nem mutatom meg a battériámat. Igen is: egy egész üteg ágyút. Ha Gábor Áron el tudta látni a maga székelyeit ágyúkkal, miért ne láthatná el a druszája is a maga népét olyannal? Ti asszonyok meg fogjátok azt látni; nektek megmutatom. Hanem elébb megesküsztök nekem ünnepélyesen, hogy azt, a mit láttok, senkinek a világon el nem áruljátok; még Manassénak sem.

S a két hölgynek meg kellett esküdni ünnepélyesen a nagy titoktartásra.

Akkor aztán elvezette őket Áron bátya arra a csúcsra, a mit az őskorban Kengürth-kőnek, ma pedig várszikiának neveznek; a néprégékből ismeretes Székelyvár omladékaihoz. Az emberi történelem egyik legrégibb emléke ez. Barlangjaiban a kő-, bronz- és vaskorszak maradványait tartogatja. Még akkor egy V alakú sáncz állt a mai fönnálló zömtorony két oldalán.

— Itt leülhetsz és lerajzolhatod kivülről a „várat“, mondá Áron Manassénak; de bejönni velem csak az én híveimnek szabad.

Azok nagy áhitattal követték a rejtekek rejtekébe, a mi egy egész ostromverő hadszertárt rejtegetett sánczai mögött.

És aztán féktelen jó kedvvel tértek onnan vissza. Kaczagott mind a két hölgy teljes szivéből, nem hajtva Áron bátya komoly zsémbelésére, ki szigorú arczczal figyelmezteté őket ünnepélyes fogadásukra, hogy semmit el nem árulnak abból, a mit látni fognak.

Hiszen nem is szóltak ők, csak nevettek. De mikor már maga az, hogy nevetnek Áron bátya stratagémáin, elég árulás.

— Így mutasson meg az ember asszonyoknak valamit.

Azok aztán körülczirógatták, megengesztelgették; hanem azért csak megint elnevették magukat.

— Pedig higyjétek meg, hogy ez nagyon komoly dolog, s hogy én nem hiába küldtem azt a nagy követ a kémkedő tolvaj után.

Erre az emlékeztetésre aztán egyszerre elhalt a nevetés a két hölgy ajkán. Szótlanul kapaszkodtak egymás karjába. S egy pillanatban mind a kettőnek a testén önkénytelen összeborzongás futott végig. Észrevette azt mind a kettő.

„Egy dologra gondoltunk?“ súgá Blanka Anna fülébe.

„Egyre!“ sóhajta az vissza.

A nap alkonyra szállt le a Bihar óriás bérczei mögött; széles sugárküllők szelik sávokra az eget; a sötétkék küllők egyre szélesebb tért foglalnak az opálfényű égboltozaton, mintha onnan a sötét havasok felől egy fekete nap tartaná feljövetelét, melynek küldetése: terjeszteni a sötétséget, a halált, a megsemmisülést. — A tudósok a „föld árnyékának“ nevezik e tüneményt.

A Székelykő látogatóit a csillagos éj vezette haza.

Anna ez éjjel a lefekvés előtt fejfátyolával betakart egy képet a hálószobájában, nehogy éjjel álmában fel találja az keresni.

XIX.

Abrudbánya főutczáján két lovag poroszkál végig. Az egyik az oláh népviselethez ezüstgombos kaczagányt hord, s kucsmája mellett kócsagtollas forgót, lovának sallangos csótára s arany paszomántos nyeregtakarója van; oldalán görbe kard, nyeregkápájában pisztolyok, s elől kétcsövü puska függ le a nyergéről; arczkifejezése urat árul el. A másik lovag, ki meglehetős távolban kiséri, egy közrendü oláh csatlós.

A léptek viszhangot vernek az utczán. Csendes város az, nincsenek lakói. Két oldalt leégett házak, félig összedőlt kormos falak; a kapuk aljában keresztül hányt üszkös gerendák, az üres ablakokban már zöldül a fű és laboda.

A romok fölött csonkán merednek föl a tetőtlen tornyok, az egyik templom küszöbén még ott látszik magasan egy véres gyermekkéznek öt ujja helye. (Hogy jutott ez a vérnyom olyan magasra?)

A nagy piacztér be van nőve fűvel.

A közkut nyilása le van nyomtatva malomkővel, s a kámva töredékéből kereszt van összetákolva.

Fényes nappal éjszaka van itt: csendes, mozdulatlan éj. Mindenki alszik és nagyon mélyen. A csendháborító lódobaj zajára előbúvik a romok közül egy-egy sovány, kiéhezett eb, s nagyot vonít, s kurrogva fut vissza, midőn a közeledőket meglátja.

A hátul jövő csatlós közelebb rugaszkodik az

előtte menő úrhoz, a mint e rémtanyán végig lovagolnak. Tán fél?

Nem bántja itt semmi élő.

A leégett torony órája éjfélt mutat: azon az órán maradt el, melyen a láng óraművét megolvasztotta, azóta folyvást tart az éjfél.

S a nappali éjszakának kisértetei is vannak, miként az éjfélnek. Egy alaktalan árny suhan el a lovagok mellett. Csak árnyék: test nélkül. A hátul ügető lovas keresztet vet magára. A lebbenő árny végig tünemlik az utcza meztelen falain s elbúvik a romok közé. Kis idő mulva ismét visszakerül az utcza tulsó végéről ugyanazon test nélküli árny, mint egy nappali kisértet, csendesen úszva a földön, az utcza közepén lebben végig egyenesen a lovasok felé, mindig közelebb jön, s mikor odáig ért, kitér az útjokból s körülkerülgeti őket.

— Mit ijedezel a keselyü árnyékától frátye? szólt hátra az első lovas. Romulus madara az. A mi madarunk. Nézd, most szállt le a torony ormára.

A keselyük lakása van itt most.

A házomladékok lassankint elmaradoznak: következnek a kertek romjai. Leégett fák. Rőtveres téli tájkép nyár derekán. Az országút egy patak mentében visz végig. Annak a két partján érczzúzók voltak felállítva. Az óvilág egyik leggazdagabb aranytelepe van itten.

Az érczzúzóknak is csak a düledékei vannak még meg. Egyik leégett romtanya a másik után következik, csak a kallók maradtak meg s az

örök patak-ár folyvást hajtja a fogas kereket, a „nyilak“ zuhognak szakadatlanul.

Aztán egy vasut maradványai tünnek föl, mely a lankás hegyek közé vezetett; mellette a vízvezető. Az újabbkori kulturának tanujelei. Azok is el vannak rombolva. A vízvezeték csöveit elhordták ágyúknak, a sineket lándzsáknak, a sok tudós, a ki külföldi egyetemeken szerezte a nagy tudományt: hogyan lesz a porból arany? olyan mesterére talált, a ki megtanította rá, hogyan lesz az aranyból por?

„N'en parlons plus!“ (A hogy Cagliari herczeg mondja.)

Az elpusztult bányatelepek után megint egy új helység következik. Ez már nincs elpusztítva egészen. Csak egyes házakon nincsen többé ajtó és ablak; mások ellenben egész épségükben megvannak.

Ez is egy darab Róma volt valaha. Itt áll egy ház, a melyiknek az oldalába egy épen megtartott római síremlék van befalazva. A geniusok még egészen épek a dombormüvön. Cajus Longinus hamvainak volt az szánva, ki a III. legió centuriója volt Dácziában. Sit Tibi Terra Levis!

A kapubálvány egyik oszlopa római mérföldmutató; a ház előtti terjedelmes ülőke egy sarkophag teteje, melyről még nem kopott le annyira az irás, hogy az ősrégészek ki ne találhassák belőle, melyik szép Cajanak fedte az, egykor sáfránynyal festett, aranyhaját? A házorom fülkéjében pedig egy teljesen megőrzött

ép Minerva-fő őrködik — az utókor szelleme fölött.

A római emlékekről nevezetes ház küszöbe előtt megáll az úrlovas, s arra nyomban kidugja fejét a kis ajtón egy irtóztató csúf vénasszony.

Az oláhoknál találni a legszebb fiatal leányokat s a legcsúfabb vénasszonyokat. Ha idegen zörget az ajtón, bizonyos, hogy a vénasszony dugja ki a fejét.

— Nincs itthon! szólt be sem várva a kérdezést. Elment a „Fabu Popi"-hoz, keresd ottan.

A kisérő sóhajtozni kezdett: nagyon messze van az.

Az úrlovas parancsolt.

— Ha tudod merre van, eredj előre és vezess!

A lovakat meg sem hagyta itatni. Sürgetős útja lehetett.

Az út rengeteg erdőkön vezetett keresztül. A hegyjáró lovak szokva vannak félnapi útat tenni pihenés nélkül.

Mikor a két lovas a „Fabu Popi" völgyébe eljutott, késő este lett s azonfölül terhes zivatar közeledett a völgy felé.

A két lovas és a zivatar egyszerre ért a czélhoz. Emezt megelőzte egy porfelleg-hordozó orkán, melynek a háta mögött jött csak az igazi égi háború. A szél csak útcsinálónak jött. Törte a fákat az erdőn pásztánkint, a hol megszorult. A Fabu Popi (a pap bükkfája), egy óriási terebélyfa, egy sík területen, melyet a népkegyelet kerítéssel zárt körül.

E fa alatt kötötték meg a vérszövetséget egy-

szer valamikor az itt lakó népfaj vezérei, mely gyászos emléket hagyott maga után.

Azonkívül egy épület is tartogatja még az emléket. A históriai bükkfa közelében áll egy fa-templom. Egészen hasonlatos a beszerikákhoz, a miket az oláh falvakban látni, hegyes tornyával, magas tetejével, előtornáczával: oldalai is zsindelylyel borítvák.

Ennek a közelében ugyan nincsen helység. Talán volt valamikor, s megunta a helyét, odább költözött, ott hagyta a templomot. Harang sincs a tornyában; sem üvegtáblák az ablakain, csupán széles redőnyök, a miken keresztülkasul fujhat a szél.

A nagy terebély bükkfa alatt valami húsz paripa volt kipányvázva, s azokat néhány oláh csatlós legény őrzé, czondrájába takaródzva a közelgő vihar ellen. A fa jó menedék. A villám sem üt bele, mert a pap bükkfája.

A lovas sietett be a kis fatemplomba. Az első záporcseppek kezdtek hullani. A ki a sebesen rohanó felhőkre feltekintett, a mik a völgy felett elsuhantak, annak úgy tetszett, mintha a bérczek közelítenének oly sebesen, s mindjárt le akarnának omlani.

A templomajtóban fegyveres őr állt, ki a jövevény nevét érdezte.

„Diurbanu“ volt a válasz.

Erre bebocsáták.

A templom egészen sötét volt. Két szál viaszgyertya égett az oltáron; hanem azoknak a lángját úgy lenyomta az ablakredőnyökön át-

süvöltő szélvész, hogy semmi világosságot nem terjesztettek.

Ekkor odakünn elkezdett villámlani, s akkor aztán a torony ablakain s a tető hasadékán átlobbanó meteorfény egy-egy pillanatra előtüntette a templom belsejében csoportosult társaságot. Mintha kisértetek Sanhedrinja rémlenék meg az éjszakában, zöld fénynyel rajzolt alakok; sziklák, sírkövek, a mik egy pillanatra sápadt, szemmeresztő emberarczokat öltenek, a másik perczben ismét sötét lesz minden: a sziklák, sírkövek feketéllenek a lefelé lobogó gyertyakanócz pislogása mellett.

Tíz, tizenkét férfi lehetett ott, a mint a villám fényénél kivehető volt. A templom fapadjain ültek, népviseletben, vagy egyenruhában. A középen, háttal az oltárnak ült egy kiváló alak, papi talárban, a minek hosszú lecsüggő bő ujjai voltak. Ennek az alaknak az ölében feküdt egy kis szőke gyermek, a kit a férfi egyik ujjával a palástjának betakargatott, s a nyakából lelógó arany keresztet odaadta a kezébe, hogy játszszék vele. Hosszú, fekete szakálla elelfedte a gyermek szőke fejét. A gyermek játszott és csevegett. Nem értette még, sem azt, a mit a férfiak beszélnek, sem azt, a mit a felhők beszélnek egymással.

Az ujon érkezett oda lépett a csoport közé s elkezdé magas páthoszszal:

— Uraim! barátaim! Decebál és Traján dicső utódai.

— Hagyd a diatribákat, Diurbanu! szólt bele

mély, dörgő hangon a taláros férfi. Térj a dologra. Mit hoztál?

— Utasítást.

— Zengedezd el.

— Folytatnunk kell a harczot teljes erővel. Itt az idő. Bem azt hiszi, hogy az erdélyi hadjárat be van fejezve s most egész hadseregével kivonult a Bánátba. Rendes csapatokat csak a szorosok őrizetére s Károlyfehérvár ostromlására hagyott hátra. A mi feladatunk meggátolni, hogy a bánáti hadjáratot is eldönthesse.

— Világosabban mondva: azért, hogy Bem a fejére ne üssön Jellasichnak, nekünk kell a mi fejünket hozzá ütni Bemhez.

— Ugy hiszem, hogy az abrudbányai és brádi győztesek ettől nem ijednek vissza.

— Értsük meg egymást; szólt a taláros férfi, a kis gyermeket térdére ültetve s lovaztatva. Egy bolond embert, a ki bennünket a saját hegyeink között megtámadott, a ki ostoba is volt, gyáva is volt, s a hadászathoz mit sem értett, s azonfölül hitszegően megtörte a békealkudozás alatti fegyverszünetet, mi a magunk igazságán állva, összetörtünk, semmivé tettünk. De azért senki se hiszi közülünk azt, hogy ugyanezzel a táborral, lovasság nélkül, tüzérség nélkül, hadtudós vezetők nélkül, mi megtámadhassunk egy rendes hadsereget, mely valóságos hadtesteket kivert az ország határán túl, s még az orosz segédcsapatokat is tizezrével ki tudta dobni.

— Nem is kivánja azt tőlünk senki. A népfelkelés feladata marad a hegyi harcz.

— De a hegyek között nincs már ellenség.

Nem láttad? Keresztül jöttél rajta. Találkoztál egy élő emberrel?

— Még van ellenség a hegyek között. Ott áll Toroczkó.

Ezt Diurbanu mondta. Épen akkor szemébe lobbant a villámfény.

Egy másik hang felszólalt a tömegből:

— És Torda.

Diurbanut ez a szó indulatba hozta.

— Nem! Nem! Tordára nem szabad gondolnunk. Ott a kincstárnak nagy épületei vannak; a ki azokat elpusztítja, megüti érte a bokáját!

— De hát mi bajunk nekünk Toroczkóval? szólalt fel a sötétből a mély gordonkahang. Azok soha se bántottak minket. Eddig csak kaszát, kapát ekevasat, keréktalpat kaptunk tőlük a vasból.

— De fiaik ott szolgálnak Bem alatt s ezek már más alakban is szolgátlak nekünk a vasból. De nem ez a főok. Toroczkó egy előre tolt sziklafészke a magyar kulturának. A protestáns hitujítók egyik mentsvára, a honnan szétágaznak hatalmas működéseik szálai. Kevélysége egy maroknyi népnek, mely világot akar hóditani munka és tudomány által. Az a hir, hogy Toroczkó elpusztíttatott, épen oly rettentő hatást fog gyakorolni, mint a minő sikere volt Pest lerombolásának: a fele útban levő hadsereget visszafordítja az, a hadvezér kénytszerülve lesz a hadsereg ösztönét követni s visszatérni Erdélybe. S mennél rémesebb lesz az elpusztulás, annál fényesebb lesz a hadi siker.

A mennydörgés miatt alig lehetett hallani a szót.

A többiek vártak, míg a dörgés elmulik. Nem akartak az Isten szavába belebeszélni.

Mikor a hegyek morgása elcsendesült, ismét megszólalt a mély férfihang.

— Hallod-e Diurbanu, egy dologban csalatkozol. Ez a nép, a melyre számitasz, már megcsömörlött a vértől. A míg boszuját kielégíté, szomjazta azt; most, hogy jóllakott vele, bánja, hogy azt tette. Irtózik a saját kezétől.

Erre a sötétből több hang is felszólalt.

— Úgy van. Igaz. Topánfalván is ki volt adva a rendelet, hogy az ott lakó magyarokat ki kell irtani, s a kire rá volt bizva, maga figyelmezteté őket, hogy meneküljenek, úgy elszörnyedt az abrudbányai vérontástól.

Egy másik szólalt meg a sötét alakok közül.

— A kik az első nap dühét búvhelyeiken elkerülték, azoknak maga Janku Avram segített megmenekülni, s az erdőpásztorok szöktették tovább. Jankut annyira utolérte a kegyelemvágy, hogy saját emeberei rálövöldöztek miatta.

Most a taláros férfi szólt:

— Mikor egy családot szemem láttára leölték az utczán: ezt a kis szöszke porontyot kiragadtam a mészárlásból s eldugtam a palástom alá. S ekkor az a ficzkó, a ki legdühösebb volt, úgy vágott fejemre a kaszájával, hogy ha a süvegem fel nem tartja, betöri a koponyámat. S három nap mulva ugyanaz a dühös ember eljött hozzám, meglátogatni azt a kis gyermeket, a kinek a megmentéseért ellenem, a felkent

papja ellen, gyilkos csapást mert sujtani s mert a kis fiú legjobban siratta kedvencz rigóját, hozott neki az erdőről egy rigót. Bizonyosan az apját is visszahozná neki, ha lehetne. Azóta ez a kis kölyök egy perczre sem akar tőlem elmaradni.

A gyermek nem értette azt a nyelvet, melyen beszéltek és nevetett.

Ismét egy hang szólt a láthatatlan alakok sorából:

— A nép hamar megtér, s Isten csodáit látja az eseményekben. A ki megbetegszik a mi népünk közül, az most, a zalathnai református paphoz megy, azt kéri fel, hogy imádkozzék meggyógyulásáért.

Folytatta egy másik:

— Borzadva mondják egymásnak, hogy Tyok Tódor, ki a megyei orvos szemeit kiszúrta s úgy eresztette el az erdőbe, élve rohadt meg; hogy Toporu Nyikuláj egész éjjel szaladgál egyik háztól a másikhoz, könyörögve, hogy verjék le róla a kisérteteket, a mik a vállát megnyergelték; hogy Jorges nem tudja lenyelni a szájába vett falatot.

Egy harmadik szólt:

— Többet mondok! A napokban a váczai dászkál, a ki a Brády-család kiirtásában vezető volt, társaival együtt keresztül lovagolt Brádon. Mikor a Körös hidjához ért, mely a két Brády-kastély között elvezet, a lova levetette és halálosan összetaposta. És a brádi oláhok közül egy sem engedte meg, hogy a haldoklót házába bevigyék: mind ajtót zárt előtte. Utoljára az uti-

társai kénytelenek voltak ugyanazon elpusztitott Brády-kastélyba vinni be az összezuzottat, melynek lakóit ő tette holt emberekké s reggelre ott adta ki a lelkét.

— Mindezeknél megdöbbentőbb az, — szólalt fel egy alak, a ki eddig az oltárhoz támaszkodott — hogy a „nagy comité" eddigi titkára átszökött Oláhországba s a magyar vezérhez átküldé mindazokat a compromittáló iratokat, a mikből kiderül, hogy az erdélyi mészárlásokat idegen kezek intézték.

Mind e fölszólalások alatt szünetelt az égdörgés, csak a zápor verte a tetőt; most nagyot villámlott. Diurbanu arcza egy perczre megjelent a sötétből, mint a rémület sirból kelő kisértetarcza.

A dörgés elhangzott, s folytatása lett egy emberkaczaj.

— Hahaha! urak! szólt Diurbanu. Ha a katonától azt kérdeznék, hogy sajnálja-e azt az ellenséget, a ki vele szemközt áll? mind azt válaszolná, hogy biz ő nem öli meg azt, a ki őt soha sem bántotta. De uraim! ez a háboru! Ezt nem ütjük el mesemondásokkal, meg babonával. A ki felkötötte a kardot, vállára vette a puskát, annak menni kell, a merre küldik.

— Jól van, Diurbanu, menni fognak, a merre küldik őket. A szél parancsol a felhőnek, hogy menjen, a merre küldi. De azt már nem parancsolhatja meg a felhőnek, hogy mennydörögjön és jégesőt hullasson, ha neki nem tetszik.

— Én tudok még olyan felhőt, mely nem adta ki a jégesőjét.

— Hol lakik?

— A peanai hegyek közt.

— Ciprianu csapatját érted?

— Igen. Azt.

— De Ciprianu maga és mind a két fia elesett már.

— Annál jobb! Maradt egy leánya, a kire apja és bátyjai véradóssága szállt. Az még csak szomjazza a boszú poharát; de még a nyelvét nem érintette hozzá. A ti csapataitok jók lesznek a cseltámadásra, az övéi a cselekvésre.

— S te ismered Ciprianu leányát?

— Menyasszonyom az.

— Tehát te mátkatálul szántál neki egy elpusztítandó várost? Melyik legyen az?

— Már mondám: Toroczkó.

— De én azt mondám: Torda.

— A mi ellen meg én tiltakozom.

— Döntsön a sors.

— Jól van. Monda Diurbanu s az oltárhoz lépve, a denevérszárnyként repkedő gyertyalobogványnál két czédulára irt fel két nevet s azt süvegébe veté.

— Ki húzza ki a sorsot?

A sziklák, sírkövek hallgattak.

— Ejh! Ehhez ártatlan kéz kell! monda Diurbanu. Itt van ez a kis poronty, húzza ki ez.

— Hogyan! kiálta föl a taláros férfi. Hogy ez a kiirtott család gyermeke húzza ki a saját kezével a sorsot, hogy melyik város legyen a lángoknak, az elpusztulásnak áldozatul vetve? Pokolbeli ötleteid vannak, Diurbanu!

S a kis szőkefejű gyermek belenyult a sü-

vegbe, s apró kezecskéjével kihúzott egyet a czédulák közül s azt védő fogadott atyjának nyujtá.

— Hozzátok ide a tyertyákat! mondá a palástos férfi.

Nem volt rájuk szükség. Abban a pillanatban egy rettentő villámsugár czikázott alá a völgybe: egész lángoszlop, a szivárvány minden színeiben ragyogó fénynyel töltve meg a meszeséget. E vakító fénynél az összedugott fők egyszerre kiálták fel a czéduláról elolvasott nevet: „Toroczkó!“

A menydörgés, a villámcsapás megrázta alattuk és felettük a földet és templomot.

XX.

A halálra itélt város lakói előre tudták sorsukat. Voltak jó barátaik a felkelő táborban, kik azt megmondták nekik.

Egy egész város siralomházban!

Kétezer ember halálra itélve!

Az itélet azonban még sok appellatorium forum elé kerül. A törvényszék a csatatér. Erdélyben még rendes hadseregek vannak. Janku táborát visszaverni elég volt a Károlyfehérvárt ostromzár alatt tartó hadosztály is s míg az ott állt, addig Toroczkót a szentgyörgyi oldalon nem lehetett megközelíteni. Jött aztán a legutolsó semmisitő forum: — a segesvári ütközetben a magyar hadsereg az orosz által összezúzatott s ezzel a Fabu Popinál hozott itélet Toroczkó ellen helybe lett hagyva.

Időközben még egy terhelő vád is lett emelve ellenük. Egy magyar portyázó csapat a Toroczkóval szomszédos Gyertyámost, oláh falut, a lakosság ellenállása miatt felégeté.

Ezzel meg volt adva a jogczím Toroczkó ellen: „poena talionis“, fogat fogért! Szemet szemért!

És ők két hónapon keresztül tudták azt, hogy minő infernális tűz ássa alattuk lassan a földet? minő vihar készül fejükre alá szakadni?

És ez alatt folytatták a maguk rendes munkáját, hordták fel a vasat a föld alól a „hantnuk“-on, irtották a konkolyt a tiszta buzavetésből, háziszövőszék, cserzőműhely nem szünetelt, a gyermekek jártak iskolába, vasárnaponkint megtelt a templom. Csupán a vasárnapi mulatságok maradtak el. A helyett az egész férfinép hadgyakorlatokat tartott. Sorba álltak a vének is, egész a hetven esztendős ősz fejekig, s a tizenkét éves gyermek sírt, ha nem adtak a kezébe puskát.

El voltak szánva az utolsó emberig harczolva esni el, mielőtt városuk utczáját ellenség megtaposná.

Manassét még ez a harczias áramlat sem ragadta el. Ő valódi, őszinte békephilosoph volt, a ki a harczi erényeket eredetükben utálta. Toroczkó népére pedig soha nem akarta a fegyverre apellálás elvét alkalmazva látni. Azután mint az európai diplomatia szövevényébe jól beavatott, mindazt előre látta, a mi be fog következni: hogy egy kicsiny elszigetelt népnek sikerülhet ugyan egy időre a harcztéren dicsőséget

aratni, de végeldöntésnél mindig annak van igaza, a ki nagyobb. Az is megeshetik, hogy egy napon a maroknyi toroczkói férfihad visszaveri megtámadóit: de másnap, harmadnap jönni fognak az első ellenfélnél erősebbek, harcziasabbak, és azok menthetlenül összezúzzák.

Azonban ezen nézetei körül nagyon kevés követőt tudott öszeszedni. A kik titokban négyszem között, fejbólintással tudatták vele, hogy azt gondolják, a mit ő, mindössze Bertók bátya és a rector lehettek: egyszóval a vegetarianusok.

Még az asszonynép sem tartott vele. Azok is mind fejszéket, kaszákat élesítettek. Ők a gyermekeiket éles vassal fogják védelmezni, vagy maguk leölni: élő asszony, élő gyermek nem jut itt az ellenség kezére.

Épen julius utolsó napja volt. A tarlókon sorba állítva a buzakeresztek, mikben a kévék egy magas póznára vannak egymás fölé tűzve. A kaszállók tele szénaboglyákkal. A toroczkóiak már korán reggel megkezdték a takarodást.

Meglepte őket, hogy egyszerre ezernyi ezer varju és holló lepte meg seregestől a völgyet nagy károgással. Észlelhették ezt, a kik hadban jártak, hogy ezek a hadseregek rendes kisérői és előhirnökei.

— Itt a szálláscsinálók! mondá Áron bátya.

És eltalálta: Szentgyörgy felől vágtatva jöttek az elöőrsök, jelenteni a végzetes hirt, hogy Diurbanu hadserege az éjjel átvonult a „Kő“ szorosán s Toroczkó-Szentgyörgyöt hajnalban meglepte.

Senkit sem zavart meg ez a hír. El voltak rá

készülve. A kaszákat, villákat eldobták a kézből; a puskákra föltűzték a szuronyokat. Minden nemzetőr-századnak meg volt határozva a a maga helye. Az utakat elzárták szekérvárakkal. A Bórév felőli tért a patak elrekesztésével víz alá helyezték, hogy arról az oldalról meg ne lephessék őket. Áron bátya maga negyvenedmagával fölhágott a Székelykőre a várárok meredek útján, az onnan jövő támadást visszaverni. Negyven ember! Ugyanannyi száz ellen! Nevetniök kellett volna magukon. hogy ily tréfás halált választottak maguknak.

Dél felé a Szentgyörgyről menekülőkkel szaporodott meg a védők csapatja. Azoknak is tudtak fegyvert adni. Lehettek most már talán négyszázan is.

Manassé egyedül maradt az asszonyokkal.

Azoknak nem volt kedvük Áron bátya meghívását elfogadni, hogy rejtőzzenek el az ő védelme alatt a csegezi várbarlangba. Ott akarták bevárni, a mit Isten rájuk mért, az ősi házban, együtt a többi asszonyokkal s azoknak a gyermekeivel.

Manassé megölelte Blankát és Annát.

— Kedveseim, most én is elhagylak titeket.

— Hová akarsz menni? kérdé Blanka ijedten, kinek e perczben Dávid képe állt leke elé, a véres ponttal homlokán. Azt hitte, Manassé is oda megy, a hol a halál olyan olcsó.

— Egyenesen a felkelők táborába.

— Egyedül?

— Nem egyedül. Sokad magammal. Előttem

Uriel, jobbfelől Rafael, balfelől Gabriel, hátam mögött Michael, fejem fölött Izrael.

— Fegyver nélkül?

— Nem. Kezemben a frigylevél, melyet kötöttek velem eskü alatt, hogy soha Toroczkót nem fogják megtámadni. Ez az én fegyverem.

— Mit akarsz tenni?

— A mit mások annyian megtettek már előttem: lefegyverezni az ellenséget fegyver nélkül; megnyerni a győzelmet ütközet nélkül.

Blanka fájdalomteljesen nézett Manassé tiszta szemeibe s e tekintetben mindaz el volt mondva, a mit ajk kifejezni nem képes: a végtelen imádat a férj iránt, s a tengernyi kétségbeesés annál a gondolatnál, hogy most utoljára látja azon szemeket, így, sugárral, meleggel, szerelemmel tele ragyogni!

Manassé elérté e tekintetet.

— Hisz én magam is megkisértém már egyszer azt. S tudod, hogy ez akkor milyen jól sikerült. Az oláh vezér régi ismerősöm.

Ez hazugság volt, Blanka megnyugtatására kigondolva, s ennek a hazugságnak a büntetése nem maradt el.

Blanka megszorítá Manassé kezét.

— Jól van. Tégy úgy. Járjon veled az Ur!

Manassé nem fojthatott el egy fájdalmas sóhajt, mikor Blanka homlokát megcsókolta.

Testvére Anna tudott az arczvonásokból olvasni. Megérté e sóhajt.

— Miattunk ne legyen aggodalmad, édes bátyám. Isten keze szabad velünk. Mi a legvégsőre is készek vagyunk. Rég meghánytuk-vetettük mi

ezt egymás között. Sokat tanakodtunk róla. Aztán abban állapodtunk meg, — hogy ha elvész minden, a mit szerettünk, hogy ha elvész Toroczkó, ha elvész hitünk: akkor nem várjuk be, míg az ajtót reánk törik, hanem itt van e két pisztoly: mindegyikünk kezébe vesz egyet, a másik szivének szegezi, aztán mindegyikünk mond egy nevet, a mire legutoljára gondolt, s aztán az lesz legutolsó szava. Csak te eredj nyugodtan.

Manassé torkát úgy elfojtá a keserv, hogy nem tudott szólni. Megcsókolá a két szerető teremtés ajkait, s azután — még az ő csókjaitól nedves ajkkal — megcsókolá annak a pisztolynak a száját.

Azután sietett ki a házból.

A piaczon találta a nemzetőrparancsnokot. Azzal tudatta menetele czélját: a megrohanó ellenséget a kötött frigy megtartására rávenni. Addig, míg bizonyosat tudnak, minden összeütközést kerüljenek.

— Adja Isten! — felete rá a parancsnok. De én nem hiszek benne. A szentgyörgyiek is megkisérték azt, s békeköveteiket felkonczolták amazok odaát Sajnálom a fiatal életedet, Manassé. De hát így is, úgy is el kell azt vesztened. Mindnyájan Isten kezében vagyunk. Jó helyen vagyunk. — Holnap mind együtt leszünk a paradicsomban. Jó helyen leszünk.

Manassé elindult Szentgyörgy felé egyedül: még csak egy pálcza sem volt a kezében.

Ekkor lehetett két óra délután.

XXI.

Jó gyaloglónak alig tart Szentgyörgyig fél óránál tovább az út. A falu közelében már találkozott rendetlen csapatokkal Manassé, a kik nagyon bámultak rá; de látva, hogy fegyvertelen, nem bántották. Az a nyugalom, az a biztos hdeg tekintet mindenkire leigézőleg hatott. Aztán meg dolgban is voltak; vágott marhát daraboltak szét, sütöttek, főztek a mezőn.

Előőrsök, szokás szerint, nem voltak kiállítva. Manassé a legelső embert, a kinek képe megtetszett neki, megszólítá, hogy vezesse őt el a vezér szállásáig; a mit az egész készséggel teljesített s útközben egész jámborul elmondta, hogy bizony baj az, ilyen nagy munkaidőben, mikor otthon kellene lenni a takarodásnál, ilyen mesze útra elfáradni az embernek. Nagyon megjutalmazva érezte magát egy szivar által, melylyel Manassé megkinálta, mikor a kastély kapujában elutasítá, hogy merre keresse a vezért.

Egy régi urasági lak volt az, a minőket már gyéren látni Erdélyben is; magas földszintre épülve, középen oszlopos tornáczczal; a tornácz folyosója közepén alant a pinczeajtó, mely a gádorba vezet egyenesen az udvarról: úgy, hogy a folyosó képezi a pinczegádor tetejét.

Manassé felment a tornáczra, s ott egy cso-

port ácsorgó fegyveresre találva, azoknak megmondá, hogy Diurbanut keresi.

— A tribunnal nem lehet most beszélni, mert most ebédel s az sokáig tart, mondá neki az ajtóőr irigységbe vágó tisztelettel.

Manassé kivette névjegyét a tárczájából s azt a szegletén behajtva, beküldé a vezérnek.

A hirnök rövid időn visszajött s azt az izenetet hozta a látogatónak, hogy köszönteti a tribun, azt izeni, hogy várjon egy kicsit, addig pedig meg kell az urat kötözni s aztán becsukni a pinczébe, a míg a tribun elvégzi az ebédet s szóba állhat vele.

No biz azt Manassé egészen rendében levő vendégfogadásnak találta. Hát valahány ház, annyi szokás!

Az bizony csupa tréfa lett volna neki, keresztül ugrani a folyosó mellvédjén, s mielőtt az őrök a puskákhoz kaphatnának, a parkba menekülni s onnan az erdőbe jutni; de hát nem azért jött ő ide, hogy mindjárt elszaladjon.

— No hát kössetek meg: biztatá az őröket.

Azok meg csak néztek egymásra, hogy melyik mozduljon e határozott utasításra, ezt a nagy izmos embert megkötözni? Mikor aztán kettő vállalkozott rá, nem volt kötél.

— No hát keressetek valahol egyet; nógatá Manassé a tétovázókat.

Valamelyik aztán kerített egy istrángot s azzal Manassé kezeit hátra kötözték.

— Már most vedd ki a tárczát a zsebemből. mondá az egyiknek Manassé. Egy kis pénz

van benne, azt oszd fel a bajtársak között. Egy pazsurát találsz benne: azt vidd be és add át az urnak; mondd, hogy olvassák el. Aztán egy szivart gyujts meg a tárczámból s dugd a számba. Multiemeszku!

Azután levezették Manassét rendén a pinczébe, a mit úgy látszik, hogy Diurbanu antichambrenek jelölt ki a hozzá követségbe jövők számára; s nem volt elég, hogy a pinczegádort nyissák fel előtte, hanem még a pinczébe vezető vasajtót is feltárták s odalökték, azaz hogy vezették be s megkinálták, hogy tessék addig helyet foglalni: — itt van egy üres ászok. (A hordókat már természetesen felhordták az udvarra, azokon kezdték az igazságszolgáltatást.) Azután rázárták a vasajtót s magára hagyták.

A pinczegádornak még volt mind a két ajtószárnyán egy-egy gömbölyü ablaka; de a pinczeajtó fölött már csak egy-egy szelelő-lyuk volt, melyen át némi világosság bejuthatott. Manassé egészen sötétben maradt.

Gondolkozni kezdett a helyzeten, a melybe jutott. Vigasztalta magát azzal, hogy épen így bántak vele a Monasteriánál is: leszámítva a megkötözést. Ott is csukva tartották reggelig, s akkor ráálltak a békefeltételeire. Most is úgy lesz.

Hanem mikor az ember szivart szív, az egy-egy pillanatra megvilágítja az arczát. Egyszer csak megszólalt valami a sötétből:

— Manassé!

— Ki mozog itt?

— Hát csak én.

A hangról könnyű volt ráismerni a czigányra.

— Te vagy itt, Lányi? Hát te mit csinálsz itt?

— Mulatom magamat a farkasgúzsban.

— Hát hogy kerültél ebbe a farkasgúzsba?

— A Diurbanu köttetett bele; verje meg a devla!

— Mit vétettél neki?

— Hát azt akarta, hogy húzzam az ő nótáját, a míg ő ebédel, én meg azt mondtam, hogy nem húzom.

— De hát mért nem?

— Azért, mert nem akarok muzsikálni az én hazám ellen.

Szegény czigány! Hogy ő nem muzsikál „az ő hazája" ellen! Pedig mije van neki ebből a hazából? Egy sárputri, meg az országút.

— Akkor aztán felpofozott s farkasgúzsba köttetett s azt mondta, hogy felakasztat. Bánom is én, ha összetöret is; még ha a hegedűmet összetöreti is; de még sem muzsikálok az én hazám ellen.

— No ne búsulj, Lányi.

— Hát hisz nem is búsulok, csak azt akartam tőled kérni (a czigány mindenkit tegezett), hogy ha majd kiszíttad a szivarodat, hát ne dobd el a csutáját; te járhatsz, mert a lábad nincs megkötve, jőjj ide hozzám s ejtsd a csutát az én számba, hadd rágom meg bagónak.

— De tüzes lesz a vége.

— Úgy jó az a czigánynak.

Ez a cynicus czigányphlegma épen hozzá-

lett Manassé magasabb philosophi nyugalmához. A czigány biztatására gondolt.

— No ne félj, Lányi, mihelyt Diurbanuval szólhatok, majd téged is kiszabadítalak innen.

— De magadat se szabadítod meg, uram, magadat se! Kámpesz neked már! Ha egyszer te Diurbanu kezébe jutottál, olyan jó helyen vagy, mintha a hóhér kezében volnál. Hét követet felkonczoltatott már te előtted, a kik hozzájöttek békességet kérni; pedig azok csak szentgyörgyi parasztok voltak: Kis Pál, Bedő Péter, Csukor Mihály, mind feketekörmű emberek. Hát még téged, ki egy Adorján vagy s pecsétnyomós gyűrűt viselsz.

— No de látod, engem nem konczoltatott föl.

— Még nem. Azokat elemésztette appetitoriumnak; téged tartogat „poszpásznak". A pálinkát hirtelen fölhörpentik, a fekete kávéban előbb fölkavarják a czukrot. Ismerem én Diurbanut nagyon jól. Majd te is megismered, ha meglátod. Bizony meghalsz te, Manassé, még ma. De hát úgy kell neked. Nem kár érted. Olyan szép, hatalmas termeted van. Magad megehetnél három ilyen Diurbanut, ha kihínád a gyepre, s a helyett idejösz a barlangjába s meg hagyod magad kötöztetni. Ha otthon maradtál volna, tizet megölhettél volna legalább, s a helyett meg hagyod magad fogni, mint valami Krisztus!

— Ne ócsárold Krisztust, ficzkó, mert megrúglak! förmedt rá Manassé, haraggal.

— Rúgj meg hát no! ugyan szép lesz. Bizony, ha én lettem volna a Krisztus, hát nem

is ültem volna arra a mihaszna szamárra, ha nem kiválasztottam volna báró Wesselényi méneséből a legszebb paripát s csak egyszer annak a szőrén lehettem volna, ügethetett volna utánam Pontius Pilatus!

A czigányexegesisnek végét szakítá a kulcsnyikorgás a gádorajtóban.

— Jönnek már! kiálta fel a hegedűs. Nem jut már én nekem abból a te czigárédból, Manassé. Engem előtted visznek!

A szelelő lyukon át vereslő fény hatolt be a sötétbe. Fáklyával jöttek.

A vasajtó is felnyílt; két férfi két szurokfáklyával jött előre; a pinczébe lépve, két oldalt az ajtó mellett foglaltak helyet.

Azután belépett a pinczébe Diurbanu.

Rajta az ismeretes néptribuni jelmez: arca felhevülve bortól és szenvedélytől, hosszú haja a süveg alól vállára omlott.

Hanem azért mégis rögtön ráismert Manassé.

S most már aztán tudta, hogy a czigánynak egészen igaza van.

Diurbanu nem volt más, mint Vajdár Benjámin.

Azért Manassé nem vesztette el a hidegvérét; égő szivarát szája egyik szegletébe szorítá, s fejét büszkén fölemelve állt meg halálos ellenségével szemközt.

— Nos, Adorján Manassé, szólt az alakos, engem óhajtottál megismerni. Itt vagyok. Ismersz-e már?

— Azt mondják, Diurbanu vagy, szólt Manassé hidegen.

— S nem tudnád még más nevemet is? Nem találod arczomat még valami régi ismerőshöz hasonlónak?

Manassé félrefordítá arczát, hogy ne lássa, úgy beszélt hozzá.

— Ha az volnál, a kihez hasonlítasz, egy szót sem váltanék veled többet. Hozzád mint Diurbanuhoz jöttem, a néptribunhoz; átadtam a frigylevelet, a mit a te néped az én népemmel kötött, s ajánlom annak fentartását és megujítását becsületes feltételek alatt. Kérdezd meg vezértársaidat, minő váltságdíjat szabnak a békeért?

— No hát, hogy meggyőződjél róla, hogy nem csak Diurbanu vagyok, hanem más is, hát nézz ide.

Azzal odaszólította az egyik fáklyavivőt s a Manassé által kezébe juttatott frigylevelet odatartá a lángra. Percz mulva mint hamufoszlány szállongott az a légben.

— Most már elhiszed, hogy én vagyok az?

Manassé vállat vont és füstfelleget fujt maga elé.

— Hát nem találta azt ki a te éles eszed, folytatá az alakos, újja hegyével megbökve Manassé mellét, hogy az, a ki újra meg újra tűzzel és vassal ront Toroczkóra, a ki megesküdött, hogy követ kövön s lélekző embert nem hágy e völgyben, csak egy ember lehet a világon? Ez az én napom ma. És Toroczkó éjszakája. (Egy hienaarcz volt az, eszményi szép vonásokba költözve.)

— Phrasis! dörmögé Manassé fogai közül megvetően.

— Hiszed, hogy phrasis, a mit mondok? szólt kardjára csapva s büszkén feltartva a fejét az alakos. Hiszed, hogy tréfálok veled? hogy irgalmazni fogok?

— Oh, én velem azt tehetsz, a mit akarsz. Kínoztathatsz, meg is ölethetsz. Erre készen vagyok. De még azzal Toroczkót nem foglaltad el. Ott minden ember fegyvert fogott s úgy vár reád. Csak eredj, keresd fel őket, s majd te is — régi ismerősökre találsz. Védműveik elég jók a te harczosaidnak ellenállni, a kikről magad tudod jól, hogy megúnták a háborut, s sánczot ostromolni nem szeretnek. Velem egy emberrel kevesebb! De te a toroczkói völgyből nem hozasz haza semmit, mint bevert fejeket, s Toroczkón egy követ sem mozdítasz meg a helyéből.

— No hát kezdjük el ezt a te jégkeménységedet megolvasztani, mondá az alakos s még elkezdte a kabátja újjait felhajtani a kéz csuklóiról, mint a hóhér, mikor kínzáshoz készül. Elmondom neked az egész csatatervünket. Igen bizalmas akarok lenni hozzád. A míg az én csapataim látszólagos támadást intéznek a völgyben a toroczkóiak ellen, mely azoknak minden figyelmét elfoglalja és egész fegyveres erejük felhasználására kényszeríti, azalatt a Székelykő felől előtör az igazi ostromló sereg, mely a Székelyvár árkán a várost hátulról rohanja meg, a hol nem maradt más honn, mint az asszonyok és a gyermekek. Hogy minő sors vár ezekre? azt megitélheted abból, hogy az orozva

támadó seregnek a vezetője is nő. Egy nő, a ki gyűlöl. Egy leány, a kinek megölték a vőlegényét, megölték az apját, a két testvérét, s a mi több minden vérboszúnál: a kit a te testvéreid meggyaláztak, udvarukból csúfan kiűztek! Mert az a nő Zenóbia, a te Dávid testvérednek a volt menyasszonya; most meg az enyém. Legalább ő azt hiszi. Ez fog bezörgetni a te házadnak a kapuján, bezörgetni akkor, a mikor én a toroczkói fegyveres népet a mezőn elfoglalva tartom. Ez fogja kiadni a parancsot a rontásra és pusztításra. Ennek a kezébe jut a te egész háznéped.

Manassé teste végtől-végig borzongott e szavakra. Nagyot sóhajtott. Istentől kemény megpróbáltatás ez.

Most már lehajtotta fejét, nem volt büszkesége többé.

— A mit ránk mért az Ur, dörmögé.

— Ugy-e, hogy mégis találtam a te kemény sziveden egy helyet, a mely fáj? Gondolj reá, hogy mi fog történni feleségeddel? Eh, mit feleségeddel! Olyant nem ismerek! A szeretőddel, a kivel együtt élsz.

E meggyaláztatására az imádott feleségnek föllobbant a düh Manassé lelkében; mást nem tehetett, az égő szivart a szeme közé köpte ellenfelének.

Az sziszegve törlé le a meggyalázás nyomait arczáról s aztán elfojtá dühét és mosolygott.

E mosolygása vérlázító volt.

— Jól van, Manassé. Ez is egy olyan adósságod, a miért nem „te“ fogsz megfizetni. Nem torlom ezt meg a te kemény testeden, a mely

nem érez, hanem a lelkeden, a hol tudom, hogy mi fáj? E legutolsóért, úgy mint a bántalmak, meggyalázások egész litániájáért, elébb, mint rajtad: a tieden, Zboróy Blankán fogok boszút állani.

— Annak ne örülj, Diurbanu! mondá Manassé elhatározottan. Mert abban a pillanatban, a melyben orvhadad házunk kapuját betöri, van a házban két asszony, a ki a pisztolyt egymás szívének szegezi s aztán megszabadítja egymást ettől a világtól. Te csak két holttestet kapsz meg.

— No hát, hogy ezt az utolsó reménységedet is elvegyem, halld meg a végét. Az a két nő nem fogja egymást megölni, mert Zenóbia hamarább ott lesz a házatoknál, mint az ostromló csapat. Ő mint jó barátnő, mint szabadító fog odasietni. Azt fogja mondani, hogy Dávid testvér iránti kegyeletes emlékből szabadítja meg őket. Visz számukra oláh pórgúnyát, átöltözteti őket s az általános pusztulás zavara alatt az ő oltalma mellett fognak azok élve megszabadulni. Zenóbia azután ide fogja őket vezetni Szentgyörgyre. S akkor látni fogod magad előtt Zboróy Blankát, az én hatalmamban. Hogy mi történik azután? azt képzelő tehetségedre bízom, s hogy legyen elég időd és nyugalmad ezt a képet kifesteni magadban, élve hagylak és egyedül mindaddig az óráig, a míg jelenésed következni fog. Jó éjszakát!

Manassé meg volt zsibbadva, minden elmetehetsége szünetelt e pillanatban, érzékei és öntudata megváltak egymástól, azon vette észre.

hogy ismét egész sötétségben van, foglárai eltávoztak.

Nem volt képes gondolatai zürzavarában megtalálni a kezdetet, nem egy pihenő pontot.

— Manassé! hangzott föl a pincze zugából.

Fölriadt.

— Mi az? Patkány?

Már elfeledé, hogy más is van ott rajta kívül.

— Az ám, patkány. Egyszer hallottam az iskolamestertől egy mesét, hogy az oroszlán tőrbe jutott s aztán köteleit elrágcsálta egy egér, úgy szabadította meg. Ha leguggolnál ide hozzám, én ki tudnám bontani a fogaimmal a te köteleden a csomókat.

— Minek?

— Hát csak annak, hogy egészen más ember az ember, ha a keze szabadon van, mintha meg van kötve. Aztán, ha a te kezedet kiszabadítom, akkor te is kihúzhatod az én térdeim alól a rudat, a mi engem farkasgúzsban tart, aztán akkor én is felszabadulok. Ülj le csak ide a földre elém.

Manassé megtette azt.

A czigánynak pompás fogai voltak, csak úgy őrölte velük a kötelet; pedig jó erős kötőfék volt ez. Garast is harapott ő már azzal a fogával ketté.

Manassé ezalatt végigtekintett az egész rémpanorámán, mely képzelete előtt elvonult. Lehető-e az, hogy a Székelykő felől megtámadják Toroczkót? hogy az esthomályban belopózzanak a meredek hegyvágányon? Hogy a védtelen nőket meglepje — egy boszúlihegő ném-

ber? Hogy azokat oly pokoli kelepczébe kerítse?

Az egérke azalatt csak rágott, rágott az ő aczélfogaival.

Egyszerre csak azt érezte Manassé, hogy a kötél lehull kézcsuklóiról.

Igaza volt a muzsikusnak; egészen más embernek érzi az magát, a kinek a két keze szabad.

— No már most húzd ki ezt a husángot közülem.

Percz mulva a kis czigány is talpon állt. A kezeiről aztán olyan könnyen lehúzta a köteléket, mintha keztyű volna.

Egészen büszke volt bele.

— De már most drágán adjuk el az életünket! henczegett, nagyot ugorva.

— Mit gondolsz?

— Hát ketten vagyunk már, s te nálad bot is van. Ha visszajön a Diurbanu, én hirtelen a lába közé szaladok s lerántom a földre, te fejbe ütöd a bottal, hogy ott marad, te elveszed a kardját, én a pisztolyait s aztán kitörünk a pinczéből s meglátjuk, hogy merre tágasabb a világ.

— Nem kerül arra a sor.

— Hát mit gondolsz? Nem hallottad, mit mondott?

— Csak meg akart vele ijeszteni. Ők nem fogják megtámadni Toroczkót.

— De már támadják is. Nem hallod a sűrű puskaropogást?

A völgyből valóban apró fegyvertüzelés kezdett felhangzani.

— De nem fognak győzni, nem fogják kivihetni azt, a mit az az ember elbeszélt!

— Miért ne tenné?

— Nem engedi azt az Isten!

— Te Manassé! mondanék valamit

— Mondjad.

— De megrúgsz érte.

— Hát ne mondjad.

Hanem arról, a mit a czigány elhallgatott, elkezdett beszélni az a négyszögletű kis ablak a pinczeajtó fölött. Tűzfény derengett át rajta. Eleinte azt hitte Manassé, hogy ismét fáklyával jönnek a pinczébe, hanem azután, hogy a vasajtó nem nyilt föl, s a tűzfény egyre behatóbban sugárzott a sötétbe azon a négyszögű lyukon át, akkor rájött annak az eredetére. Azok, a kik Toroczkót ostromolják, azalatt felgyujtották Toroczkó-Szent-Györgyöt példaadásképen s talán azért is, hogy az éjjeli támadás kiviteléhez kivilágítást adjanak a völgynek. Az egész falu lángban áll.

Tehát a mit amaz ember mondott, nem volt puszta fenyegetés. Rettenetes valóság ez. A szentgyörgyieken már elkezdték a boszú művét, most a toroczkóiakon van a sor. De azok védik magukat és emberül, a hogy a kitartó puskatüzelésből kivehetni.

De hátha csakugyan hátulról támadják meg őket a Székelykő felől? Egy egész pihent táborral, mely még eddig nem izlelte a vért? Ki tarthatja föl azt? Áron a maga negyven emberével?

Manassé még ragaszkodott rendíthetlen hitéhez.

Hisz van Isten, a ki a világot igazgatja, az nem engedheti a legrettentőbbet megtörténni! Nem kellenek ide csodatétek. Egy könnyű zápor, mely eddig még minden este megjelent, s a mezei munkásokat kizavarta a munkából, ez elég volna arra, hogy a székelyárok ösvényét rohampatakká alakítsa s azon át senki Toroczkóhoz ne férhessen, vagy a mi még a zápornál, a fellegnél is könnyebben megindítható, egy sugallat az emberi szívben, egy önkénytelen támadó érzés, mely a haragra gerjedt asszonyi léleknek a kegyelem balzsamát kölcsönzi. A ki a szívekbe lát, a szíveknek parancsolhat is. Hasonló elérzékenyülések esetei még a legmegrögzöttebb rablóhősöknél is fordulnak elő. S nem Isten kezében van-e mindez? Nem késhetik-e el a támadással Zenóbia? Talán szándékosan?

A puskatüzelés olyan régóta folyik. Az éjszaka beállhatott már. Ki tudja? A pinczében tűzvörös félhomály van, odakinn meg pokoli fényözön. Az egész utcza ég. Manassé tusakodva jár fel s alá a pincze hosszában, a dorongot hol fölkapta, hol eldobta a kezéből. Küzdött benne az ember és a vadállat egymással. Hol az egyik került felül, hol a másik.

Most egy erős dördülés vegyült a puskaropogás közé.

A dördülés a magasból jött. Az a Székelykövön történt.

És azután a második, harmadik, ne[illegible]

dördülés. És aztán egyszerre négy. Azok Áron ágyúi odafenn.

Tehát csakugyan megkezdődött a támadás a Székelykő felől.

Ugy történik minden, a hogy ellensége megmondta.

Most szállnak alá Zenóbia csapatjai a várárkon Toroczkóra, mert Áron csak nem tarthatja vissza őket.

És aztán mi következik?

S rövid időköz mulva újra hangzott a nyolcz ágyúlövés egymás után.

E lövések kiforgatták Manassét egész eddigi lényéből.

— Kitörök innen! ordítá magánkívül s a bezárt ajtónak rohant, megrázva azt vaskarikáinál fogva. Az ajtó nem engedett.

Akkor visszarohant a pinczébe, szilajon széttekintve, hogy mivel törhetne ki? A külső tűzvilág izzóvá tette a pincze belsejét.

Semmi se volt ott, csak az üres ászok. Kétöles tölgyfagerendák egymás hosszában.

— Fiú! kiálta a zenészre. Fogd meg az ászok egyik végét.

— Mi lesz abból?

— Kitörjük az ajtót a sarkából.

— Beállok!

A czigány kicsiny emberke volt, de minden porczikája vas. Manassé elől fogta az ászokgerendát, a muzsikus hátul. Lett belőle római kőfaltörő-kos.

A Székelykő odafenn nem zúgott jobban, az ágyuzástól, mint a vasajtó idelenn a ge-

rendaütésektől. Csoda volt, hogy odafenn meg nem hallották. Azoknak más hallgatni valójuk volt most. Szentgyörgy utczáin ádáz zsivaj támadt, névtelen, felismerhetlen lárma. Ezek meg idelenn abból nem hallottak semmit.

Végre a vasajtó zárai, a mint egyszer a két férfi teljes erejével neki rohant a gerendával, felpattantak.

A vasajtó már nyitva van. A gádorajtót már lábbal is ki lehet rúgni.

— Héj, uram, megállj, megállj! szólt a fekete művész, belecsimpajkodva Manassé kezébe. Mit akarsz most? Várj, míg én kimegyek az udvarra s körülnézek s lopok neked egy bitang fegyvert.

— Nincs mire várnom! szólt Manassé, eldobva őt az útjából. Nem kell nekem lopott fegyver! Majd lesz annak fegyvere, a ki legelőször szemközt jön rám, s az jó lesz nekem, a gazdája meg a pokolnak! Akkor aztán török előre, a merre embert látok és gázolok az emberrongyban, hogy a két sarkamon folyik alá a vér! A poklokon is keresztül török a feleségemig.

S azzal azt a nehéz ászokgerendát egymaga úgy hajította neki a gádorajtónak, hogy annak egyik szárnya egyszerre kipattant a zárából. Azzal rohant, ugrott fel a lépcsőkön, két kezét magasra emelve, tíz újját mint a saskeselyű, marczangoló lecsapásra görbítve előre.

Nem volt Adorján Manassé az többé!

Némulj el emberszeretet hangja! essél kétségbe józan bölcsészet! szállj vissza az égbe

krisztusi türelem! riadjatok szét embereket négyfelől őrző angyalok! A dúvadak legiszonyúbbika szabadult ki ketreczéből: a nősténye segélykiáltását halló emberi hím. Nem „ember“ többé, nem Isten képmása, hanem csak „férj“, az oroszlán képmása!

Fusson előle, a kinek ez a világ kedves!

A mint a pinczegádor küszöbére feltoppant, egy fegyveres alak állta el útját.

De azt az alakot nem ölte meg Manassé, nem zúzta fejét a falhoz, nem gázolta agyon. Az egy nő volt — Zenóbia.

XXII.

Zenóbia vállán hosszú, fekete köpönyeg volt, fején magas, fekete süveg, turultollal, rövid katrinczája alól kilátszottak piros csizmái, széles övébe kard volt dugva és pisztolyok.

— Vissza! kiálta Manassénak, midőn őt megpillantá, s fölemelt palástjával igyekezett eltakarni. Maradj ott, a hol vagy!

Manassé (még a vadállat) megragadta Zenóbia kézcsuklóját, s azt hörgé fülébe:

— Hol van a nőm és a húgom?

Igy hörög a pusztai dúvad, mikor áldozatának a karját, a kin nőstényét követeli, átharaphatta a fogával.

Zenóbia elérté a hangot is, a szorítást is, s szomorúan mosolyogva tekinte Manasséra.

— Légy nyugodt. Jó helyen vannak. Otthon a házadnál. Senki se bánthatja őket.

A földühített fenevad kétkedőleg tekinte rá. Ekkor Zenóbia odanyujtá neki övéből a kardot és pisztolyokat.

— Nesze. Vedd át. Neked szükséged lehet rájuk. Nekem nincs.

S ezzel önmagát lefegyverezve, egészen hatalmába adta magát a vérszomjazó szörnyetegnek.

Az elkezdett most reszketni.

— Maradj veszteg és hallgass! súgá Manassénak a leány.

Az utczán zsivajgó nép rohant egymást taposva.

Manassé a kiáltozásból e szavakat vehette ki: „Meneküljetek! Háromezer honvéd jött meg Aranyosból! Nyolcz ágyúval! Mind elveszünk itt!"

A nyolcz ágyú egyre dörgött a Székelykő ormán, a hidasi Gesztegről sziporkázó röppentyűk ívedeztek alá a völgybe, siettetve a futókat Gyertyámos, Kápolnás s Bedellő felé, az erdőkbe, a mély útakba. Az égő falu nem nyújtott menedéket.

A páni rémület futása rohamos volt. Rövid időn úgy eltisztult az utczáról minden tömeg, hogy alig sántikált már egy-egy sebesült elmaradozó a többiek után.

— Ennek vége van, szólt akkor Zenóbia s aztán megfogta Manassé kezét s fölvezette őt a folyosóra.

A szobák üresek voltak. A tornáczról végig lehetett látni a mezőn.

Szép kivilágítás volt! Az Isten áldása, a

buzakereszték, fölgyújtva, hosszú sorban égtek, mint megannyi áldozatoltára Kainnak, a buzaégetőnek.

Az ágyúzás még egyre hangzott a Székelykőről.

— El is hagyhatná már Áron, mormogá Zenóbia, hiszen nincs már kit megijeszteni. Aztán odatette Manassé mellére a kezét s azt súgá neki: Hanem tudod, Manassé, minden megijesztéshez két ember kell: az egyik, a ki megijed. Ha én az én népemnek egy szóval megmondom azt: „Ugyan ne fussatok, a kik elétek ágyúznak, nem a honvédek rézágyúi, hanem csak Áron bátya sziklába fúrt mozsarai, a mikből ő puskaport puffogat, s az a sűrű dobszó a csegezi úton nem közeledő honvéddandárt, hanem csak iskolás gyermekek csoportját jelenti!“ hát akkor most Toroczkónak vége volna. Engedtem őket megrémülni. Engedtem őket a vad ijedtség rohamával Diurbanu seregének a nyakába omlani. Az egyik megriadt sereg elsodorta magával a másikat, mint mikor az erdőégést azzal fojtják el, hogy ellenében egy másik erdőt gyujtanak meg. Ezzel a mai szétbomlással be lesz fejezve minden, holnap mind a ketten a földön fekszünk, mink is, ti is, s fejünkre teszi lábát mindkettőnk megszabadítója: a muszka. Egy óra mulva már visszatérhetsz Toroczkóra. Ha találkozol nőddel és húgoddal, kik bizonyára otthon várnak reád, mondd meg nekik, hogy láttál ma. Mondd meg nekik, hogy az oláh „czine mintyés“. Nem felejt semmit. Tudod? semmit! Ők nekem egy-

szer egy levelet írtak, ketten egy papírra; szép, jó szívvel teljes levelet. Testvérének neveztek benne. Meghíttak a te lakodalmadra. Tudatták velem, hogy Dávid is ott lesz, megigértették velem, hogy én is elmegyek, aláiratták a levelet a kevély, oláhgyűlölő Áronnal is. Látszik az aláirásán, hogy minő erőszakot követtek el rajta. Ez a levél az én czine mintyém. Megigértem, hogy elmegyek hozzátok, elmentem! Dávid is odajött; én vittem oda. Akkor megigértem nekik, hogy még egyszer visszatérek Toroczkóra s akkor nem jövök üres kézzel, adok nekik valamit. Eljöttem, megadom. Téged adlak nekik vissza, Manassé. Téged, élve. Ez az oláh leány czine mintyéje.

S azzal hátat fordított Manassénak, mintha haragudnék reá s a tornácz mellvédfalára könyökölt.

Manassé a leány keze után nyult. Szive jobban tele volt minden érzelemmel, hogysem szólni tudott volna.

— Ne búcsuzz még! szólt a leány. Maradj még itt egy kis ideig. Hadd nézzek még az arczodba. Azt hiszem, hogy Dávidot látom.

S aztán megfogva Manassé két kezét, mindig közelebb-közelebb emelte az arczát az övéhez, reszketeg ajkai csaknem elérték már azt. Akkor hirtelen félrefordította a fejét.

— Nem! Nem rablom meg a te nődet!

Erre Manassé két kezébe szorítá a leánynak a fejét s megcsókolta a homlokát.

A leány odakapta a kezét a homlokához s betakarta azt vele, mintha meg akarná őrizni,

hogy annak a csóknak a nyoma el ne múljék onnan soha.

Aztán daczosan felvetette fejét, egy rövid nevető hangot hallatva.

— Hah! Te is csak olyan dölyfös ember vagy Manassé, mint a bátyáid. Nem akarod eltürni, hogy te légy az adósa egy olyan szegény leánynak, mint én vagyok; — most meg már megcsókoltad a homlokomat. Ha te azt úgy tudnád, hogy mennyit ér egy jó szó, egy testvéri csók, mint a hogy én tudom? Ha ezt úgy tudnák azok, a kik ország bölcseinek nevezik magukat! Hogy milyen kevés víz elég volna ezt a nagy tüzet eloltani! Egy könycsepp! Egy gyehennát! — Ne beszéljünk erről. — Én három évig fogok födetlen fővel járni. Tudod, hogy az oláh az apa és a testvér halálát egy évig fedetlen fővel gyászolja. Én reám három ily esztendő vár. Végezzünk el mindent most. Én el akarlak benneteket felejteni. Az édeset is, a keserüt is. — Ma a fiastyúk feljöttéig sem maradok adósod. — Nézd, odaadom neked ezt a gyűrüt az ujjamról. Ráismersz-e?

Manassé elborult arczczal mondá:

— Ez Anna húgomé volt, a mit a hitszegőnek adott!

— Tudom. Benne van a neve a hugodnak. Az a szép ember, a ki ezt nekem adta, nem is titkolta ezt előttem. Igy szólt hozzám: „Gyöngyöm, galambom, gyémántom! nézd, ezt a gyűrüt ujjadra húzom s esküszöm, hogy tied leszek. De lásd, addig nem vehetlek el, míg él az a másik, a ki a jegygyűrümet birja, mert törvé-

nyeink nem engedik. Az a másik ott lakik abban a négyszárnyú házban Toroczkón. Tudod a nevét. Tudod, hogy mit kell csinálni vele, hogy ne éljen! hogy aztán elvehesselek.

Manassé összerázkódott a borzasztó eszmétől.

Zenóbia odadobta neki a gyűrűt.

— Vidd haza neki: az övé! Ugy-e megjelent előtted az az ember: hogy gyötörjön, hogy kigúnyoljon, hogy kínjaidban gyönyörködjék? Ugy-e leszállt hozzád a börtönödbe s ott elmondta neked, gúnykaczagva, istenkáromolva, hogy van egy ördögi némber, ki a vad vérengzés közepett oda fog ólálkodni a te nőd és testvéred lakába; szabadító angyal álarcza alatt el fogja őket szöktetni magával: megakadályozza, hogy nemes asszonyok módjára öngyilkossággal váltsák meg magukat a gyalázatos haláltól, s aztán az ő pokoli hatalmába keríti őket. Igy szólt-e hozzád? Mondta-e ezt?

—Úgy van.

Zenóbia kaczagott a dühtől.

— No hát -- még valamit ajándékozok neked. Hisz a közmondás szerint: „apró ajándékok erősítik meg a barátságot“. S ez lesz a legkisebb minden elajándékozható tárgyak között. Tehát az a szép, délczeg ifju, a ki nekem ezt a gyűrűt ajándékozta, s a ki nekem vőlegényem (legalább ő azt hiszi magáról), ott fekszik valahol kinn az árokban. A lova megijedt a nagy riadástól, s ledobta a hátáról; a lovagnak eltörött az egyik lába. Futó népe ott hagyta heverni, a futók keresztül bukdácsoltak rajta s senki sem vette fel a hátára. Gyülölte mindenki

s Isten büntetését látta balesetében s az oláh fél azon segíteni, a kiről azt mondja: Isten sujtotta le! Elriadt lovát megtalálod a puszta templomban: az jó lesz neked hazalovagolnod rajta Toroczkóra; az embert pedig megtalálod valahol a kalangyák között elbujva. Czigány is van veled: felakasztathatod a legközelebbi fára. A te embered ő, nem az enyim! „Norok bun!“ Azzal egy érczsípot megfújt, arra egy csatlós előjött az akolból két hegyjáró mokány lóval. Zenóbia felvette magát az egyikre, még egyszer mondá Manassénak: „norok bun!“ s azzal elvágtatott a Bedellő felé vezető úton, a merre legkevesebb nép futott.

XXIII.

Manassé, mint egy megbűvölt, mint egy álomjáró bámult ki a chaosba. Előtte füst és láng: az utczákon végighordja a szél a tűzfelleggé porlott sziporkát, égő gerendák recsegése, ropogása hangzik köröskörül, a mi merőben hasonlít ahhoz a zajhoz, a mikor egy nagy művész zárjelenésénél az ezernyi ezer nézők serege elkezd egyszerre tapsolni.

A végzetes nap rohamos eseményei, az egymást kitörlő ellentétes fordulatok, a minden irányba elragadó indulatszörnyetegek, a váratlan meglepetések, a hihetetlen és mégis való, oly nyomással nehezedett lelkére, hogy el volt kábulva alatta.

Még karjai feszültek a dühtől, mely börtön-

ajtait keresztül törni segíté, még agya lángolt az indulattól, mely felszabadítja őt az öldöklésre; még képzelete előtt ott állt a rettenetes kép, melytől vére lángra gyulladt és szemeit már elhomályosítá a köny, mely a megszabadítás csodájáért jött áldozat-permetegnek, s széles, erős melle reszketett egy önkénytelen borzadálytól.

Hallgatott és bámult.

Odatámaszkodott egy oszlophoz. Az oszlopon repkény futott fel egész a tetőig; az égő háztetőről tüzet fogott a repkény, a gyantás levelek sisteregve lobogtak mind alább, egymást felgyujtva s a hány, annyifelé fujva a sipoló lángot. Nem látta, nem hallotta azt.

— Manassé! uram! Kővé váltál! rikácsolt az udvaron a kis czigány. Most mindjárt meggyul a fejed. Szállj le már onnan. Ne ókumlálj tovább. Én is megtaláltam a hegedűmet. Szaladjunk, míg ránk nem esik a ház.

Manassé eszméletéhez tért. A kastély is égett már. Minden templom lángban állt; egy-egy harang megkondult magától, a mint az égő toronytető gerendái ráhullottak. S a mi a catastrophát még borzasztóbbá tette: az, hogy emberhang nem szólt bele. Tűzoltók lármája, kárvallók jajgatása nem zajgott a pokoli zene közé. A rombolás eleme parancsolt egyedül, a lakosok elmenekültek.

— No, uram, szólt a muzsikus, tegyük azt, a mit az a szép leány mondott. Te eredj a puszta templomba s keresd fel a Diurbanu lovát; én meg megyek a mezőre s felkeresem őt ma-

gát. Itt a két pisztoly, meg a handzsár. — No, nem kellenek? Hát nekem adod?

A czigány boldog volt, hogy rámaradt minden fegyver; övet csinált magának a szétbontott kötelekből, miket a börtönből felhozott s abba dugta az öldöklő szerszámokat, eltakarva valamennyit a felülöltött kabátjával.

— De siessünk ám, mert hátha visszajönnek? Manassé hagyta a muzsikust szaladni s maga elindult a puszta templom felé csendesen.

Jó messze van az a kastélytól az útfélen. Egy értelemnélküli épület. Négy puszta fal; nem rom, de soha sem volt rajta tető s soha sem volt bevakolva. Egy abbahagyott templom.

Az adomakör háromféle változatban is magyarazza eredetét.

Egyik azt mondja, az építő földesúrnak az a szokása volt, hogy mindent a felesége kedve ellen csinált, s ha valamiről megtudta, hogy az a feleségének tetszik, rögtön abbahagyta. „De szép templom lesz belőle!“ mondá egyszer az asszony. S az úr rögtön abbahagyta a munkát.

A másik azt meséli, hogy az úr egyistenvalló volt, de egyszer megneheztelt a hitfelekezetére s elhatározá, hogy helvét hitvallásúvá lesz. Úgy, de református templom nem volt a faluban. Építtet magának egyet. Mire azonban a templom falai elkészültek, nagyobbat gondolt. Római katholikussá lett. Olyan templom meg már van a faluban S a megkezdett fölöslegessé vált.

A legvalószinűbb a traditiók között ez a legutóbbi adoma: hogy a templom építője csak-

ugyan Kálvin-követő volt s komoly, kegyeletes szándékkal fogott egy negyedik templom építéséhez, mely még hiányzott a faluból. Már készen álltak a falak; a tetőzet is össze volt állítva az udvaron, csak fel kellett volna tenni. Ekkor hírül hozzák az úrnak, hogy a villám beleütött a malmába s felgyujtotta azt. Erre az úr szekérre rakatta a templomtetőt s elvitette a malmához s azt födette be vele. El kell ismernünk, hogy ha pietás nincs is ebben az ötletben, de logika van, s jellemzi a keménynyakút.

Manassé belépett a puszta templomba s ott találta a paripát, a hogy Zenóbia megmondá. A lónak az a szokása, hogy tűzveszélykor szeret sötét épületekbe menekülni, a mikor aztán dologba kerül onnan kivonszolni.

Mikor Manassé e meztelen négy fal közé lépett, az volt az első eszméje, hogy ime e templomnak gúnyolt épületben soha sem emelte még szavát Istenhez emberi teremtés.

A mén, mely a vészből ide menekült, rémült nyerítésével kérdezi a lángoló égtől, hogy hol az ő teremtője? Amaz állat, mely megtanult az emberrel együtt örülni, rettegni, harczolni, menekülni; a vérengzők bűntársa, a hősszobrok kiegészitő alakja; a munkásnak kenyérkereső társa, az emberüldöző nagy veszedelemben az eget keresi szemeivel, szótagolatlan kiáltása a felhőkhöz hangzik fel.

Ez istenlátó magányban oly elfogulást érzett Manassé szivében, melynek meg kellett magát adnia. Az önmagához visszatért lélek önvádló szemrehányása volt az, hogy tudott egy pilla-

natig kételkedni. Érezte közvetlen közellétét az égő csipkebokor hevitő szellemének, ki csodáit emberi szív és emberi gondolat által hajtja végre; ki őt abban a perczben megállítá, a midőn őt megtagadta.

Odaborult arczczal a falhoz és sírt. Hálát adott!

A puszta templom falait, a miket keletkezésük óta nem keresett föl más, mint a denevér és a varangy, miket körülzöldelt az emberlakkisérő gyom, dudva, miknek legenda-körét képezte a csufondáros adoma-csoport, ma fölszentelte a legőszintébb, a legigazabb ima, mely nem szól szavakban.

A philosoph, — a ki megtalálja az Istent.

S homlokát a falnak támasztva, megtelik érzéssel és megszünik gondolkozni, a míg érez.

XXIV.

Nemcsak a falu égett, hanem a mező is. A fölgyujtott kepéktől meggyulladt a tarló s a terjedő láng hullámzott előre, mint egy lángoló tengerdagály. Az éjnek fényes kivilágitása volt.

A czigánynak pedig éles esze és éles szemei.

Ki tudta számítani jól, hogy a ki egy törött lábbal ezen az égő mezőn keresztül akar menekülni, annak más útja nem lehet, mint a zöld fűvel benőtt vízárok, melyen át a patakot a rétre szokták leereszteni. Itt a magas somkórók és lapu-levelek bozótjában aztán könnyű volt észrevenni az ő vércse-szemeinek egy nagy kín-

nal előrebaktató alakot, mely két térdén csúszott elöre, s félkezével kardját tokostul mankónak használta, a másikkal köveket és a sásbozótot hárítgatta el az útjából.

A bukdácsoló alak, mikor észrevette, hogy az árokparton valaki fut utána, meglapult a bozótban; elrejtette magát a keserülapu meg a vadsóska levelei alá.

De a czigány meglátta már. Mikor közel ért hozzá, elő vette a hegedűjét, s elkezde a hurokat pengetni.

— Diurbanu! — Most mondd már, hogy melyik a te nótád? Húzom már. Csak te járjad!

A mint a menekülő megismerte a közeledőt, fölemelte a fejét a bozótból.

— Te czigány! Jer közelebb.

— Tán bolond vagyok. Hogy jól hasba lőjj!

— Nincs nálam pisztoly

— Eb hisz neked.

— Láthatod, hogy a vízben fekszem, ha volna is pisztolyom, átázott volna benne a lőpor, nem sülne el.

— Hát aztán minek menjek én oda te hozzád?

— Szabadíts meg.

— Hát aztán nem köttetsz farkasgúzsba?

— Ha innen megmentesz, úrrá teszlek. Kapsz tőlem ezer forintot.

— Csak olyan sokat ne igértél volna, elhinném, hogy megadod.

— Kezedbe adom rögtön.

— S aztán, ha ide adtad, nem ütsz fejbe s nem veszed vissza megint?

— Ne locsogj olyan sokat. Valaki meghallja. Vannak még a faluban?

— Igen. A „senki", meg a „semmi".

— Merre vonult a tábor?

— Ki erre, ki arra, ki meg erre-amarra!

— Végy a hátadra s vigy utána.

— Jaj, hallod, nehéz dög vagy te az én gyönge csontocskáimnak. Gyertyámoson innen utól nem éred te azt. Odáig én el nem czepelhetlek, ha a Székelykövet nekem adod is.

— Ne is czepelj odáig. Csak innen vonszolj ki. Tartok tőle, hogy a toroczkóiak előjönnek a tarlót eloltani, s akkor rám akadnak.

— Nem az, hogy ők akadnak te rád, hanem te akadsz ő rájuk.

— Vigy ki innen a hátadon.

— De nem vágsz le azzal a bolond nagy karddal, ha közel megyek hozzád? Félek a kardodól nagyon.

— Ha félsz, hát nesze, fogjad.

A menekvő oda hajítá a czigány lábaihoz a kardot; a mit az azután, mivelhogy a derekára kötve nagyon hosszú lett volna neki, a kardszíjnál fogva a nyakába kötött; igy aztán egészen a termetéhez illett.

Akkor aztán leszállt a lábatörötthöz.

— No hát hol fogjalak meg? Talán bizony eltörött a lábad?

A földönfekvő nyögött és káromkodott, a míg a czigány fölvette a hátára. Azt mondta, hogy iszonyú kínokat áll ki.

— No csak arra gondolj, hogy hát ha a fogad fájna, az mennyivel nagyobb baj volna?

Hát csak kapaszkodj bele a két markoddal a hajamba; ne félj, nem szakad az ki.

A tehetetlen ember végig káromolta az églakók minden seregét.

— Hát aztán hová lovagoljak veled?

— Vigy a falu végére, a puszta templomba.

— A puszta templomba! kiáltá föl a czigány nevetve. Te magad akarod, hogy a puszta templomba vigyelek? Hanem akkor idekünn káromkodd ki magadat, mert a maga házánál nem szereti a gazda, ha szidják. Hát aztán minek vigyelek oda?

— Mert annak nincs teteje, a mi beégjen. Ott leteszesz és aztán elszaladsz Gyertyámosra s fogadsz egy szekeret, mely értem jőjjön azonnal és fölvegyem. Te is ezer forintot kapsz tőlem, meg a szekeres is. A hány órával napfölkölte előtt visszatérsz, annyi százast kapsz azon fölül.

(Nem látod te azt a napfeljövetelét! dörmögé magában a muzsikus, s aztán neki iramodott a lovaglásnak. Nem volt neki az a teher nehéz. Elvihette volna a hátán egész Gyertyámosig. De az úr maga akarta, hogy a puszta templomba vigye: és az úr parancsol, nem a ló.)

XXV.

Az a nemes állat, a mely harczoló embert kiegészíti, a mint a puszta épületben megjelenő férfit észrevette, odament hozzá, egészen közel, előrenyujtott nyakkal, sörényét felborzolva, ki-

tágult orrlyukaiból forró gőzt lövellve, s aztán, hogy azt látta, hogy az a falhoz van fordulva, elkezdett csendesen röhinteni, lábával kaparta a földet. Meg akarta szólítani az embert.

Az pedig nem volt most ezen a világon.

Messze, messze, hova ennek a kis planétának pisla fénye el sem látszik, hova az emberi indulatok átokfogantató sporái fel nem szállnak, hova a betegségéből kigyógyult lelket a földi szenvedély ragálygerjesztő parasitjai nem követhetik, annak az országában járt, a kinek neve igazság és szeretet. A ki ha csodát akar tenni: egy édes könycseppel elolt egy tűztengert, egy meleg sóhajtással elfuj egy harczoló tábort. Ott találta saját „jobbik énjét“ a kit elűzött magától, mikor elindult öldökölni.

Ekkor betoppan az épületbe egy ember, a ki egy másik embert hoz a hátán.

— Nesze hát Manassé, itt van neked Diurbanu!

Ezzel a szóval odadobta a hátáról a czigány élő terhét Manassé lábaihoz.

A földredobott ember ordított a fájdalomtól és rémülettől.

Oly iszonytató ordítás volt az, hogy a paripa felriadva kezdett el körül futni az épületben, horkolt és fujtatott s az ablakon ki akart ugrani.

Manassé megdermedve bámult a lábainál fetrengő ellenfélre, kinek egykor oly szép, daliás arczát a testi kín s a rémület egy elkárhozott torzképévé facsarta el.

A magával tehetetlen alak lassankint leküzdve kínját és rémületét, ordítása elfojtott

hörgéssé csillapult le: öklére támaszkodva félig felemelkedett.

— Ölj meg gyorsan, ha ember vagy; rikácsolá kínfojtott hangon.

Manassé karjait összefonva állt előtte. Választhatott számára a halál nemei közül. Csak egy szó kellett ajkairól, csak egy felemelése mutató ujjának s a gyülölt láng ki van oltva vele.

S maga a lábainál fetrengő, mint jótéteményt kéri ezt most tőle. Megalázva, megtörve, ördögi tervében megcsúfolva, önlelkének mardosásaitól kínozva, a halál menedék volt most ránézve.

Manassé csendesen ingatta fejét.

— Nem, Vajdár Benjámin! A te véged nem az, hogy én megöljelek. A ki „Kaint“ megöli, hétszer átkozott az! Az én kezem halálcsapásától megőriz téged egy adott szó, melyet egy angyal szíve őriz, kit te semmivé tettél. Nem öllek meg én, s nem engedlek megölni másnak. Nézz szét magad körül! E romlás, pusztulás a te müved. E szörnyű kép elől neked egy örök szembehunyással elmenekülnöd nem szabad. Élni fogsz még sokáig: folytatni fogod az útat, a melyen elindultál, halmozni fogod a rosszat a rosszra, üldözni fogod azokat, a kik jót tettek veled, kegyetlenkedni fogsz azokkal, a kik irgalmasok voltak hozzád. Küldetésed ez: töltsd be. Csapás vagy rajtunk: Isten általad akarja kipróbálni sziveinket. Hajtsd végre! Találj ki számunkra mindent, a mi szenvedés. És aztán élj addig, a míg átkozott sorsod visszahoz ide, a mi küszöbeinkhez, megtörve, megalázva, kiűzve az

egész világból, hogy itt találj utolsó menedéket! Hogy ezeknek a házaknak az ajtajánál, a melyeket most elpusztítottál, koldųld a mindennapi irgalomkenyeret s azoknál, a kiket halálra üldöztél, találd meg az egyetlen vigasztaló szót. Ezt teljesítse be rajtad az Isten!

Egy szidalmazó szót nem ejtett közbe. És mind ezt németül mondá el neki, hogy a czigány előtt meg ne szégyenítse.

Vajdár Benjámin öklének hüvelykujját harapta fogaival, arczát a föld felé fordítva.

A paripa ezalatt ismét visszatért oda, a hol embercsoportot látott.

A tetőtlen ház fölött nagy tűzfellegek vonultak el: szikragomolyok, mikből zsarátnok-eső hullott alá.

— Jer. Segítsd őt felkötni. Szólt Manassé a zenésznek.

— Melyik fára? kérdé az, a köteleket oldozva derekáról.

— Ennek a lónak a hátára. Törött lábbal nem ülhet a nyeregben, ha oda nincs kötve.

— Aha! Áldom az eszedet! Azt akarod, hogy hazavigyük elevenen! E lesz igazán jó. Parádét csapunk vele.

Manassé felemelte karjainál fogva a tehetetlen alakot s felültette a nyeregbe. A czigány odakötötte a térdeit a nyeregszorítóhoz.

A lovat nehéz volt a puszta templomból az égő utczára kivezetni; előre feszítette a lábait, fejét kapkodta, ágaskodott, visszafelé toporzékolt.

— Majd én vezetem, szólt Manassé, kivéve a czigány kezéből a kantárszárat. Te üsd hátul.

Aztán Vajdárnak szólt, ismét németül.

— Ha künn leszünk, fordítsd a lovat a bedellői útra, ott sötét van, arra elmegy a ló.

A mint aztán kiterelték az utczára a csökönyös paripát, ott az egyszerre fölugrott, hogy a czigány hanyatt esett — a szelétől. Manassé kiereszté kezéből a kantárt s azzal a ló vágtatott, a merre legsötétebbnek találta a vidéket.

— Elszalasztottad? kérdezé a föltápászkodó czigány. Jaj, jaj, jaj! Miért nem engedted, hogy én fogjam a fejét! Jaj, jaj, jaj! Majd én bolond leszek neked máskor ezer forintos pecsenyét hozni, hogy a vadásztáskádból elszalaszd!

— Ne busulj fiu! Mától fogva mindennapos vendég vagy a házamnál.

XXVI.

— Hanem már most igyekezzünk haza.

— Csak már a lovadat is el ne vitte volna.

— Az övé volt.

— Jaj de bolond vagy te Manassé, ha még háborúban sem mered a más lovát elvenni! Hát már most menjünk gyalog, ki hamarább odaér.

Siettek versenyben.

Manassénak jó hosszú lába volt, de azért az apró czigányt nem birta legyalogolni, az úgy futott utána, mint a nyúl.

Egyszer aztán elővette a hegedűjét, s elkezdte a Rákóczy nótáját húzni, obligát zenekar-kisérettül.

— Mit csinálsz? förmedt rá Manassé. Csak nem akarsz zeneszóval kisérni Toroczkóba?

— Nem a tisztesség kedvéért teszem ám én azt Manassé, hanem azért, hogy a toroczkóiak most már a város alatt lesben állnak, s ha meglátnak bennünket, azt gondolják: ellenség jön, s belénk lövöldöznek, pedig kár volna az én gyönge testemért.

— Hát én értem nem?

— Te érted nem, mert ha te elpatkolsz, neked szép fiatal feleséged van, mindjárt elveszi más; de ha én felugrok, az én banyám csúf, mint egy boszorkány: azt senki, az ördög se veszi el többet.

Ez olyan indok volt, a mit nem lehetett megczáfolni.

Manassé tehát engedte, hogy győztes hadseregét teljes tábori zenekar kisérje hazáig. A hadsereg is egy emberből állt, a zenekar is.

A mig ők nagy zeneszóval vonultak előre, szemközt jött rájuk annál nagyobb dobszóval a toroczkói nemzetőrök egy csapatja, köztük a három Adorján testvér. Ezek épen Manassét mentek keresni, s nagy volt az örömük, hogy fele úton találták. El voltak rá szánva, hogy Szentgyörgyig mennek érte, s erőszakkal is kiszabadítják.

— Semmi baj sincs! nyugtatá meg őket Manassé.

Azok nagy diadallal kisérték őt hazáig.

A város végén, az útfélen ülve várták őt Blanka és Anna. Ott vártak rá az árokparton, a fűzfák alatt.

Azt nem lehet betükkel leirni, a mit az ujra találkozó szerető lelkek mondtak egymásnak! Ahhoz elébb a világnyelvet kellene feltalálni, melyet minden ember megért és mindenki megtanul egy pillanat alatt!

Szent őrjöngés volt az!

Mikor a diadalmenet az Adorján-házig ért (Manassé két karjára emelve vitte két drágaságát, hogy lábaikat be ne szennyezzék az utczasárral), épen akkor érkezett meg a másik diadalcsapat a Székelykőről, Áron bátya és negyven vitéze.

— Nos, gyermekek! hát hogy vágott az Áron bátya ágyútelepe? kérdezé diadalmas arczczal az öreg. Azután a hálálkodó asszonycsoport közül kimenekedve, odamene Manasséhoz s a vállára veregetett büszkén. Meg volt biz az, édes öcsém, Isten segítségével s nem került többe, mint husz font puskaporba s egy lat székely furfangosságba.

Manassé meghagyta az öreget a maga hitében s nem rontotta el a dicsekedő örömét. Nem mondta el neki, hogy a mi megnyerte ezt a hihetetlen, csodaszerü győzelmet, az egy latra nem vehető valami, egy árnyék, egy gondolat, egy szívben megpendülő húr hangja volt; gyöngéd lelkeknek messze távolból összefelelgető szerelme. A diadal oroszlánrésze ezeké az asszonyoké!

Azoknak sem mondott el mindent, a mi vele történt.

Csak Annának adta vissza elhozott gyürüjét.

A leány hevesen ragadta meg bátyja kezét, midőn a gyűrűt meglátta.

— Ő volt Diurbanu?

— Valóban ő volt.

— Te megölted őt?

— Kezem közt volt. De a mit neked megfogadtam, azt megtartám, s engedém őt futni. Majd egyszer, ha nagy nyugalmunk lesz, elmondok mindent, a mi ma történt.

Azzal letörlé testvére szemeiről a könyeket s szobájába vezette őt, visszakapott jegygyűrűjével. Hadd kérdezze ki ezt a gyűrűt egyedül.

A vele történtekről hallgatott Manassé, mint egy szobor.

De annál kevésbbé hallgatott a muzsikus. Ő nem várt vele, míg nagy nyugalom lesz: nem engedte a maga oroszlánrészét a győzelemből senkinek. Még azon éjjel elmondott mindent a templom-bástyában összegyűlt, Te Deum-ot éneklő népnek, meg a leányiskolában mulató vitézeknek.

Csak az volt a hiba, hogy a megtörténteket oly exorbitáns hazugságokkal keverte össze, hogy azokat nem lehetett históriai adatokul feljegyezni. Tízszer elmondta a hősköltemény catastropháját; mind a tízszer másféleképen. Hallgatói mind a tízfélét elhitték neki. Valamennyiben Manassé volt a mythoszi hős. Sámson. Botond, Szent László, ki egymaga küzdött seregek ellen, vasajtókat tört ki, ászokgerendát forgatott buzogány gyanánt, söprötte az ellenhadakat soronkint. Utoljára magát a fővezérüket, Diurbanut is elfogta röptében, annak kezét-

lábát összetörte, úgy kötötte fel egy vad lóra, hadd vigye el hirmondónak hivei közé.

A ki kételkedni akart valamiben, annak előmutatta az elhozott trophaeumokat, a pisztolyokat, a handzsárt s magát a legnyomatékosabb tanujelt, Diurbanu ezüsthüvelyű kardját, a mit már nem lehetett elvitatni.

A czigányt etették, itatták, az asztalfőre ültették, úgy hallgatták: szörnyű nagy lett a becsülete az egész közönség előtt.

Hanem egy dologgal volt megakadva. Mit csináljon a közbejött „asszonynyal“? Zenóbia megjelenését lehetetlen volt a történetből kihagyni. De nem illett az ő elbeszélésébe sehogy se. Végre talált a számára helyet és módot. — „Hát a mint Manassé, miként Sámson a filiszteusokat, ezrével agyonverte az ellenfeleit, akkor eléje került a peánai hős amazon is. De a mint az meglátta ezt a szép deli ifjut, egyszerre vége lett minden vitézségnek, — eldobta fegyvereit (itt vannak, a ki nem hiszi), megadta magát, s arra Manassé fogta a szép menyecskét s azt bizony kedvére megcsókolgatá.“

— De már ez hazugság, czigány! ordítá rá a hallgatóság s azzal fogták a gallérját, kidobták a mulatságból; s vége volt a becsületének, azért az „egy igaz szóért“, a mibe vesztére belebotlott.

* * *

A Székelykő tetején ma is láthatók még a sziklába fúrt ágyúk, mikkel Áron bátya a nagy csatát megnyerte s nagy ünnepélyek alkalmával hatalmasan ágyúznak belőlük.

Ezek voltak az utolsó ágyúdördülések Erdélyben.

Két héttel később elhallgatott minden fegyver.

* * *

Vajdár Benjámin hat hét mulva került vissza Bécsbe Nagy-Szebenből, hol addig törött lábával feküdt. A mit hazavitt nevezetes expeditiójából, az volt: patronusai számára egy nagy tömeg elpazarolt pénz hült helye; magának pedig egy biczczenő láb, mely egyik nagy előnyétől, a tánczképességtől végképen megfosztotta. — (Az ilyen atkokat — nevezzük „puszta légnek“.)

XXVII.

A valódi küzdelem még csak most kezdődik. Mert azzal, hogy kicsavarják az ember kezéből a fegyvert, még nem adták meg neki a békét. Minden eszköz fegyver marad a kezében, s minden gondolatja haditerv.

Minden küzdelmünk között a legnehezebb és a legszakadatlanabb az, a mit a kenyérért folytatunk.

Maguk a harczolók nem is tudják talán, hogy harczolnak. Csak azt érzik, mikor megsebesülnek, vagy mikor kiéheztetik őket, vagy mikor egyszerre fölrobbantják alattuk az aknát.

Hanem a hadvezérek, a kik az apró harczosokat igazgatják, azok jól ismerik a maguk csatatervét.

A toroczkói völgyben is vasat készítenek, meg

a westfáli hegyek között is. Azért készítenek vasat, hogy kenyerük legyen.

A westfáli munkások gőzgépekkel dolgoznak, főkohóikban (Hochöfen) száz lóerejü gőzfujtató tartja ébren az örök tüzet a 10—20 éves „campagne" alatt szakadatlanul s hámoraikban ép oly megszünés nélkül zuhog az ezer mázsás gőzkalapács; gyáraikból kerülnek ki a vashidak, a kristálypaloták oszlopai, boltozatai, a hadihajók pánczélja, a gőzgépek alkatrészei, az újabbkori ipar csodái.

A toroczkói munkások pedig dolgoznak a tenyereik verítékével, azon mód szerint, melyet első würzburgi telepítőiktől eltanultak, a termésvasat most is a hátukon czepelik föl, rozoga lajtorjákon mászva föl istenkisértő aknalyukakból; kohóikban most is a patak vize segíti a tüzet fujtatni, saját maguktól kitalált malomforma gépezettel, s a mi a kohóban megmarad tisztavasnak, azt úgy híják, hogy „kenyérvas".

Ugyan kemény kenyér!

S minthogy a bánya ritkán egy emberé, a kisült kenyeret azon melegen földarabolják — embererővel. Ketten két fejszével neki állnak, s addig vágják, mig kettévágják.

Az ilyen vasból azután készítenek ásókat, ekevasakat, kaszákat, keréktalpakat. Ebből áll a vidék szükséglete. (Igaz, hogy az ő faszénnel olvasztott vasuk legjobb a világon.)

A toroczkói bányásznép ebben az évben, daczára a háborús világnak, tizenkétezer darab ilyen kenyeret sütött ki. Minden „kenyér" nyom

egy mázsát; mázsája megért tizennyolcz forintot. Nekik az gazdagság volt, éltek belőle.

A toroczkói népnek aztán szép fehér kenyere van, a minél nem lehet kedvesebbet kivánni a „Miatyánk"-ban.

A westfáli bányásznépnek pedig a kenyere száraz és barna. S nem csak barna, de néha kék is. Minden esős esztendőben megterem a vidék gabonájában az „anyarozs", s attól a kenyér kék lesz. S ezt meg kell enni, mert az Uristen úgy adta. Attól a kenyértől pedig sok ember betegséget kap. Olyan ragályt, melyet nálunk senki sem ismer. Görcsökkel, kínokkal jár. Az ember előre borzad, mikor a kenyeret szájához viszi: tudja, hogy mérget eszik.

Már most aztán a westfáli munkás jobb szeretné, hogy ha ő ehetné meg azt a fehér czipót, a mit a toroczkói munkás fölszel, s a toroczkóinak adhatná cserébe azt a sötétkék vakarcsot, a mitől az ő tagjait összehúzza az ergotismus (Kriebelkrankheit) görcse.

Ez a hadviselés a kenyérért.

Hanem a vezérek, a kikre a védelem van bizva, azt mondják: „hohó! biz ide be nem hozod azt a te kék-szürke kenyeredet!" S erős sánczot vonnak a támadók ellen határvám alakjában, mely a külföldi vasat visszatiltja.

Ha valami államböles egyszer ezt a sánczot egy tollhuzással lerontja, akkor bizony megindulnak a westfáli anyarozstól kék kenyerek Toroczkó ellen, s azokat nem lehet Áron bátya ágyúival elijeszteni.

Manassé nagyon jól látta ezt a balhelyzetet előre.

E kis boldog völgy paradicsomi elégültségének alapja a vasipar. S ez abban a kezdetleges állapotban van, hogy a mint a szabad verseny ránehezül, össze kell alatta roskadnia.

Az öregeket hiába ösztönözte: azok már el nem téríthetők a maguk ősi szokásaiktól. Tizen-tizenketten összeállnak egy bányát mívelni, a hogy apáiktól látták s megosztoznak a „kenyéren".

A mint a hadjáratnak vége volt, a hadseregnél szolgáló toroczkói ifjuság letette a fegyvert és hazament vaskenyeret vágni. Ez volt a megpihenés a harcz után.

Egész lelki megnyugvással folytathatta a munkáját ott, a hol elhagyta. A bányásznép mindenkor fel van szabadítva a katonáskodás alól; s ezt nem kegyelemképen engedte neki az ország, hanem azért, mert saját érdekében állt. hogy a bányaművelés ne csökkenjen. Azért a toroczkóiak, ha hollották, vagy ha olvasták is későbbi időkben az erős rendeleteket, hogy ebből meg ebből a korosztályból való hímnemű emberek siessenek bizonyos napra Károly-Fehérvárra felseregleni s ott csontjukat és bőrüket annak, a ki ahhoz igényt tart, bemutatni: azt hitték egész jó lélekkel, hogy ez nekik nem szól, s láttak a maguk hadviselése után.

Manassé e fiatalokból alakított egy munkáscsoportot, melylyel szülővárosa vasiparának uj korszakát akarta megindítani.

Nálunk mások megfordítva kezdik: előbb épí-

tenek egy ötemeletes gyárat, azután szereznek bele gépeket, akkor elindulnak összeszedni a külföldről azokat a munkásokat, a kik legdrágábbak, legkorhelyebbek, legengedetlenebbek, mikor ez együtt van, akkor szereznek egy igazgatót, a ki nagyon sok dologhoz ért, csak ahhoz az egyhez nem, a mit az a gyár késziteni akar; s mikor aztán minden teljes folyamatban van, az iparczikk erősen készül, akkor néznek szét, hogy hol kaphatnának a számára piaczot és vevőt; s mikor aztán megy pompásan minden mint a parancsolat: akkor „kezdenek el" számitani, hogy mennyivel is kerül többe nekik maguknak a produkált iparczikk, mint a menynyiért azt el tudják árusítani?

Manassé pedig megfordítva kezdte. Először a már ismeretes piacz megtartását vette feladatául, nem vágyott nagyobbra, mint minden figyelmét azoknak a gazdasági eszközöknek a kiállítására fordítani, a mik minden tanyán szükségesek. Egy czélszerűen javított ekével is el lehet indulni világhóditásra. Az egyszerű földmivelő gép tökéletesitője magasabban áll az érdemhágcsón, mint a vasutkirályok, mint a vascsövű ágyúk öntői.

Azután utána látott Manassé, hogy a feladatot megértő munkásokat képezzen. A hazatért fiatalok épen a legalkalmasabbak voltak erre. Egy kis katonás fegyelemtartást hoztak haza magukkal, a mi munkásnak nem válik kárára. Megszokták az együvé tartozást, s a munka czélszerű felosztását. Manassé többeket kiküldött közülök Németországba, hogy a porosz ko-

hászatnál képezzék ki magukat. Ilyen módon szándékozott egy nagyobb szabású, s az újkori találmányokat felhasználva működő vasgyárat meghonosítani szülővárosában, mely azt képessé tegye majd a külversenynyel szemben is elfogadhatni a harczot.

S a terv, mely alant lett kezdve, szépen fejlődött fölfelé önmagától. A fiatal munkások kedvvel dolgoztak. A munkásnak az ad kedvet, mikor azt látja, hogy a munkaadója érti a dolgát s tudja, hogy mit akar elérni. Manassé mindenütt ott volt maga. Az egykori consiliariust, a magas pályakörű diplomatát senki sem ismerte volna föl a tüzes gyárvezetőben, de még a hajdani festőművészt sem.

Nagy szerencséje volt, hogy nehéz vállalatának üzleti részét egy olyan „Társ"-ra bizhatta, a kinek először lelkiismeretességéről biztos volt, másodszor a számításában semmi kifogást nem tehetett. A ki a főkönyv vezetését a legapróbb részletekig értette, s az egész üzlet állásáról mindennap számot tudott adni. Ez is klenodium iparvállalatnál.

De még ebben a számokkal vesződő üzlettársban is nehezen sejtené valaki a hajdani Cagliari herczegnőt, Zboróy Blanka grófnőt, a kinek a zárdában azt tanították, hogy még a czipője szalagját megkötni is saját kezeivel: rangjának lealacsonyítása.

Ő volt az ellenőrző szelleme a vállalatnak, melyben saját és férje egész vagyona volt befektetve.

Pedig egyéb dolga is volt a feleségnek.

A házasság harmadik évében már egy Adorján Bélával és egy Adorján Ilonkával népesült meg az ősi ház. Az egyik Manassénak, a másik Blankának volt miniatur arczképe.

Csakhogy e tekintetben nagyon jól meg volt osztva a gondozás terhe Blanka és Anna között.

Anna valóságos rabja volt a két kis gyermeknek. Ő dajkálta mind a kettőt: ő ápolta, ő választotta el. Varrt, hímzett, kötött a számukra, leült a nagyobbal játszani, kocsiztatta a kicsit, tanította gagyogni mind a kettőt; felcziczomázta őket; az anyának gondja sem volt rá, honnan terem piros czipő, harisnya, főkötőcske, sipkácska, reklicske, ujabb meg ujabb divat szerint? Az mind Anna dolga volt. Ő annak a két gyermeknek élt.

Így aztán Blanka egész ügyvivő nyugalommal folytathatta a számvetésnek nehéz munkáját, nem zavarta bele a kétszer kettőbe az a gond, nem történik-e valami bajuk a gyermekeknek.

És így minden ember végzett valami dolgot, a mi nem az ő hivatása volt. Manassé gyártott ekevasat, a kit esze államférfinak qualifikált, hajlama művésznek avatott, Blanka üzleti számadást vezetett, a kit szive odahívott repeső kicsinyeihez, hogy gyermekörömeikben részt vegyen, s Anna, a hajadon, végezte az anya feladatát.

S az emberlélek legnagyobb csodái közé tartozik az, mikor valaki olyan munkát tud „jól“ elvégezni, a mi hivatásával ellenkezik.

Az „Uj Telep" felvirágzása volt mindenki előtt a főczél.

Egyszer aztán, mikor nagyon jól ment minden, jön a peremptorius parancsolat, hogy mindazon korosztálybeli férfiak, a kik még nem voltak benn az ujonczállításnál, siessenek föl Károly-Fehérvárra három nap alatt, ellenben szökevényekül fognak tekintetni.

Manassé új telepéből a munkások három negyedrésze a parancs kategoriájába esett. Azok felmentek Károly-Fehérvárra; a vizsgáló bizottság mind valamennyit „alkalmas"-nak találta és kijelenté, hogy be vannak sorozva; még pedig, minthogy elmulasztották az önként jelentkezést, büntetésből három esztendő helyett hatra.

Ez nagy csapás volt Manassé fiatal vállalatára; egyszerre annyi betanult munkást elveszteni! Elhatározta magát, hogy felmegy Bécsbe s a kormányköröket felkeresi alázatos folyamodásával, a mit régi, királyoktól megerősített kedvezmények okirataival tud támogatni, ha talán nem volna elég a modern nemzetgazdasági elvekre való hivatkozás, mely szerint a bányamívelőket engedik a föld alatt katonáskodni.

Hiszen olyan járatos volt Bécsben, akár otthon. Száz ismerőse, jó barátja, pártfogója a magas hivatalkörökben, a kik könnyen segíthetnek rajta.

Csak hogy ott most egészen új világot talált. Hiszen azt minden ember tudja (a kit valaha a sors arra késztetett, hogy a Minotaurust keresse), hogy a bureaukratia sokkal különb labyrinth, mint a milyent Dedalus épített; de

Manassé azt hitte, hogy ismeri ő már abban a járást jól. Nagyon csalatkozott. Az nem a régi tömkeleg volt. Azóta más tömkeleget építettek s abban ő, a régi cancelláriai hivatalnok, épen olyan gyámoltalan paraszt volt, mint az a mesebeli, a ki az őt összeszidó papagálynak az előszobában azt mondta: „engedelmet kérek, nagyságos uram, hogy nem köszöntem; azt gondoltam, hogy madár!“ Ő is csak akkor vette észre, mikor már összeszidta valaki, hogy nem madár volt az, hanem nagyságos úr. — A régi ismerősök közül senkit sem talált a helyén (hisz a helyek sem voltak már a régiek) s nagy dolgába került, míg végre annak az illető nagy úrnak az előszobáját feltalálta, a kinek az ügyet elő kell adnia, azután meg míg az elfogadási napot elleshette, a mikor az az alkalmatlankodókat el szokta fogadni.

Azon a napon előszoba és várakozási terem tömve, dugva van emberekkel, a kik a maguk panaszát élő szóval is el akarják mondani. (Különös, hogy minden ember úgy bízik a declamatorius tehetségében!)

Manassénak soká kellett várni az előteremben. Előtte tömérdeken voltak bejegyezve s azok rangfokozat szerint hivatnak be. Az övé jól hátul következik: „bányász“.

Egy ismerős arczot sem látott még, a mióta Bécsbe felérkezett. A régi patrónusok otthon vannak most és gazdálkodnak. A mostaniak mind új emberek. Még a hivatalok elnevezésein sem tud már eligazodni, annyi új világot talál maga előtt.

Vannak pedig az embernek olyan kivánságai, a miket elég magaban elgondolnia, hogy rögtön teljesüljenek.

Alig mondta ki magában Manassé, hogy bár csak hozna eléje a jó sors valami régi ismerőst, már nyilt az ajtó, s a ki eléje toppant, az volt — Cagliari herczeg.

Manassé ugyan nem kivánt a jó sorstól ilyen igen nagy szerencsét; beérte volna valamivel kevesebbel is, de hát a véletlen ma különös adakozó kedvében volt. Kapóra hozta neki a legeslegkedvesebb barátját. A mit ő kegyelmességétől magától megtudhatott, ki, a mint meglátta őt az instans tömeg között ácsorogni, felsugárzó arczczal sietett oda hozzá, s két kézzel ragadá meg az ifju kezét s megrázta azt angolosan és azt mondta neki, hogy „kedves barátom“.

— Nagyon örülök, hogy önt itt láthatom. Igen nagyon örülök. Hitemre mondom, hogy szivemből örülök.

S minden egyes örömfokozatnál annál forróbban szorítá meg Manassé kezét. Az csak állta.

— Hogy vannak önök odahaza? Boldogok? Szivemből örülök rajta. Áldja meg önöket az ég!

A herczeg oly fenhangon beszélt az excellenciás úr előtermében, a hogy csak kiváltságos embereknek szabad.

— Mondja meg, mi hozta önt ide? Ujonczállítási ügy? Valami kedves emberét akarja kiszabaditani? (Súgva, hogy a teremben levők

meg ne hallják.) Csak két szavamba kerül. (Fönhangon, hogy mindenki hallja): Nehéz dolog lesz! A keleti háború bonyodalmai minden erőkifejtést igénybe vesznek. (Titkos kézszorítással:) Legyen nyugodt. Mindjárt beszélek a tábornokkal.

Azzal nem is kérdezve, hogy van-e valaki a tábornoknál, bejelentetlenül ment hozzá. A benlevő valakinek volt aztán a dolga sietni kifelé.

Manassé nem örült ennek a pártfogásnak. Semmi tekintetben sem akart Cagliari herczegnek lekötelezettje lenni.

Már pedig ezt a sorsajándékot el kell fogadnia, mert nem sok idő mulva visszajött a herczeg, s maga fogá karon Manassét és úgy vezeté a tábornok ajtajáig, átrontva minden hivatalos rendtartás és etiquette korlátain; a mi nagy gráczia volt.

Manassé ugyan már most jobb szerette volna, ha ő marad legeslegutolsónak a kihallgatási teremben; de hát ő kivánta a jó szerencsét, s nem tehet róla, ha az ambó helyett ternót húztak ki neki.

Az a tábornok, a kivel akkor dolga volt, még abban az évben csak arról volt nevezetes, hogy a férfiszépségnek mintaképeül lehetett emlegetni. Valódi Antinous egyenruhában. És e mellett csupa nyájasság, szivélyesség, lekötelező mosoly, finom manierok.

Leültette Manassét, finom szivart adott neki: elmondatta idejövetele indokait, minden szavára helyeslőleg bólintott a fejével, végül az átadott folyamodására sajátkezüleg ráírta a sokat je-

lentő szót „paeferentissime", háromszor aláhúzva, s aztán meg biztatta Manassét, hogy csak menjen haza Erdélyországba; az ügye gyorsan el fog intéztetni; a hadi kormányzóság útján megkapja a választ a legrövidebb időn.

És aztán karonfogva kisérte ki Manassét még a várakozási termen keresztül, egész az előszoba ajtóig s ott is kezet szorított vele, azzal a szép férfiarczával szemébe mosolyogva szeliden.

Manassé elég nagy restelkedést érzett a fölött, hogy mindezt Cagliari herczeg pártfogásának köszönheti.

Talán bizony azért olyan nagy barátja a herczeg, hogy az elvált feleségét nőül vette Manassé.

Akárhogy történt: ügyét jól elintézettnek vélve, sietett Bécsből minél előbb haza.

Az elintézés gyorsasága ellen nem lehetett kifogása.

Alig volt odahaza három nap, már hivatták Károly-Fehérvárra.

Ott meg egy olyan úrra talált, a ki nagyon szereti a tréfát és különben igen jó ember.

— Önnek a folyamodása megérkezett Bécsből, elutasító hátirattal.

— Lehetetlen! szólt Manassé elcsodálkozva. Hisz én nekem minden jót igértek.

A tréfás úr elnevette magát. Erre aztán Manassé homlokon csapta magát a tenyerével.

— Oh milyen nagyon elparasztosodtam már. Még azt hittem, hogy az embernek azért igérnek

valamit, hogy megtartsák! S mi az elutasítás indoka? ha szabad megtudnom.

— Az, hogy az illető folyamodók akkor, a midőn 48-ban önként felvették a fegyvert, maguk lemondtak arról a kedvezményről, hogy mint bányászok a katonai szolgálat alól fölmentessenek.

Tökéletes volt az indokolás. Ha tetszett nekik egyszer a puska, tessék nekik másodszor is.

Az az egy vigasztalás volt belőle Manasséra nézve, hogy tehát még sem tartozik Cagliari herczegnek semmivel.

Csak tessék egy kissé várni! Majd mindjárt meg fogja tudni, hogy mégis tartozik valamivel.

— Már most csak azt szeretném hát kieszközölni, hogy legalább ne büntetnék meg a munkásaimat kétszeres szolgálatidővel, miután ők jóhiszemüleg nem jelentették magukat.

—Eziránt jó lesz folyamodni Bécsbe.

— A folyamodást megírom; de már magam nem megyek vele sehová, hanem majd útnak igazítom.

Mikor aztán menni készült, a barátságos úr még egy szóra visszaszólította.

— Remélem, hogy önnek a saját katonaszolgálati ügye rendbe van hozva?

— Az én katonaszolgálati ügyem? szólt Manassé elbámulva.

Valami olyan megfoghatatlan képtelenség volt abban, hogy egy hajdani consiliarustól azt kérdezzék, hogy leszolgálta-e már a bakaesztendőket?

Azonban szépen lecsitítá magában a volt

nagyságos urat, s rátért, hogy ő most csak bányász s nem egyéb, s hogy 48-ban csakugyan nem volt még több huszonkét évesnél, s mikor a korosztályát hivták, nem jutott eszébe, hogy az ő reá is tartozhatik. Azt hitte, csak tréfálnak vele.

— Én rám csak nem foghatják, szólt nevetve, hogy bányászi kiváltságomat eljátszottam azzal, hogy 48-ban fegyvert fogtam.

— Már — nem tudom; szólt a barátságos úr, vállvonva s az iróasztalhoz ment holmi iratok közt keresgélni, míg végre megtalált egyet s abból ilyenformát olvasott ki: „Adorján Manassé úr, a toroczkó-szentgyörgyi ütközetben tettleges részt vett; magát a tábor vezérét, Diurbanut, sajátkezüleg elfogta, ki csak lova gyorsaságának köszönheté, hogy kezei közül megmenekült."

— Mit szól ön ehhez?

Manassé most kezdte észrevenni, hogy hisz ez egy valóságos kelepcze.

— Be tudja ön talán bizonyítani az alibit?

Ez ugyan legkönnyebb lett volna. Tíz tanut találhatott, a ki jó lélekkel megesküszik rá, hogy Manassé, mint megkötözött fogoly volt Diurbanu hatalmában.

— Nem! mondá daczosan. Minden úgy történt, a hogy fel van rólam jegyezve.

— Akkor kérem, legyen ön szives ezt a saját ügyét három nap alatt rendbehozni, mert különben mindenféle kellemetlenségnek teheti ki magát.

Manassé most kezdett eszmélni, hogy mégis alighanem tartozik ő valamivel Cagliari her-

czegnek és az nem hiába szorongatta meg olyan forrón az ő kezét, mikor összetalálkoztak.

XXVIII.

Manassé azon kezdte, mikor hazament, hogy „no én szépen elintéztem a dolgomat; most már nem csak a munkásaimat viszik el katonának, hanem engemet is visznek“.

Az asszonyok nagyon megijedtek, Áron bátya pedig nagyot kaczagott erre a szóra.

— Oh, te szegény Manassé gyerekecske! Már hogyan vinnének el tégedet katonának? A kinek az egyik vállа hat hüvelykkel alacsonyabb, mint a másik.

— Az én vállam?

— Hát persze, hogy a te vállad. Hát a vén Mathuzsálem unokájából hogyan lett sánta? Kitoldták a lábát három darab százassal. A te válladat kitoldjuk hattal s örök időkre nyomorék maradsz ex offo. Nem a hadügyminiszter, nem az excellenciás urak dolga ez; hanem a felcseré.

— Csakhogy én ahhoz nem folyamodhatom, a mihez Mathuzsálem.

— No ugyan?

— Csaláshoz, vesztegetéshez.

— Micsoda? Hiszen senkit sem csalunk meg, csak a kormányt.

— S az „senki“?

— Azt „szabad“.

— Ez nem az én erkölcstanom.

— Hát ugyan mit akarsz?

— Ha parancsolnak velem, elmegyek. Ha társaimat, a szegény fiukat kényszerítik fölcserélni a kalapácsot a fegyverrel, én, az ő vezérük, el nem maradok tőlük, azért, mert nekem van miből vesztegetnem, nekik pedig nincs.

— Oh! kiálta fel Blanka, s odasimult Manasséhoz, átölelve annak nyakát féltékenyen s közel volt hozzá, hogy sirva fakadjon.

— Nem tehetek mást. Csalni nem tanultam, könyörögni pedig tegnap óta elfelejtettem.

— Akor én nyakamba kötöm a kis Bélát, meg az Ilont s megyek veled, a hová téged visznek, mondá Blanka.

Ezen aztán nevetett is, meg sírt is.

Ekkor közbeszólt Anna. Neki volt az egész családban a leghelyesebb itélőtehetsége. Nagy szerelmi csalódások szokták azt kifejteni a nőknél.

— Legyünk eszünkön! Manassénak egészen igaza van. A mi sikerült Mathuzsálemnek, nem járja minálunk. Annak az unokáját hagyták kicsúszni, ki törődött vele? De Adorján Manasséra «valakinek» figyelme van. Nekünk a bujkálódás, ravaszkodás, menekülni akarás csak megaláztatást szerez. Adorján Manassénak, a hová híják, oda menni kell. A mi egy suhancznak jó szabadulás, az nem jó egy férfinak. Azon a helyen, a hol azt kérdik: — ki az igazi férfi? a hesdádi korcsmáros fia teheti azt, hogy sántítva kullogjon félre; de Adorján Manassé kifesziti a két vállát, s azt mondja: «itt vagyok!» s ha megtörténhetett az, hogy ezt a kérdést in-

tézzék „ő hozzá", ő mást nem felelhet. S ez a legegyenesebb és legrövidebb. Valaki kiszemelte őt, hogy üldözze. Nem is nehéz kitalálni, hogy kicsoda. Az nem fog neki békét hagyni. A furfangoskodással csak eltennők későbbi időkre a bajt, hogy folyton fenyegessen az minket. A legegyenesebb út a legrövidebb, megjelenik a hivásra s vonakodás nélkül vállalja el feladatát. Rövid időn mindenki szeretni és becsülni fogja abban az ezredben, a melybe besorozzák. Társai, kik együtt mennek vele, imádni fogják. Az ezredes, az ezredtulajdonos büszke fog lenni arra a zászlóaljra, a melyben ők szolgálnak. Az mintája lesz a katonaságnak. A hadseregnél az olyan embert, mint Manassé, meg tudják becsülni. Egy év alatt tiszti rangra jut, s akkor aztán rajta áll, hogy mikor tegye le a kardot. Mint tiszt, mindig nyugalomba léphet.

Manassé kezét nyujtá Anna hugának.

— De hátha elviszik háboruba? szólt Blanka.

— Attól ne tarts. Ha belekeverednék is Ausztria a mostani háboruba, a magyar ezredeket nem küldik; azok Lombardiában maradnak, a hol szent a béke.

— Én nem bánom: oda is vele megyek.

— Nem Blanka! Te itthon maradsz mi velünk. Neked és gyermekeidnek jó helyetek van itten mi közöttünk. Aztán nem is mehetsz. Ha Manassé távozik, az Új-Telepet neked kell gondviselésed alá venned. Gyermekeid vagyona fekszik abban. Különösen most, midőn ilyen válság állt be egyszerre: rögtön új munkásokat kell szerezni, mindent elölről kezdeni, hogy

hagyhatnál mindent veszendőben? Mi többiek az újított dolgokat nem értjük, te vagy beleavatva; neked itt kell maradnod. Vagy ha menni akarsz, hát eredj! De én a Bélát, meg az Ilonát nem adom. Azok az enyimek. Nekem adtad.

— De Istenem! Hogy én egy egész évig ne lássam Manassét! Egy egész őszt, telet, nyarat végig éljek nála nélkül; hogy az első ibolyát, a mit a haraszt közt találok, ne neki hozzam be, hogy az első gyümölcsöt, a mi megérik a fán, ne vele oszszam meg?

Anna mélyen felsóhajtott s két kezét felemelve, összekulcsoltan szorítá fejére, mig szemei megteltek könynyel.

E néma tekintet azt mondá: „hát én hány virágnyílást, hány levélhullást várok végig? és várok — reménytelenül — és panasztalanul".

Blanka elérté azt, s sietett lecsókolni Anna szemeiről a könyeket.

— Ne hallgass el; folytasd a te okos beszédedet.

— Mi nem szakadunk el addig is Manassétól. Mindennap irunk neki levelet. Egyik nap te, másik nap én. Az első ibolyát is beleteszszük majd a levélbe. S aztán meg majd a kis Béla ákombákomját.

Ez meg már épen olyan biztatás volt, hogy valamennyit jó kedvre hangolta. Csak már itt volna az az idő, a mikor a kis Béla írni fog az apjának első üdvözlő mondatot, járni most tanuló betükkel, a mik közül némelyik hanyatt esett, s az utána jövőnek könyörög, hogy vegye

fel! Már csak azért is érdemes elmenni Lombardiába közkatonának, hogy ilyen levelet kaphasson az ember.

XXIX.

A végzetet nem lehetett elfordítani. Rendes dolog volt az: más emberen is sürün megesett, hogy ott kellett hagyni házat, tüzet, üzletet, fiatal nőt, apró porontyokat s elmenni katonának, akármilyen nagy úr az ember. Éljen az egyenlőség. Kóstolja meg az is, hogy milyen a komisz kenyér! A herczegasszony is hadd sírjon már egyszer, ne csak a parasztasszonyok!

A toroczkói fiukat Lombardiába vitték. Oda indult aztán mindennap Toroczkoról egy levél Manassé számára, a mikre ő tartozott minden hónapban egyszer választ küldeni.

Az első hónapban azt az örvendetes hírt tudatta kedveseivel, hogy tiszteletbeli őrvezetővé avandzsirozott. A második hónapban már „virtikli“ minőségre emeltetett (wirklicher Gefreiter), a harmadikban káplárságig vitte a dolgát, a negyedikben már őrmester volt. Itt aztán megállt.

Egy esztendővel biztatták egymást, mikor elváltak, s lett belőle — öt!

Ötödször virult ki az ibolya a haraszt közül, ötször szakították le az érett gyümölcsöt a fáról. s Blankának nem volt Manasséja, a kivel azt megoszsza. A kis Béla nem csak ákombákomot, de verset is írt már atyja születés napjára, s

még mindig Olaszországba vándoroltak a levelek. Mindennap. Mindennap.

Manassé egyszer sem kapott ez idő alatt szabadságot családjához hazatérni. És nem lett hadnagygyá előléptetve. Maga az ezred parancsnoka több izben írt Blankának levelet, melyben férjét feldicsérte, hogy katonatársai bálványozzák, előljárói becsülik, mintája a katonáknak, tudományos képzettsége elismert, és nem tudják annyira vinni, hogy tiszt legyen belőle. Maga a veronai hadparancsnok is közbevetette már magát érte, s annak sem volt semmi sikere. Valami nagybefolyású, erős ellenségének kell lenni odafönn, a ki őt kitartóan üldözi.

Blanka tudta jól, hogy ki az? s nem koczkáztatott hasztalan kisérleteket annak legyőzésére.

Családja sem eresztė. Nem engedték meg neki, hogy Toroczkót elhagyja, még csak abból a czélból sem, hogy Manassét meglátogassa Veronában. Nem csak ösztönszerű sejtelem, de sok rendbeli tapasztalás tanácsolta nekik Blankát ki nem ereszteni abból a sziklavölgyből, a hol egyedül van minden veszély ellen megvédve, a hol nem férnek hozzá, hogy akár testét, akár lelkét megmérgezzék.

Aztán hosszas, folytonos szenvedés alatt a nőkben kifejlődik a dacz. A legszelidebb kedély is megmerevül a szüntelen nyomás alatt. Minél tovább haladt a kényszerű elválás ideje, Blanka annál erősebb szívvel viselte azt.

És még ezen fölül az egész férfigondot is viselte. A gyártelep sorsa az ő kezében volt; nek

kellett magának mind azt a nehéz feladatot elvégezni, a mihez annyi vigyázat, éberség, utánlátás, emberekkel bánni tudás, szakismeret és jó szerencse kell. S megfelelt e feladatnak, mint a legjobb férfi.

Ez öt év alat pedig sok nehéz időt kellett kiállnia. Egyszer a jég is elverte vetéseit aratás előtt két nappal; készpénzért kellett venni a kenyérnek valót. Blanka pótolta az elmult évek megtakarított fölöslegéből. A vasgyár virágzott.

Egyszer aztán bekövetkezett az a csoda, hogy még a vasat is elverheti a jég.

Egyike az experimentáló állambölcseknek egy csepp tintából csinált egy olyan fergeteget, mely egyszerre agyonverte két ország minden vasgyárát. Leszállította egy tollvonással a külföldi vas behozatali vámát.

Blanka egyszerre csak az vette észre, hogy minél több vasat termel a gyára, annál nagyobb a vesztesége.

Ennek igen természetes magyarázata van.

A gyármunka árszabályát a földmíves-napszám határozza meg. Ez Franczia-, Olasz-, Német-, Svédországban a frank; Magyarország és Ausztriában pedig a forint. A frank kétötödrésze a forintnak. E szerint a magyar és osztrák gyáros három ötödrészszel drágább munkaerővel dolgozik, mint a külföldi.

Itt már nem tudott Blanka segíteni magán.

Hisz még az okos, tapasztalt férfiak sem tudnak ez ellen védelmet. E tollvonására az állambölcsnek a toroczkói tizenegy kohó közül négyben eloltották a tüzet, tizenkét hámor kö-

zül hét(!) megszünt dolgozni. A magánkohókban, melyek nyolcz év előtt még tizenkétezer vaskenyeret sütöttek ki, leszállt az idei termelés négyezer vaskenyérre.

A szép kis paradicsomvölgy alól kihúzták a földet.

A mit a barbár elődök, irástudatlan állambölcsek nagy fáradsággal megtelepítettek, a mit ötszázados ipar a nép kultura mintaképévé idomított, a munkások édenét, egy ember egy tollvonással képes volt semmivé tenni.

Blanka e tollvonásban is fölismerte a vezető kezet.

Tűrt. Meg volt győződve, hogy nem sokáig tarthat ez így. Az összeroskadó ipar általános jajkiáltása majd útat tör magának s a régi jólét még visszatér. Odáig a gyártelepet még áldozatokkal is fenn kell tartani. Eladta utolsó családi ékszereit is, hogy a munkát veszteség mellett it folytathassa, s levelében még csak nem is tudatta Manasséval ezt a bajt. Azt irta neki, hogy minden nagyon jól megy.

Mikor legsulyosabban nehezültek a nőre a gondok, a miket az anyagi létért való küzdelem újított meg napról-napra: egyszer csak egy régi ismerős állít be a toroczkói házhoz — Zimándy Gábor úr.

A derék úron nem történt nyolcz év óta egyéb változás, mint hogy nagyon meg volt hízva.

— Ezer esztendeje, hogy nem láttam önt grófnő! szólt Blankához az ügyvéd, s a grófnő most is oly jó színben van. S e közben igyekezett

Blanka kezét megcsókolni. „Csókolom a szép kezeit."

Blanka pedig elvonta tőle a kezeit.

— Ne czímezzen engem grófnőnek, én vasárusné vagyok. A kezemet sem hagyom megcsókolni, mert az csupa kormos a vastól. Az uram nincs itthon.

— Tudom. Nagyon jól tudom. Nagysád valóban egy heroina. Nem soká tart már.

— Csak egy évig. Akkor vége lesz a szolgálatnak.

— Addig sem. Nagysád előbb fogja őt meglátni. Maga fog utána menni.

— Hanem hát parancsoljon ön velem, uram, szólt Blanka, kettévágva az ömledezést. Megrendelést jött tenni hozzám?

— Hahaha! Kaczagott az ügyvéd. Igazán praktikus úrhölgy! Megrendelést? Bizony megrendelést! De még mekkora összegig! Nem kevesebb, mint négyszáznyolczvanezer forint ára megrendelést jöttem tenni a grófnőhöz, — vagy ha jobban tetszik — nagysádhoz, — vagy ha még jobban tetszik — „a vasárusné ifjasszonyhoz", hahaha!

Blanka elbámult. Mi akar az lenni?

— Igen, igen. Négyszáznyolczvanezer forintot kell hoznom Adorján Blanka asszonyságnak au comptant.

— S mit adjak én ezért?

— Egy ív papirost, a neve aláirásával.

— Nem értem

— Majd mindjárt megmagyarázom s akkor nagyon érthetőnek fogja találni. A grófnő (már

csak maradjunk annál, hogy grófnő; születését nem vesztette el soha) újra férjhez ment, s convertált. Ezen végződött legutolsó találkozásunk. Akkor, a mint a világ szekere ismét a rendes kerékvágásba visszadöczczent, a grófnő rokonai siettek pert indítani a grófnőt addig megilletett örökségi résznek rájuk visszaháramlása végett. A grófnő meg is kapta az idéző levelet.

— Nem jelentem meg az idézésre; mert a felpereseknek igazságuk volt.

— A biróság azonban a meg nem jelenő alperest nem szokta védelem nélkül hagyni. A grófnőnek volt nálam egy régi teljhatalom-levele s annak az erejénél fogva én vettem kezembe a védelmét.

— Azzal ugyan haszontalan fáradságot és költséget szerzett ön magának.

— Eleinte igen. Az első biróságnál a grófnő rokonai nyerték meg a pört. Nem lehet csodálni. Külföldön kellett perlekednünk: a „Vojvodinában", a hol a rokonság birt nagy befolyással. De az apellátánál már itthon voltunk, „Ausztriában". Itt már a grófnő igaz barátainak befolyása döntött. A felsőbb itélőszék elutasítá a rokonokat a keresetükkel s elmarasztalta őket a grófnőnek esedékes nyolcz évi járulék kifizetésére; a mi tesz négyszáznyolczvanezer forintot, a mit rögtön le is kellett tenniök birói kézbe, a honnan a grófnő sajátkezű nyugtája, vagy nekem adandó meghatalmazása mellett azonnal átveheti. Akkor aztán, ha egyszer kezében lesz a félmilliója, itt hagyhatja a vascsiná-

lás mesterségét a czigánynak, kimehet Manasséhoz Lombardiába s élhet grófi módon.

Blanka egészen el volt kábítva e hír által. Négyszáznyolczvanezer forintot kapni egyszerre! Hisz az egy kincs a toroczkói völgyben! Egy olyan összeget, a mire senki sem számított, a miért senki sem imádkozott, egyszerre csak mint a záporesőt fogadni az ölébe, a mi onnan felülről megered, mikor legszomjubb a föld, legtikkadtabb minden növény! Megszabadulni egyszerre minden anyagi gondtól! Urrá tenni a férjet, biztositani a gyermekek jövőjét egy mesés véletlen által. Oh ez még ezeregyéjszakai regének is túlzás.

— De hát hogy lehet ez? kérdezé hitetlenkedve. Hiszen nagybátyám végrendelete igen világosan szólt. Én a kitérés által elvesztettem minden jogomat az általa alapitott hitbizományhoz. S ezt el nem tagadhatom, mert igaz.

— Hiszen igaz, igaz; hanem hát arra való az ügyvéd, hogy mindennek megtalálja a kapcsát, a mibe bele lehet akaszkodni. A püspök nagybátya végrendelete így szólt: „ha örököseim valamelyike a római katholikus hitről bármely más keresztyén felekezetbe térne át, birtokjogát veszítse el“.

— És én kitértem a római katholikus egyházból.

— Hiszen a vojvodinai birák is így fogták azt fel. Persze primitiv emberek! Meg is voltak bizonyosan kenve a grófok által. De a felső biróság tanult emberekből áll. Azok az én védelmemnek adtak igazat. Én bebizonyitottam

nekik, hogy a végrendelet záradéka nem alkalmazható az ön esetére, mert az így szól: „ha kitér a katholikus hitből valamely más keresztyén felekezetbe, akkor veszítse el a birtokjogát“. Úgyde a grófnő nem egy keresztyén felekezetbe tért ki, hanem egy pogányba, egy istentagadóba; és így azt kitérésnek sem lehet nevezni, csak atheismusnak: erről pedig nem szólt a végrendelet. S a törvényszék az én érvelésemet hagyta helybe.

Blanka arcza lángvörössé gyulladt föl e szóktól; fölpattant helyéről s indulattól reszkető hangon kiálta föl:

— S ön azt hiszi, hogy van a világnak annyi milliója, a mennyiért én aláirjam azt, hogy az a község, mely engem tagjává fogadott, istentagadók sectája? Hogy én ezeknek az embereknek, a kik velem megosztották kenyerük falatját, a kik engemet életükkel, vérükkel megvédelmeztek, kik engem, a világból kitaszítottat, hajlékukba befogadtak, — szemükbe vágjam azt a gúnyszót, hogy „pogányok“! Hogy meggyalázzam férjemet, rokonaimat s mindazokat, a kiket e földön szeretek, s a kik engem igazán szeretnek, — s írjak alá egy hazugságot, a minek az ország minden alaptörvényei ellent mondanak, a mit saját lelkem, öntudatom, meggyőződésem megczáfol! Ah nem, ön nagyon rosszul ismerte akkor Zboróy Blankát, a ki ha nem grófnő is többé, de azért még mindig büszke a becsületére. Adja ön vissza a meghatalmazásomat! Követelem azt! S megtiltom önnek, hogy engem tovább is az én ügyemben

képviseljen. Adja vissza meghatalmazó levelemet!

Gábor úr tiszteletteljesen visszahúzta magát.

— Ön nagyon fel van ingerülve, grófnő, s igen egyoldalúlag fogja fel a dolgot. Nagyon hamis szempontból tekinti a dolgot. Én azt ilyen könnyen el nem intézhetem. Én beszélni fogok előbb a grófnő férjének rokonaival, a kiket a grófnő fél megbántani. Előadom nekik a dolgot úgy, a hogy van. Majd meglássuk azután, hogy vajjon ők olyan nagy lelki sérelemnek fogják-e azt venni, hogy azért érdemes az embernek egy egész kincsről lemondani? Előbb beszélek a testvérekkel.

— Tegyen ön, a mit akar!

Gábor úr aztán egybehivta a családtagokat, s előadta nekik nagy tréfásan a lefolyt pert, hogy szedte rá az ellenfeleket! Az osztrák biráknak semmi tudomásuk sincs arról, hogy Erdélyben az egy istentvalló község bevett keresztyén hitfelekezet, azok őket pogány népnek ismerik el. S ez Blankára nézve milyen nagy előny! Hiszen, ha egy Zboróy utód szabadkőmives, nihilista, nazarénus lesz, azzal nincs elveszítve az örökösödési joga, csak lutheránussá, vagy kálvinistává nem szabad lennie.

Ezt a fortélyt, ezt a furfangot olyan mulatságosan tudta Gábor előadni az Adorján-család előtt, hogy csupa tréfa volt!

Mikor aztán azt hitte, hogy tökéletesen meggyőzte őket, akkor fölkérte, hogy menjenek át vele a grófnőhöz, őt rábeszélni elutasitása visszavételére.

Azok egymásra néztek, s aztán Annát és Áront küldték ki, hogy beszéljenek Blankával. Átmentek hozzá.

Ott találták Blankát Manassé dolgozószobájában, körülrakva törvénykönyvekkel, hitágazatokkal. Írt.

— Kedves Blankám. Szólt Áron bátya. Gondold meg, hogy egy nagy világi vagyont megtarts és el ne utasíts magadtól.

— Már meggondoltam. Szólt Blanka nyugodtan. Elkészültem vele.

— Mit irtál, drágám?

— Nyilatkozatot a semmitő-törvényszékhez, melyben felvilágosítom a birákat a felől, hogy nem vagyunk istentagadók.

Zimándy úr elszörnyedve csapta össze a kezeit.

— De grófnő, ön elveszt fél milliót.

— S megtartom helyette az én kincseimet! szólt Blanka, átölelve két karjával a két testvért; Áron bátya odaroskadt a lábaihoz s térdeit átölelve, elkezdett zokogni, mint egy gyermek.

— Oh tarts meg bennünket magadnak! maradj itt nálunk! légy a mi szentünk, a kihez búcsújárni közeledjünk!

Gábor úr vette észre, hogy itt minden replikázás fölösleges. Ez az asszony oly határozottan cselekszik, mintha valaki megsúgta volna neki, hogy pörének szántszándékos elvesztésével Cagliari herczeg szivébe ver éles tőröket, a kinek a müve volt ez a nevezetes itélethozatal. Vissza kellett fordulnia nagy keserűséggel. Még

csak nem is marasztották. Mikor kocsijával elhajtatott a gombostornyú templom mellett, felnézett rá keservesen.

„Pedig az egész templomuk nem ér tizenötezer forintot!"

* * *

Blankával pedig csakugyan az történt, a mit Áron bátya mondott. Hozzá, mint a völgy szentjéhez, búcsújárni mentek a hívek. Az új telep munkásai jöttek hozzá azzal a szép zsolozsmával, hogy a míg a mostoha viszonyok tartanak, ők készek, az eddigi munkabér két ötödrészeért dolgozni föld felett és föld alatt.

És ezzel elfoglalta a boldog kis paradicsom völgyét a titkos harcz félelmetes ellensége: a fekete kenyér.

Mert bizonyára a két-ötödre leszállított munkabér — az már a westfáli fekete kenyér!

XXX.

E sok unalmas huzavona után lássunk egy kis rablótörténetet — változatosság okáért. Az olvasó közönség ezekben gyönyörködni szokott.

A mi rablóink nem közönséges „szegény legények", kik lóháton, fokossal kezükben elindulnak a pusztán, megállítani a vásárra utazókat, — ezek „gazdag legények" (milyen új szó!) a kik csak királyoktól és közkatonáktól rabolnak. A királyoktól milliókat, a közkatonáktól filléreket: a mi megint milliókra megy.

Valamire való rabló, a ki nem sentimentális és nem féli az ördögöt, a gyilkosságtól sem retten vissza. Csakhogy ezek nem egyesével ölik meg az embereket, hanem tizezrével.

Mert az ő kalandjukhoz háboru kell. Rendkivüli idők, a mik a pedans kiszámitás és utánszámitás szabályait nem türik el.

Mint tudva van, minden rablási műtétnek van saját czime a tolvajnyelven. A betörőket, a jóreggelt kivánókat, a télikabátelsuvasztókat, a zsebmetszőket mind saját elnevezés alatt ismeri e jargon. Az általunk bemutatandó műtétnek a díszneve műnyelven: „mangeria". Jelent hivatalnokvesztegetést a szerződéseknél. Kezdődik milliókkal, s leszáll egész az ajándék-burnótszelenczéig, sőt a legutolsónak már nem jut egyéb, mint egy kis vágott dohány.

Mert minden szerződéshez három ember kell: egy, a ki megköti, egy másik, a ki meg nem tartja, s egy harmadik, a kinek ellenőrizni kellene a szerződés megtartását, de azt nem teszi.

Azután van szükség egy mindent kigondoló, furfangos észre, mely kitalálja, micsoda útakon és módokon lehet valami prédát megejteni?

És végre egy fő-fővezetőre, a ki gondoskodik róla, hogy ezek a prédák csakugyan kapóra jőjjenek. Ennek adóznak azután valamenynyien.

Mert (a hogy Cagliari herczeg mondá), egy nábob, a ki harmincz millióról tizmillióra leszállt, s hozzá van szokva másfél milliót költeni évenkint, sokkal elhatározottabb ember, mint

az a brigante, a ki az útfélen a postaszekérre les.

Ez azonban nagyon óvatos szokott lenni s közvetlen senkivel sem érintkezik.

Nem engedi magát rajta kapni, hogy közönséges magánérdekei vannak, a midőn nagy befolyását felhasználja arra, hogy két-három ország diplomatiáját összeveszítse egymással. Nem! Ő csak politikai magas czélokat akar elérni. Híve az ősi traditióknak. A vallásos buzgóság is igen tisztességes köpenyeg. Szitja, a hol lehet, a hamu alatt lappangó tüzet. A miért szidják, az rá nézve megtiszteltetés. Az üzéreket, vállalkozókat, a kik a főurak előszobáiban ácsingóznak, meg sem látja. Semmi dolga velük. Azok pedig nagy alázatosan köszönnek neki. De ő azt el sem fogadja.

Hanem aztán este, szinház után ellátogat a szép marquisnőhöz s ott tölt nehány órát bizalmas társalgásban. Akkor búcsút vesz, s a mint hintaja kigördül a kapuboltozat alól, a velenczei óra ajtaja megnyilik, s belép rajta a fiatal látogató. A szép hölgy karjába fűzi karját, leülteti maga mellé, kaczagnak, dévajkodnak, a szép hölgy körültekint: be van-e zárva a harmadik szoba ajtaja is? nem hallanak-e meg valamit? aztán visszajön s ismét elfoglalja helyét.

Ha valaki leskelődnék utánuk, azt hinné, hogy ők ketten megcsalnak most egy harmadikat: Cagliari herczeget.

Pedig nem úgy van. Ők hárman együtt megcsalnak egy negyediket: egy nőt, a ki bástya-

koronát visel: közönségesen „monarchiának" hiják.

— No gyere, kis bolondom; kis sánta ördögöm. Mondd el, rendben vagy-e már az olaszaiddal?

— Ma kapták meg a szerződésüket negyvenezer darab vágómarhára.

— Hisz akkor minden katonára két mázsa marhahús jut.

— Soh' se látnak azok abból egy falatot sem!

— Hát mi történik velük?

— Olyan szépen van az elrendelve, hogy utoljára az állam fog kárpótlást fizetni a vállalkozóknak azért, hogy „ne" szállítsák a vágómarhát a hadseregnek.

— Kárpótlást a nem-szállításért?

— Legalább két milliót. Ez még nem elég; hanem a szerződés szerint a negyvenezer ökörnek a bőrét meg még tartozik az állam visszaadni a szállítóknak, s minthogy ökröt nem kap, bőrt sem húzhat le róla, azért is kárpótlást fizet. Ez már azonban csak bagatelle! Cagliari papának pezsgőre se elég. Legfölebb nyolczvanezer forint.

— Az is valami — ideális ökörbőrökért. Lám a szállítók is értenek a poézishoz.

— S jól honoráltatják a fantaziájuk szüleményeit.

— Ezt jól elintézted. Most hallgasd meg Jupiternek a további tervelését. Add ide azt a tárczát az irószekrényemből.

Vajdár ismerte az irószekrény rejtekének a

nyitját s elhozta belőle a maroquinba kötött tárczát.

A marquinő felnyitotta azt s a benne levő iratokban keresgélt. Az egész tárcza valami finom illatot terjesztett maga körül, minőket akkor Japánból divatosítotttak el.

— Itt van, szólt egyet elővéve, melyen Cagliari herczeg saját jegyzetei voltak. Négy millió háromszázezer mérő gabonára kell szerződést kötni. S azt ennek a névnek kell megkapni, a mit írva látsz. Az ár tizenöt millió forintra megy.

— Kevés massematta néz ki belőle; a gabona ára erősen fölment.

— Ne búsúlj te azon. Annak a derék embernek, aki ezt a szerződést megkapja, majd lesz rá gondja, hogy egy kis „feljavítást“ engedjen magának. Ha egy negyvenedrész földet, szemetet, konkolymagot kever a rozs közé, ki veszi azt észre? S ez negyedfélszázezer forint.

— S negyedfélszázezer forint ára földet és szemetet kell megenni a katonának azért, hogy Cagliari papa mindennap pezsgőben füröd-hessék?

— Hát mi az! két forint ára jut belőle egy katonára. Annyi földet bizony megehetik, a ki a hazáját szereti.

A marquisnő nagyot nevetett a saját ötletén. Vajdár Benjámin azonban csak a bajuszát rágcsálta. Valami ösztönszerű sejtelme volt az iránt, hogy azokkal az emberekkel, a kiknek szurony van az oldalukon, még se jó tréfálni.

— Van-e még valami commissiója az öregnek?

— Még pedig igen fontos. Sikerült keresztülvinni, hogy az olaszországi hadsereg a nyári hadjárathoz vászonköntös helyett calico-t kapjon. Ebből kell öt és fél millió rőf. Jól megjegyezd a nevet, a mi ide van írva. Ennek kell azt megkapni.

Olvasd el a föltételeket.

— Nagyon lenyomott árak, jegyzé meg Vajdár. Nem látom, hogy a rendes munkadíjon fölül mit nyerhet rajta a vállakozó, hogy még másokat is részesítsen benne?

— Hát én felvilágosítlak felőle. A calicotnak harmincz hüvelyk szélesnek kell lenni. Harminczkét szálnak kell lenni egy hüvelykben. A gyáros azonban csak harmincz szálat fog hozzá venni s a mángorlás által kinyujtja a szövetet harmincz hüvelykre. Ugyan, melyik katonának fog eszébe jutni, hogy a kabátja szövetében a nyüst szálait górcső alatt megszámlálja? s aztán mit is veszt azzal a hiányzó két fonállal? Legalább jobban járja a szellő a kabátját. S ez a két hiányzó fonál tesz minden millió rőfnél százezer forintot.

— Még ez is gyermekség. Nem érdemes az embernek érte a renomméját koczkáztatni. Aztán annyifelé eloszlik. Valami nagyobbat szeretnék hallani.

— Most következik. Ugyanezen „financier“ vállalja el a hadsereg számára a „csinvat“ (Zwilch) szállítását.

— Csinvat! kiálta föl Vajdár boszúsan. De

már, corpo di Bacco! egészen vászonkereskedő-alkuszszá nem hagyom magamat tenni.

— Csak maradj te csendesen, csititá őt a marquisnő, s erélyesebb marasztalásul köntöse szárnyával félig beteríté a mellette ülő térdeit. Nem a csinvat itt a fődolog. Ez csak az alap. „Csinvat kell a hadseregnek!“ Ez a thessis. Ezt pedig Ausztriában nem kapni.

— De hisz az nem igaz! Annyi gyárunk van, hogy a földet körül lehet vele csinvatolni.

— Nem szabad, hogy legyen! Ha mondom. Csinvat csak Angliában terem. Angliában pedig csak érczpénzzel lehet vásárolni. Ezért ugyanezt a finánczhatalmat kell megbizni, hogy valami százmillió forint áru államkötvényen külföldi devizeket vásároljon s ennél a műveletnél öt százalék akár ide, akár oda.

De már ennél a szónál Vajdár homloka úgy izzadt, mint a fütött ház ablaka.

— De hisz azt lehetetlen, hogy észre ne vegye valaki!

— Csak te légy nyugodtan, kis kutyám. Tanuld meg azt, hogy az optikusoknál vannak olyan szemüvegek, a miket ha valakinek feltesznek, hát nem lát rajta semmit. S aztán minden ember szemére való szemüvegek vannak ottan, a mik arra valók, hogy ne lásson.

— De hátha akad egy ember, a ki nem engedi a szemüveget feltenni az orrára?

— Ne félj semmit. Egy diadalmas hadjárat eltakar mindent.

— De megfordítva; egy vesztett hadjárat meg föltámaszt mindent.

— Csakhogy az lehetetlen. A learatott búza hallgat! Apropos! Az „our common friend"* is közte van-e a learatandó búzának?

— Ott van mindig. Szemmel tartjuk.

— Még mindig hozzáférhetetlen?

— Éles esze van. Nem lehet tőrbe ejteni; nemcsak őt, hanem az egész zászlóaljat, a melyben ó szolgál, nem lehet megingatni az emissariusoknak; a táborban „puritánok"-nak gúnyolják őket. Összetartanak. Azt felelik a hivogatóknak, hogy ők felesküdtek a zászlójuk alá, s a mire az egyistenvalló megesküszik, azt megtartja. Egy szökevény se támadt közülök.

— Kiváncsi vagyok rá, mit fog csinálni a békeapostol, ha egyszer tűzbe vezénylik? eldobja-e a fegyvert vagy harczolni fog?

— Így is, úgy is meghal.

— Azt kivánnám, hogy megsebesüljön. Arra a hirre csak előjönne a sziklaodujából a megtörhetetlen asszony? Csak eljönne sebesült férjét ápolni? Ugyebár az ilyen nagy tábori lazaretumokban rendesen szokott kiütni valami ragály, a mi az ápolónőket is magával viszi? S olyankor nem igen keresik, hogy ki miben halt meg?

— Ön nagyon türelmetlen, marquisnő.

— No, és az te neked talán nem tetszik?

— Nagyon nehezen várja, hogy Cagliari herczeg egyszer már igazán özvegy legyen.

— Ostoba! Azt hiszed, az én főkötőmről van szó? Ez a játék nagy pénzbe megy.

* Boz Dickensnek akkor megjelent regénye: «A mi közös barátunk».

— Nem rablok-e én Cagliari herczeg számára eleget?

— Kedvesem! Te mióta nem tánczolhatsz, érzelgési hajlamokat kezdesz elárulni, nekem úgy tetszik, hogy sajnálod áldozataidat. Babonás vagy? Azt megbocsátom.

Vajdár vállat vont.

— Vagy talán féltékeny vagy? Azt már nem bocsátom meg. Mit akarsz tőlem? Hozzád csak nem mehetek nőül? Ez nem volna rád nézve szerencse. Nekem a férj arra kell, hogy legyen kin gyakorolni háládatlansági ösztönömet. Férj, a ki azokat, a kik ő ellene vétenek, nem látja meg, s azokat, a kik ellenem vétenek, elpusztítja. Maradj te csak bűntársamnak, a kivel együtt rablunk, gyilkolunk és — suttogunk.

S addig suttogott hozzá — nem hallható szavakat, — míg elkábította egészen.

— Jer, bolondom. Avass be abba a titokba, a mit még az egész rablókalandból nem értek: a mi a te kezeden fordul meg. Hadd lássam, mennyire szeretsz? Le mersz-e magaddal vinni a pokolba? Gondold, mintha azt a tréfát ismételnők, a mit Párisban megtettünk, mikor Sanson hóhérműhelyét megtekintettük. Egymásután mind a ketten oda dugtuk a fejünket a guillotin alá. Beszélj úgy, mintha most is e helyzetben volnánk. Mond el nekem, hogyan tudjátok azt kivinni, hogy mikor e nagy szerződésekre nyilt verseny van hirdetve s arra sokan jelentkeznek, a kik lepecsételt levelekben nyujtják be ajánlataikat: a leveleket egész bizottság előtt nyitják föl, a versenyzők jelenlétében, a mi

írva van, az meg van írva, — és mégis a mi „bizonyosunk“ ajánlata marad mindig a legjobbnak?

— Azt is elmondom neked. (Most már nem a „marquisnőnek“, hanem „neked“.) A hivatalszobában, a hol ez a műtét végbemegy, van egy szekrény, mely egy ablakfülkét takar el, a mi a szomszédszobába nyílik. E szekrény hátlapja a tulsó szobából felnyitható. Ide vannak letéve a versenyzők ajánlatai. Azokat onnan egyenkint szedik elő, felbontják, felolvasták s aztán a szekrénybe ismét visszateszik, a szekrényajtót becsukják. Akkor az ajánlattevővel „kellő ideig“ értekeznek, a benyujtott minták, a biztosíték és egyéb mellékes kérdések fölött. Annyi ideig, a mennyi elég valakinek, a ki a túlsó szobában résen áll, a szekrény hátsó ajtaján át a fölbontott szerződést kivenni, belőle az adatokat kijegyezni. A „pártfogolt“ ajánlkozó marad legutolsónak. Ennek az ajánlattevő levelében a számok helye üresen van hagyva. Mikor valamennyi megelőző ajánlat föl van bontva és helyére visszatéve, akkor aztán az eddigiek megrostálásával annyi időnek kell letelni, a mennyi elég arra, hogy az a valaki e túlsó szobában az utolsó ajánlatlevélben az üres számhelyeket kitöltse, egy pár krajczárral alacsonyabb összegben a legolcsóbb ajánlkozónál s a levelet ujra lepecsételje, s hogy legalább a tinta megszáradhasson és a spanyolviaszk meghülhessen rajta.

— S ez a valaki vagy te!

— Nem rablok-e én Cagliari herczeg számára eleget?

— Kedvesem! Te mióta nem tánczolhatsz, érzelgési hajlamokat kezdesz elárulni, nekem úgy tetszik, hogy sajnálod áldozataidat. Babonás vagy? Azt megbocsátom.

Vajdár vállat vont.

— Vagy talán féltékeny vagy? Azt már nem bocsátom meg. Mit akarsz tőlem? Hozzád csak nem mehetek nőül? Ez nem volna rád nézve szerencse. Nekem a férj arra kell, hogy legyen kin gyakorolni háládatlansági ösztönömet. Férj, a ki azokat, a kik ő ellene vétenek, nem látja meg, s azokat, a kik ellenem vétenek, elpusztítja. Maradj te csak bűntársamnak, a kivel együtt rablunk, gyilkolunk és — suttogunk.

S addig suttogott hozzá — nem hallható szavakat, — míg elkábította egészen.

— Jer, bolondom. Avass be abba a titokba, a mit még az egész rablókalandból nem értek: a mi a te kezeden fordul meg. Hadd lássam, mennyire szeretsz? Le mersz-e magaddal vinni a pokolba? Gondold, mintha azt a tréfát ismételnők, a mit Párisban megtettünk, mikor Sanson hóhérműhelyét megtekintettük. Egymásután mind a ketten oda dugtuk a fejünket a guillotin alá. Beszélj úgy, mintha most is e helyzetben volnánk. Mond el nekem, hogyan tudjátok azt kivinni, hogy mikor e nagy szerződésekre nyilt verseny van hirdetve s arra sokan jelentkeznek, a kik lepecsételt levelekben nyujtják be ajánlataikat: a leveleket egész bizottság előtt nyitják föl, a versenyzők jelenlétében, a mi

írva van, az meg van írva, — és mégis a mi „bizonyosunk“ ajánlata marad mindig a legjobbnak?

— Azt is elmondom neked. (Most már nem a „marquisnőnek“, hanem „neked“.) A hivatalszobában, a hol ez a műtét végbemegy, van egy szekrény, mely egy ablakfülkét takar el, a mi a szomszédszobába nyílik. E szekrény hátlapja a tulsó szobából felnyitható. Ide vannak letéve a versenyzők ajánlatai. Azokat onnan egyenkint szedik elő, felbontják, felolvassák s aztán a szekrénybe ismét visszateszik, a szekrényajtót becsukják. Akkor az ajánlattevővel „kellő ideig“ értekeznek, a benyujtott minták, a biztosíték és egyéb mellékes kérdések fölött. Annyi ideig, a mennyi elég valakinek, a ki a túlsó szobában résen áll, a szekrény hátsó ajtaján át a fölbontott szerződést kivenni, belőle az adatokat kijegyezni. A „pártfogolt“ ajánlkozó marad legutolsónak. Ennek az ajánlattevő levelében a számok helye üresen van hagyva. Mikor valamennyi megelőző ajánlat föl van bontva és helyére visszatéve, akkor aztán az eddigiek megrostálásával annyi időnek kell letelni, a mennyi elég arra, hogy az a valaki e túlsó szobában az utolsó ajánlatlevélben az üres számhelyeket kitöltse, egy pár krajczárral alacsonyabb összegben a legolcsóbb ajánlkozónál s a levelet ujra lepecsételje, s hogy legalább a tinta megszáradhasson és a spanyolviaszk meghülhessen rajta.

— S ez a valaki vagy te!

— Csitt! Vajdár szeme elé emelte kezét, mintha el akarná rejteni magtá.

A delnő pedig átölelte őt és megcsókolta azt a homlokot, mely azokat kigondolja, azokat a szemeket, a mik ezeket meglátják és azt a kezet, mely ezeket végrehajtaja.

. . . Érthetlen szavak suttogása . . .

Az utczán a lovas czirkáló őrjárat kopogása hangzik végig.

. . . A suttogás egy perczre megáll . . .

A két összetett fej egyszerre a magasba tekint, mintha azt hinné, hogy ott a guillotin. A czirkáló őrjárat tovább kopog.

— Ne tessék aggódni, nagyságos úr, kegyelmes asszony! Azok csak a boltfeltörőket üldözik s azoknak a szeretőit, a mezitlábos herczegnőket . . .

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

XXX.

Solferinónál.

Azon a napon, melyen a világtörténet egyik legnevezetesebb ütközetében két ország sorsa és egy világrész új alakulása fölött folyt a játszma két sakkjátszó óriás között, kora hajnaltól délutánig mozdulatlanul egy helyben állt az a zászlóalj, melyben Manassé szolgált: ők tartalékul voltak hagyva.

A magas fensíkról nagy területét a csatatérnek lehetett e helyről belátni.

Manassé most is őrmester volt. A kortársak emlékezni fognak rá, hogy azon idők harczában minő nevezetes befolyással birt az őrmester a katonaságra. Az volt a közvitézre nézve a „vezér“, a ki az ő nyelvét érti, az ő baját megérti és megosztja; a ki vele egy kenyeret eszik és együtt is koplal, a ki együtt énekli vele a hazai dalokat, a ki az otthoni eseményekről tudósítja; a ki előtt bizalommal beszélhet, panaszkodhatik, s aki tud számára vigasztalást. Az őrmester szava volt az oráculum. A főtisztek maguk is tudták azt, s a kenyértörés idején az őrmestereknek nagy volt előttük a becsülete. Meg is szolgálták azt. A solferinói ütközetben a száraz hivatalos jelentés egy tüzérőrmestert emel ki legmagasabbra, ki tábornokhoz méltó döntő hőstettekkel örökíté meg szörnyen polgári hangzású nevét.

Manassé puskája csövére támasztva két öszszefont karját, nézte a szomorú drámát reggel óta.

Az óriások sakkjátékához a sakktábla is épen hozzá illett. Egy messzeterülő lapály, négyszögekre szakgatva gyümölcsfa- és szőlőlugas-szegélyektől, miket virágmartos öntöző csatornák kisérnek; távolabb regényes halmok lánczolata, lépcsőzetesen mivelt szőlőkertekkel; a lankásokban olajfák berkei; — s mintha egy erdő közé szétszórt város volna, az egész táj ragyog a napsütötte nyári lakok, villák, casinók, majorságok épületeitől. A legszebb paradicsomkert.

S e gyönyörű tájat választotta két óriási hadsereg csatamezőjéül.

S e gyönyörű tájék tiltakozik a vérontás munkája ellen!

Ő maga harczol a harczolókkal.

A hadcsapatok eltévednek a gyümölcsfa-szegélyekkel keresztül-kasul szelt rizsföldeken, s majd túlnyomó ellencsapatra bukkannak váratlanul, majd meg úgy elvesztik egymást, hogy nem birják az érintkezést saját hadosztályukkal feltalálni, majd meg ellenségül csapnak egymással össze. Mikor egy vízárkot rohammal megostromoltak, maguk előtt találják a másikat, eperfasövényeivel, s ujra kell kezdeniök a harczot. A lovasság nem bir kifejődni. Rohamait feltartóztatja a sok vizárok, eleven sövény. Egy egész lovasdandár úgy eltéved a csatatéren a harcz kezdetén, hogy estig nem bir az ütközetbe visszatalálni. Nyargonczok futkosnak a felkeresésére s nem birnak ráakadni. Ez folyvást ellenséget keresett s nem talált. Túl ugrott a sakktáblán. Egy másik hadtest nyugodtan pihen addig, míg a tőszomszédja két óra hosszant küzd a túlnyomó ellennel: a halmok elfogják az ágyúszót; itt semmit se hallanak belőle. — Az egész apró halmokból összecsoportosult hegygerincz mély vágányokkal van beszelve, mik megannyi vízfolyosóul szolgálnak a kirohanó csapatok számára, s a halmok oldalán egymás fölé emelkedő casinók, kolnák, mind megannyi váracsok, a mik között a legmagasabbra kiemelkedő solferinói tetőről

messze kilátszik a „Spi a d'Italia“ tornya: az osztrákoktól megszállt fellegvár. A kuszált csatatér nem engedi megtudni a hadvezérnek, hogy mitörténik a két szárnyon? hogy az elrendelt mozdulat végrehajtatott-e vagy meghiusult? — A jobbszárny előre nyomul és tért foglal, a balszárny eredménytelenül küzd: a közép harczol a magaslatok birtokáért. Az újkor eddig ismeretlen hadi gépe, a vontcsövű ágyú, most teszi le első próbáját. A dicsőségcsináló gép! S hatása lezuzó. Az osztrák ágyútelepek egymás után némulnak el előtte. Egy lovasdandár két egész ágyúütege, mielőtt egy lövést tett volna vetélytársaira, már harczképtelenné volt verve általuk. A derék, kitanult osztrák tüzérség meg nem közelítheti sima öblü ágyúival ellenfelei ütegeit. S amazoknak a robbanó lövegei oly messzeségből gázolják el a közeledő hadoszlopokat, a minő az eddigi hadászat számításán kivül esik. Az osztrák haubitz- és congrev-röppentyü gyönge feleselő társ ellenükben. A gép harczol az emberi vitézség ellen! A míg megint egy nálánál hatalmasabb gép nem jön őt összezúzni.

Manassé tétlenül bámulhattta az előtte lefolyó tragédiát. Nem olyan szép az, mint a hőskölteményeк irják. Itt a sövények mentén előhaladó szuronysorok, szerte a zöld kertszőnyegből fellobbanó fehér lőporfüst, amott sziklamászó emberrajok; egy csoport fehér egyenruha, összekeveredve szemközt jövő kék egyenruhák tömegével: egyik a másikat előre, hátra sepri. S ha egy pillanatra szünetel az ágyúdörgés or-

gonajátéka, felhangzik a miriadok csataordítása, haláljajgatása.

Ha ebben a szép nagy kertben egy csendes délután egyetlen egy meggyilkolt ember halálkiáltása hangzanék fel, hogy megrendítené az mindenkinek a szívét, a ki azt hallja! hogy futnának segélyére! hogy üldöznék a gyilkost! hogy emelnének a szerencsétlenség helyén fogadalmi emléket! Most pedig, mikor húszezrével fetreng a legyilkolt ember a mezőn: ridegen néz mindenki a tájba.

Nem jut most Manassénak saját sorsa eszébe. Minden gondolata ott járt, hogy így kell-e hát ennek lenni? És így kell-e ennek folyni örök időkig: hogy ész, tudomány, bátorság, hűség, hazaszeretet, áldozatkészség és minden erő, a mi a szívben és agyban teremteni, alkotni hivatott, untalan arra egyesüljön, hogy az emberirtó gépeket halmozza egymással szembe, s pusztítsa vele az istenség legszebb alkotását? Hogy joga legyen két óriásnak a törpék százezreit (a kiknek neve „ember“) egymás ellen zudítani s a nap alkonyán összeszámítani, ki csinált a másiknak több halottat? Az a győztes, az a dicső, azé az igazság?

S az ő kezében is ott volt a fegyver. S ennek a fegyvernek is az volt a czélja, hogy egy anyának a szivét megkeserítse, a ki könyek között felnevelt gyermekét hasztalan fogja haza várni; hogy egy ősz apának kezébe adja a koldusbotot, kinek kenyérkeresőjét eltemették, hogy egy menyasszonynak a koszorúját felváltsa özvegyi fátyollal.

A solferinói váracstól északra a sürü apró halmok közül kiválik egy domb, a mit a hadjárat leirói a cziprusok halmának említenek.

Gyönyörü szép, regényes halom: teleültetve cziprusokkal.

Ez a cziprusokkal sürün beültetett magaslat látszott az ütközet csomóját képezni.

Épen rá lehetett látni arról a fensíkról, melyen Manassé zászlóalja tanyázott.

Manassé elnézte a hosszú küzdelmet, mely a domb körül folyt.

Azt hol az egyik fél, hol a másik fél ütegei vették kereszttüzbe, s ágyúzták, a mig csak a lövegek csöve izzóvá nem lett.

Azután rohamra mentek ellene. Majd az egyik fél, majd a másik. De sem az egyik fél, sem a másik csapatjait onnan Manassé visszatérni nem látta. A mely csapat a cziprusok halmát elfoglalta, azt az a domb elnyelte: osztrákot, francziát egyaránt. Hová lettek? Mi történt velük?

Minő elátkozott hely lehet az ott?

Délután négy órakor már nőttön nött a zürzavar. A megujított rohamokban úgy összekeveredtek az egyes zászlóaljak, hogy mindenféle szinü hajtókát lehetett egy csoportban látni.

A hadsereg ki volt fáradva — és kiéhezve.

Némely ezred már egy hét óta nem látott egy falat hust (a nagyvenezer ökörből), s a kenyér. mit kiosztottak közöttük, penészes volt és sületlen, ehetetlen és undorító.

Még egy végső erőfeszítés lett megkisértve.

Elő a tartalékokkal!

Utolszor támadták meg a csziprusok halmát.

Egy vadász-zászlóalj, az osztrák hadsereg egyik legbüszkébb csapatja, indult neki a rejtélyes bereknek. Rövid ellenállás után elfoglalta azt, s a cziprusligeten túl felhangzó puskaropogás tanusítá, hogy a harczot tovább folytatja valahol a halmot felváltó völgyben.

Ekkor a Manassé zászlóalja kapott parancsot, hogy mozduljon előre s a cziprusok halmát szállja meg, a mig a vadászok előre nyomulnak.

A dobszó felhangzott, a zászlóalj vállravetett fegyverrel megindult. Manassé volt az első szárnyvezető, az első sorban állt. Szép, délceg alak volt. S az az egész homloksor mind az ő honfiaiból telt ki. Komoly, nyugodt, bátor arczok. Öröm volt rajtuk végignézni.

A cziprusok halmáról tovavonult egy időre a harcz: Manassé és társai akadályozatlanul szállhatták azt meg.

Most aztán megtudta, hogy mi van ott?

A cziprusok halma egy nagy temető. Az egész környék temetkezési helye. A hány czifrusfa, annyi sír. — De a föld alatt nem feküsznek oly sürüen egymás mellett a halottak, mint a föld felett. A cziprusok dombja kettős temető. A világ hétféle nemzetének egyenruhái fedik a felszakgatott pázsitott. Francia, kabyl, olasz, magyar, német, lengyel, horvát; egymáson keresztülkasul fekve, a sírdombokon elterülve, torzalakká görcsösülve, holt ellenség a megölt ellenség torkát szorítva, örök alvók, fejeiket a cziprustörzsnek mint egy vánkosnak támasztva; megmeredt kintekintetek, kővé fagyott fájdalom az arczo-

kon; napbanéző szemek, a miken megtört az élet fénye; kiáltó ajkak, a miknek nincsen szava többé. Talán valamennyinek a világ megannyi nyelvén ez volt az utolsó szava: „oh anyám!" És most valamennyinek egy anyja van, a kinek neve: „Terra". A pázsit feltépve ágyúgolyóktól; a tarka acanthusok befestve vérrel, a sírkövekről lezúzott márványnemtők ott feküsznek a többi halottak között. A temető közepén a Krisztus fejét lehordta egy ágyúteke. Egy robbanó golyó betört egy kriptaajtót s szétvetette a sirboltot, kihajitva a csontvázakat az új látogatók üdvözlésére.

Szép útja van a dicsőségnek, minden lépcsője egy hulla! Manassé vigyázott rá, hogy meg ne tapossa az útjában heverőket.

A cziprusok halmának tetejére eljutva, kiderült előttük, hogy mi van még azon túl? Azt addig a magas cziprusfák eltakarták.

E halmon túl következik egy kiterjedt majorság; a minek történelmivé vált neve „Madonna della Scoperta". Ez magyarázza meg, hogy miért nem tértek vissza azok a csapatok, a mik a cziprusok halmát elfoglalták?

Az onnan kiszorított franczia csapat untalan e majorságba vonult vissza. Az pedig valóságos erőd volt. Szemközt meredek hegyoldal vezetett föl hozzá, s ott két ölnyi magas terrászfal védte, a melyen nem volt se ajtó, se ablak, csak lőrések. Délfelől meneteles lejtőn lehetett megközelíteni, mely szőlőlugasokkal és fügesövényekkel volt beültetve.

Az előrenyomult vadászzászlóalj e lejtőn át

támadta meg az erős védelmi pontot. Csatárrajjá föloszolva igyekezett a lugosok és bokrok tömkelegében előrehatolni.

Csakhogy a bozót a védőnek még több előnyt nyujtott, mint a támadónak. Az biztos rejtekből lőhetett a közeledőre. Kiszámitott csellel támadhatott az oldalába: ellenfele tervén keresztül látott s a magáét eltakarhatta. Rövid időn a gyönyörü vadászzászlóalj is abban a sorban részesült, a miben társai. Ember ember ellen harczolt. A töltényeiket előtték már, s az ádáz tusában a terrászok köveit hajigálták az ellenségre. Végre sikertelen erőfeszítés után vissza lett taszítva a csapat s bomlott rendben futott a terrászokról vissza: a repkedő tolltarajok lassankint eltüntek a völgy eleven sövényei között.

Manassé társainak a cziprusok alján „lábhoz a fegyvert!“ volt vezényelve. Nekik a halmot kellett megtartaniok.

Manassé egy letört koronáju cziprusfának vetve a hátát s fegyverét ölében tartva nézett a lőporfüst ködében úszó tájképen végig.

Most egy parancsszó érkezett a fővezérségtől. „Az a zászlóalj, mely a cziprusok halmát tartja megszállva: foglalja el a „Madonna della Scopertát“.

A zászlóalj-parancsnok azt mondja, kézbe a fegyvert s aztán „előre fiuk!“

Az egész hadsor Manasséra néz.

És ha Manassé a fejét tagadó intésre fogja megmozditani, az egész zászlóalj bizonyára lábhoz csapja a fegyvert s azt fogja mondani: „ma nem!“

És a parancsnok vitéz katona ugyan, de azért tudni fogja, hogy a mi másnak lehetetlen volt, az neki is lehetetlen; sokszor megtörténik az, hogy az ütközet hevében a halálba vezényelt csapat a helyett, hogy mozdulna, leül a földre. Manassé felnézett a lőpor-ködtől nehéz égre és nagyott sóhajtott.

Tehát itt az óra, a melyben sorsa vaskeze előtt meg kell hajolnia. Neki, a békeapostolnak, bele kell rohanni a vérontás munkájába.

— Legyen meg a te akaratod!

Azzal fegyverét középen kapva, kilépett a sorból s oda kiálta társainak:

— Előre testvérek!

S arra mindannyian fegyvereiket súlyegyenbe kapva, megindultak utána. Egy éneket kezdtek el: „Erős várunk nekünk az Isten!“ azzal indultak el az ostromra.

De ők nem azt az útat követték, a mit az előttük kisérlő csapatok, a lehetőt; hanem neki vágtak a lehetetlennek. Egyenesen szemközt mentek a „Madonna della Scoperta“ terrász-falának, fel a meredeken, a hol egy fa, egy bokor nem védte meg őket.

És nyomultak előre, s egy lövést nem tettek azalatt.

A falakról gyilkos tüzelés fogadta őket. A hű fiuk közül sok nem végezte be a megkezdett éneket. Társai átléptek a holttesten s tovább énekelték: „Ki megvéd a kisértet ellen!“

Oly gyorsan, mint a gondolat, elérték a terrász-falat.

S a fal nem állította meg őket

Az összefogott kezek, az egymáshoz vetett vállak, a falba döfött szuronyok képezték a lépcsőt. Mikor a zsolozsma utolsó sorát énekelték, már fenn voltak a falon. Manassé volt a legelső.

„És az egész ostrom alatt egyetlen egy lövést nem tettek!“

A naphosszat vitatott „Madonna della Scoperta“ el volt foglalva.

A zászlalj-parancsnok magánkivül volt örömében, diadalában! Manassét megölelte és megcsókolá.

— Ön holnap tiszt lesz! a vitézség érdemrendével mellén!

Manassé szomorúan mosolygott. — Ő jobbar tudta, hogy mi lesz ő holnap.

Hanem az ellenfél nem hagyta abba a dolgot. Minden oldalról megindultak a franczia csapatok a majorépületet visszafoglalni. Támadásra hivó trombiták recsegése hangzott a magaslatok fedett utain. A dobok riadót vertek. Maga a császárgárda jelent meg a csatatéren.

— Hadd lőjjenek! Szólt a parancsnok. Tízszeres erővel is megküzdünk itten. Visszaverjük őket, míg saját csapataink utánunk érkeznek! Tüzet fiuk!

Most aztán Manassé csendesen ingatva a fejét, tagadólag intett, s arra minden katona lábhoz ereszté a fegyvert.

— Mi ez? szólt elbámulva a parancsnok.

Manassé fölemelte az öklét az égfelé, fölnyujtott hüvelykujjal, s azt mondá:

— Egy az Isten.

S arra társai is mind azt tették, és azt mondták:

— Egy az Isten.

— De hát mit jelent ez?

— Az Isten, a ki megtiltotta az emberölést.

— De ti katonák vagytok, csatatéren álltok!

— Megálljuk helyünket, megyünk a hova küldenek, meg tudunk halni, de embert ölni nem.

— De hisz' akkor az ellenség öl meg benneteket.

— Azt ő teheti.

A parancsnok fenyegetőzött; sírt, könyörgött, mind hasztalan. Mindenre azt felelték neki, hogy „egy az Isten!" parancsolni lehet, hogy lőjenek: de az csak lőporvesztegetés lesz, ők a levegőbe fognak lőni. „Egy az Isten!"

És senki sem tett egy lövést is a közeledő ellenségre.

Azt megdöbbenté a kimagyarázhatlan nyugalom. Kelepczét gyanított benne. S ez alatt körülfogni igyekezett a majort, a császári gárda elfoglalta a cziprusok halmát, s ágyúkat vontatott fel oda, de csodálatos jelensége a sors intézkedéseinek! azokkal nem a „Madonna della Scopertá"-t kezdte el lövetni, hanem a „Spia d'Italiá"-t. A gránátok háromezer lépésnyi távolból csapkodtak le a fellegvár falai közé.

A tulsó félről új osztrák hadcsapatok siettek rohamlépésben a fenyegetett major felé.

Egy végső elkeseredett tusa volt készülőben

azon épületcsoport körül, melyet egy férfihad tart elfoglalva, a ki nem akar embert ölni.

Akkor meg kell hát nekik halni mind! Vagy az ellen, vagy a jóbarát kezétől.

Arra is készen vannak.

S már közel volt a catalauni tömeggyilkoláshoz hasonló catastropha; — a midőn egy harmadik harczoló fél elegyedett az ütközetbe.

Egy harmadik, a ki eddig hallgatott.

Nem nézhette tovább.

A havasok felől irtóztató fergeteg rohant alá, odavetve magát a két harczoló fél közé, az feltépte a véres homokot a küzdtérről s odavágta a küzdők arczába; — az kitépte kezeikből a zászlókat; az éjszakát csinált körülöttük porfellegből, hogy ne láthassák egymást, s villámostoraival csapkodott jobbra úgy, mint balra; az elnémítá mennydörgéseivel az ágyúdörejt; az folyammá árasztá a patakokat a küzdő felek között; az eltörölte az embercsinálta haditervet a csatapiaczról s azt ordítá mind a két fél fülébe: „vége“! Egyik fél sem nevezheti magát győztesnek, a harmadiké marad a csatatér.

Harczról nem volt már többé szó, csak menekülésről. Egyes előretolt csapatoknak a vihar, vész, porfelleg közepett a saját jó szerencséjükre kellett megkisérteni a visszavonuló táborral való egyesülhetést. A zápor szakadt, s a villámlobbanásnál, mintha tengerfenék volna, úgy tünt elő a táj, minden irányba siető embercsoportjaival; s mikor a villám pihent, még fel-felvilágított egy pontján a csatatérnek a vérvörös lobbanások fénye. Ott még két had-

sereg folytatja az éjsötétben, a felhőszakadásban az emberharag harczát, nem törődve az isten haraggal, s a halmokon túl egy égő város veti a nyugtalan égre görög tűzvilágát. Dobpergés, trombitarecsegés, népordítás vegyül a mennydörgés közé.

Manassé zászlóaljának is menekülnie kellett az elfoglalt majorból. A beállt éj sötét volt, az utak tömkelegébe csalékony, csupán a szél irányáról tájékozhatták magukat, hogy merre van előre, merre hátrafelé? Egyszer aztán a zivatar irányt változtatott: a zászlóalj kifáradtan, agyon ázva, éhségtől elcsigázva érkezett meg egy táborhelyre, a hol őrtüzek égtek, azt hitte, hogy hazajutott. Az pedig volt az ellenség tábora.

XXXII

Manassét és elfogott társait Bresciába szállították. Köztudomásu, a mi itt történt velük.

Adorján egy napon következő ajándékokra virradt. Kapott egy kávébarna egyenruhát, vörös zsinórzattal, arany paszomántos gallérral, kardot arany kardbojttal, és egy hivatalos levelet, melyben a vele együtt elfogott zászlóalj őrnagyává lett kinevezve.

E tárgyak láttára valami szokatlan hőség futotta át idegeit.

Itt van tehát alkalom a boszura! Megtorolni annyi szenvedést azokon, a kik ennek szerzői voltak. Karddal a kézben törni utat az elkobzott hazába, s visszavívni országot és családi

tűzhelyt! Megfutamitani fényes palotáikból azokat, a kik megirigyelték az ő kunyhója boldogságát s elszakíták őt családjától.

Hát még a dicsőség csábító képe! Ez a vérrel pirosított arczu tündér, a ki, a hol megcsókol, ott megéget! Már eddig is a „Madonna della Scoperta“ hősének nevezé Manassét mindenki. Bátorsága, nyugalma, gyors elhatározása mind fényes katonai tulajdonok. Nevét a történelem fogja följegyezni! Annak a nevét, a ki az ekevasat megjavította, a holnapután már letörli a lapról; de annak a neve, a ki kardvasat csorbára verte a harczban, örökké lángolni fog. A költők megéneklik viselt dolgait. Ah, mint melegít ez a földi nap! Tudják ezt mind azok, a kik látták feljöttét, lementét, zenithjét, nadirját! Ezt megtagadni, erről lemondani: az a kínszenvedés!

De hát egy ilyen pillanat egy egész világrendszert kifordíthat-e a sarkából? Hogy az az ember, a ki odaveté magát a harczoló felek közé, hogy kibékítse, szétválaszsza őket, most maga álljon az egyik harczoló sereg első sorába s kiáltsa el a harczra hivó jelszót? A ki a csata hevében azt mondá: „egy az Isten, a ki megtiltotta az emberölést!“ most azt kiáltsa, „egy az Isten!“ a ki azt parancsolta, hogy „irtsd ki a Midián népét; még az igavonó barmát, a házőrző kutyáját se hagyd élve!“ Ujra feltámadjon-e a boszúállás lángja boldogtalan hazájának egyik határától a másikig? A lőpor legyen a törvény? a fegyver a biró, az ütközet az Isten törvényszéke? Ismét éles vassal, üszök-

kel menjen-e egyik polgár a másik ellen, város város ellen, népfaj népfaj ellen? Hát egy nemzedék se nőhessen-e fel a nélkül, hogy megkóstolja a honfitárs vérét? S ha a boszú lesz a jelszó, nem esik-e annak első áldozatáúl épen az ő honmaradt családja? Ha elveszed tőlük az egy Istent, ki marad akkor velük?

Oh, ez nehéz tusa volt!

És viszont: van-e lehetőség e végzet elől meghátrálni? A vallás tiltja az emberölést: de egy esetet kivesz. Az emberölést — a hazáért. Most e lesujtó kérdés elé van állítva. Lehet-e azt felelni rá: „nem!“

Kezébe adták a trikolor zászlót, Magyarország czimerével. Lehet-e azt eldobnia? „Nem harczolok értte!“

Kinek merje azt mondani: én nem kötöm fel ezt a kardot? Az utolsó közkatonája, saját vele szolgáló közmunkása fel fog kapni erre a szóra egy marék homokot a földről és a szeme közé csapja! Nevét gúnynak, alakját torzképnek fogják koptatni, s gyermekeinek meg kell változtatniok a nevüket, ha „gyászmagyarok“ nem akarnak lenni saját hazájukban. Nem lesz maradása szülötte földén és rettegni fog a világ minden zugában, vajha egy nemzetéből való honfitársat ne hozzon eléje a balsors! Megostoroztatni, tövissel koszorúztatni, arczul veretni. miként a . . .

Miként az a vérhullató kép ott ágya fölött. Olaszországban nincs ház, melyből hiányzanék ez a kép. A gyönyörű férfiarcz, középen két felé választott leomló hajfürteivel, homlokán a

tövisfonadék vércseppeket serkeszt, és kezében a gúny királyi pálczája, a nádvessző, melylyel megcsúfolták.

Manassé megállt e kép előtt és hosszan elmélázott előtte.

Ennek is mondta a nép: „légy vezérünk, vezess bennünket a rómaiak ellen, szabadítsd meg nemzetedet!“

És ő azt felelte a népnek: „én vezetni foglak az égbe: s megszabadítom az emberiséget“.

S akkor lerántotta a nép tündöklő polczáról sárral dobálta meg.

Ah, mert nem a római lictorok korbácsütése volt a legfájdalmasabb, nem a testet átfuró éles vasak, nem Longinus dárdaütése, mindazokat ember is ki tudja állani jajszó nélkül; de a gúnyhahotája annak a népnek, a kinek számára üdvösséget hozott alá az égből; a honfitársak keserű szidalma: ez az, a minek elviseléséhez egy isteni szív kell!

— — — — — — — — — — — — — —

„Én csak ember vagyok!“ kiálta fel Manassé; „nem tudok hozzád fölemelkedni!“

. . . . És azzal felkötötte a kardot az oldalára.

— — — — — — — — — — — — — —

A töviskoszorús fő pedig ránézett szelid szemeivel, s e szemek azt mondák neki:

„Majd én lenyujtom hozzád a kezemet!“

— — — — — — — — — — — — — —

Adorján fölvette őrnagyi egyenruháját, s sietett a legio főparancsnokához; nehéz elhatározással szivében. Érezte, hogy az egész eddigi

élete megfordul e pillanatban, és a jövő kiáltó ellenéte lesz a multnak.

Társai, a kikkel az utczán találkozott, hangos „éljent“ kiáltottak utánna. Ő pedig megijedt saját kardja csörrenésétől.

A históriai nevű nagy embert egyedül találta a szállásán. Katonai egyenruhája le volt vetve, egy könnyü nyári kabátban hevert a pamlagon. Arczán sajátszerű mosoly és szemeiben olyan ragyogás, a mi félelmet gerjeszt a ránézőben.

Kezében egy levelet tartott, s úgy tetszett, mintha azt olvasná. De oly mozdulatlan volt maga az alak, s arczán a mosoly, és szemeiben a rejtélyes tűz, mintha valaki ragyogón felnyilt szemekkel aludnék.

Előtte egy alacsony asztalkán volt a kávésedény, több csészével, és egy sajátszerű alakzatú chinai ibrik, a minőben a keleti „hashist“ szokták tartani.

Manassé jó ideig várt, utoljára ő szólalt meg: „Tábornok úr!“

Erre a hirhedt ember felé fordítá szép, daliás férfiarczát, azzal a hosszú, rengő szakállal, mely mellét eltakarta, s tovább mosolygott.

„Eljöttem s parancsodra állok.“

A nagy férfi megmozdította az egyik kezét, mely a földre csüngött, s megint visszaejté. Nehéz volt az a kéz? vagy nem érdemelte meg a fáradságot, a mire megmozdítá?

„Mit parancsolsz velem?“ szólt Manassé.

Erre kapott választ.

„Ülj le és tölts magadnak kávét . . . Aztán tégy bele egy kanálka hashist . . . Attól majd

három napig aludni fogsz, s álmodol csodadolgokat."

Ő már benne volt ez álmokban.

S azzal mégis csak fölemelte lecsüngő kezét arra a szándékolt mozdulatra s a másik kezében tartott levelet átnyujtá Manassénak. Aztán a pusztán maradt tenyeréből olvasta tovább azokat a csodadolgokat, a mik eddig abból a levélből tünedeztek eléje hosszú díszmenetben, s a miktől az ember úgy mosolyog, és szemei úgy ragyognak . . . hogy azt félelem látni.

Manassé pedig ezt olvasá az átnyujtott levélből:

„Villafranca. A béke meg van kötve. A magyar legió feloszlattatik. Tagjai számára büntetlen hazatérés s katonai szolgálat alól felmentés van biztosítva."

— — — — — — — — — — — — — —

Abban a szobában is ott volt ama töviskoszoruzott kép.

Manasséra nézett szeliden, s e tekintet azt mondá:

„Lenyujtottam-e a kezemet hozzád?"

* * *

Mire az első gyümölcs megérett a fán, már akkor Manassé és társai otthon voltak.

Blanka egész Kolozsvárig eléje jött férjének, Ilonkával. A nő szebb volt, mint valaha.

Az egész úton nem tudtak egymásnak mit mondani. Azt hallgatták, a mit a gyermek csevegett.

A Béla nem jöhetett el, mert annak most épen examenje van."

Hja bizony, az elébbvaló mindennél a világon.

A bórévi hidnál ünnepélyes fogadás várt Manasséra. A város bányász-lovassága is kivonult eléje, s az szép banderium: felmegy hatvan főre. Ezeknek a lovai hordják a kohókba a vaskenyeret.

A lovascsapat élén egy gyönyörü szép, erőteljes fiu hozta a zászlót, olyan bizton ülve meg a ficzánkoló lovat, mintha hozzá volna nőve.

— Ki ez a szép fiu? kérdé Manassé Blankától.

A nő kedélyesen felkaczagott:

— Oh, te bohó! A te fiad az. Hát nem ismersz rá?

Hat év óta nem látta őt!

Áron bátyára is alig ismert rá. Egészen megfehérült a haja; nem az évek száma, hanem az évek súlya alatt. Szónoklatot kellett volna mondania; de biz azt csak elsirta az öreg. Nagyon erőt vett rajta az érzékenység.

De a kinek arcza fájdalmasan lepte meg Manassét, az Anna volt. A leány a sír felé hervadt.

XXXIII.

A halottakat nem jól hantolták el!

Az eltemetett milliók szemfödele kilátszott a hant alól.

A hadsereg, mely vitézül harczolt, vérzett — még éhezett is, s a katona minden ellenség kö-

zött azt szokta gyűlölni legjobban, a ki megkoplaltatta. A balsiker oroszlánrésze a tábori szállítmányosoké volt.

A zugolódás, melyet kétszázezer ajk suttog, együttvéve nagy hangot ad.

S a rablók oly elbizakodottak voltak, hogy még a befejezett hadjárat után is folytatták a fosztogatást.

Utoljára egy előkelő tábornok, ki maga is részt vett az egész hadjárat viszontagságaiban, erre a végzetes nyilatkozatra fakadt:

„A ki ezeket a szerződéseket létrehozta, megérdemli az akasztófát!“

S ettől a szótól egyszerre összeomlott az egész kártyavár.

A legfelsőbb parancsszó kimondá, hogy a bűnt ki kell deríteni, tekintet nélkül a személyekre.

S erre a legrettenetesebb drámák egyike lett lejátszva a legszomorúbb szinpadon: a törvényszék sorompói előtt. Rémjelenetekben gazdagabb, örvényekben mélyebb Macbethnél, III. Rihárdnál.

Napvilágra kerültek egymás után a furfangos csalások, a mik milliókban raboltak meg egy államot és fillérekben a közkatonát, a mi megint milliókra megy. A kenyérbe kevert föld, az ellopott két szál fonál — előjött kisérteni a sírból s halottakat hítt maga után.

S azok mentek a hivására.

Két főbűnös úgy eltünt a pör elején, hogy soha többet hirüket sem lehetett hallani. Azt mondják, hogy elsülyedt velük a magas tenge-

ren a hajó, mely őket Amerikába szállítá, s hogy rejtett pokolgép sülyeszté el a hajót.

A tábornok, kinek szobájában a szerződések köttettek, a szép, mosolygó Antinous-alak, mikor megérte azt, hogy ragyogó egyenruhájának karján a porkoláb öt ujjának nyoma ott maradt, nem várta be a szégyent: az iszonyúbb a halálnál. A mint a börtönajtót bezárták mögötte, az arany melltűvel keresztül szúrta a szivét, s hogy nem jött elég gyorsan a halál, a dolmánya vitézkötésével fojtotta meg magát.

A tanúk, kik bizonyságtételre felhívattak, ijesztő levelekkel riasztattak vissza, s nem mertek beszélni.

Egy igen magas állású tanu, egy-egy államférfi, kormánytag, mikor meg kellett volna jelennie a törvényszék előtt: irattárát elégette, aztán felvágta ütereit és kikérdezhetlen embert csinált magából.

Maga a fővádlott, a bankigazgató, a nemzetgazdász, börtönéből a kriptaajtón keresztül szabadult ki: hová?

Ki nyitotta meg neki az ajtót? hát a többieknek?

Mindenki azt mondá, hogy még feljebb kell hatolni! Ezek csak eszközök voltak: a vezénylet palotákban lakik.

Ekkor a vizsgáló törvényszék elnöke súlyosan megbetegedett. A közvélemény megdöbbentő dolgokat beszélt e betegségről.

Egy másik biró vette kezébe a vizsgálatot. Az hirtelen megbetegedett és meghalt.

Aztán egy harmadik biró fogott hozzá. Az rövid időn megbetegedett és meghalt.

A Borgiák és Ferrarák kezei jártak itten! ...

Utoljára vádlottak, tanúk, birák, mind kipusztultak e rémperből: csak egy fonálszál tartotta még össze az egész szétmálló szemfödelet. S ez a fonálszál volt Vajdár Benjámin. Ő maradt benne: egy közbenjáró, egy „médium".

S ugyan ki tépne vasmarokkal pókfonalat?

Mikor a nagy czápák kimenekültek a hálóból (ki a partra, ki a tengerfenékre), akkor egy benmaradt tintahallal legyen-e kielégítve az áldozatért ordító közvélemény?

Hadd fusson az is! — Hanem aztán fusson.

A rettenetes bűnpert betették az országos archivumba.

Vajdár e zivatar alatt meg sem mozdult a helyéről. Jól tudta azt, hogy a ki bűnösnek érzi magát, annak legjobb nem nyugtalankodni.

A gyanú olyan, mint a házőrző kuvasz: a kit futni lát, utána szalad és lehúzza. Maga a herczeg és a marquisnő is helyben tölték az idényt s nem mentek se fürdőre, se utazni. Nagyon megszerették Bécset.

Egy szép reggel aztán Vajdár meghivást kapott a rendőrséghez.

A tanácsos, a ki fogadta, régi jó ismerőse volt. Az arczán nem látszott semmi vészjósló komorság. Nyájas volt, mint mindig.

— Önnek el kell hagyni a birodalmi fővárost huszonnégy óra alatt s visszatérni hazájába, a hová internáltatni fog.

Erre az egyre nem volt készen Vajdár.

A befogatásra, kivallatásra voltak előkészületei; de a kiutasítás ellen nincs védelem.

Tudakozódni akart, de a tanácsosnak semmi felvilágositása nem volt a számára többé.

E percztől fogva egy rendőrbiztos áll önnek a szolgálatára, a ki rendeltetési helyére fogja kisérni.

Megértette. Gondoskodva van róla, hogy meg ne szökhessék.

Vajdár nem tette azt, a mit helyzetében minden ujoncz gonosztevő tett volna, hogy hatalmas pártfogójához folyamodjék.

Tudta jól, hogy az most számára a legroszszabb hely.

Egyenesen hazament s egész nap el nem távozott a szállásáról.

Szállása Caldariva marquisnő palotájának tőszomszédságában volt. Legbelső szobájából átjárás volt törve a szomszédpalota egy rejtett folyosójára, melyen keresztül a szép Cyrene öltözőszobájáig lehetett hatolni. Itt volt az a rejtett bejárás a velenczei óra ajtaján keresztül.

Ezen a napon a velenczei órának nagyon sokszor eszébe jutott a végzetes tíz órát elverni. De az óramű soha sem felelt rá vissza az ismeretes opera-dallammal.

„A szép Cyrene nem akar engem elfogadni!“ mondá magában Vajdár s aztán gondolt valamit.

Kikönyökölt az ablakon szivarozva. Látta, hogy a ház kapuja előtt ott áll szorgalmatosan a rendőrbiztos.

Egy kolbászka-áruló jött az utczán, attól a

biztos vett egy kilbászt. Ez ott ebédel az utczán. „Nem tetszik?" szólt a biztos az ablakból lenézőhöz. „Köszönöm, foghagymás!" felelt az.

Még ő arra gondolt, hogy megérzik a száján. Nem jutott eszébe, hogy éhes. Az nap nem ebédelt.

Esti hét óra tájon kigördült a szomszéd palota kapuja alól a hintó. A selyemfüggöny le volt eresztve. Hanem azért lehetett tudni, hogy a marquisnő benn ül; mert olyankor az inas nem a kocsis mellett ül, hanem hátul a bakon. Vajdár vette a kalapját és lement az utczára.

A rendőrbiztos tíz lépésnyi távolban követé. Vajdár az operaházhoz ment. A szinházi páholy jó hely, ott nincs kapus, se komornyik, a kinek ki lehessen adni az utasítást, hogy az elfogadni nem való látogatót visszautasítsa. S a marquisnő itt egyedül szokott lenni. Soha se állhatott ki maga körül társalkodónőt. Valószínüleg azok sem őtet. Látogató pedig egy idő óta nem járt a páholyba.

Vajdár a rendőrbiztosnak azt mondá, hogy jegyet vált magának és ő neki is, hogy bemehessen a parterrere. A pénztár előtti tolongásban aztán sikerült neki elosonni kisérője szeme elől s a páholyok folyosójára menekülni s ott hirtelen benyitni a jól ismert páholy ajtaján.

Valami ballet folyt a szinpadon, a zenekar dolgozott erősen.

A marquisnőt nagyon érdekelhették a ballerina pirouettejei, egészen kihajolt páholyából, úgy szemüvegezett; csak akkor vette észre, hogy

valaki bejött a páholyába, mikor az szép jó estét kivánt neki.

A marquisnő megrettent, mikor e hangot meghallotta s aztán — elkezdett nevetni.

Olyan jól voltak idomározva érzékei, hogy mindig ellenkezőjét adta annak, a mi szivében történik.

Mikor haragszik, akkor szeliden mosolyog; mikor vágyaktól hevül, akkor közönyt mutat, s csábító epedést, ha szive nem érez; pofont ad őrjöngő imádat hevében s fogszorító maenad torzképet mutat a szeretőnek, s csókot vet annak, a kit megcsalni készül. Most kaczagott, mikor meg volt ijedve.

Nem hitte tán, hogy Vajdár idejöhessen? Látta talán a rendőrbiztost annak lakása előtt sétálgatni? Tudta talán, hogy annak utasításai vannak?

Vajdár a páholy mélyében maradt, a marquisnő mögé rejtőzve, a hol a nézőhelyről nem lehetett rálátni.

— Marquisnő tudja már, hogy engem Bécsből kiutasitottak.

— Nem tudok róla semmit.

— Azért nem akart magánál egész nap elfogadni. Én többször adtam a kérezkedő jelt.

— Mindig volt valaki az öltözőszobámban: nem bocsáthattam önt be. Mit beszél ön? Hisz az rettenetes volna!

— Reám nézve nagyon rettenetes. Elűzve Bécsből, hazakergetve Magyarországba, a hol minden ember gyűlöl, mi vár reám? Annyi, mintha az életet magát veszíteném el s még az

A szép Cyrene úgy tett, mint a kit csiklandoznak. Pedig reszketett.

— Félek, hogy valami bolondot csinálsz nálam.

— Azt a bolondot itt a páholyodban is megtehetem.

— Csak nem akarod tán magadat itt előttem főbelőni?

A marquisnő igen erősen nevetett. A ballet pulcinellójának bakugrásai indokolták a kaczagást.

— Oh, azt nem teszem, angyalom. Ma nem a te „jutalomjátékod“ van, hogy én is szerepeljek benne; a mi téged nagyon mulattatna. Hanem a helyett igen egyszerű és igen prózai dolgot fogok elkövetni. Azt teszem, hogy kiülök a páholy előterébe, veled szemközt. A parterren most engem az a rendőrbiztos, a kit lóvá tettem, úgy keres, mint a bolond a hátára akasztott sípot. Én megszöktem előle a pénztárnál, mert bizonyosan tudtam, hogy nem fogja engedni, hogy a te páholyodba belépjek, vagy akárki páholyába is. Ez általános regula. Az a derék ember, ki most engem odalenn, menyen, földön és kakasülőn kutat, a mint meglát itten könyökölve, rögtön rohanni fog ide. — Nos tehát, akarja Caldariva marquisnő, hogy Vajdár Benjámint egész „éclat“-val itt fogják el az ön páholyában, és holnap az egész moabita ujságiró nép keresse az összefüggést Cagliari herczeg titkárának az elfogatása s Caldariva marquisnő elájulása között?

A marquisnő csábitó szerelmesen nézett reá.

Ez a szép tekintet tele volt aqua toffanával, uráréval és a mi lappangó, illó halálos mérget valaha föltaláltak.

— Nesze! szólt nyájasan mosolyogva s letépte a nyakán függő zsinórról a kis aczélkulcsot, s a midőn azt átnyújtá neki, olyan közel érte az ajkaival az arczát, hogy a lehelletének a melegét érezhette rajta: „aztán okos légy!"

Vajdár megcsókolta a feléje nyújtott kezet, s eltávozott.

A szép Cyrene kihajolt páholyából s az általános tapsba vegyíté a magáét. Azt is hihették, hogy a tréfás Perograllonak tapsol: — saját magának tapsolt.

XXXIV.

Vajdár kisietett a szinházból.

A kisérő biztosnak volt annyi gyakorlati esze, hogy a mint „védenczét" elveszté szem elől, odaplántálta magát a kijárat elé, s a többi biztosokat is figyelmezteté. Ott megtalálta őt a kijövő.

Este lévén, egész barátságot kötöttek. Vajdár karöltve ment kisérőjével hazáig s ott felkérte, hogy menjen fel vele lakására. Az azt kérdezte tőle, hogy nem akar-e elébb vacsorálni? Vajdár azt felelte neki rá, hogy a szűkre mért időt ilyen lappaliákkal most nem töltheti; majd a vasutnál falatozhat.

A biztos, miután meggyőződött felőle, hogy Vajdár szállásának több kijárata nincs egynél.

bekvártélyozta magát az előszobába s engedte, hogy védencze az inasával utikészleteit összecsomagoltassa s butorai eladása iránt rendelkezzék és a búcsúleveleket megirja. Az idő rövid.

Vajdár pedig, a mint hálószobájába visszakerült, bezárta annak az ajtaját s a rejtett csapóajtón keresztül a szomszéd Caldariva-palota siket folyosójára sietett át. Egy égő viasztekercs világított az útján. Most már kezében volt a kulcs, mely a velenczei óra ajtaját megnyitja, nem kellett kéredzkednie. Ott találta magát abban a szobában, melynek annyi nehéz emléke sulyosult lelkére. A mellékszobába vezető ajtók be voltak zárva. Ide senki sem jöhetett be a marquisnő távolléte alatt.

Leült arra a causeusere, melyen annyiszor hallotta az ő suttogását s a viasztekercset letette maga elé.

És aztán várt és találgatta magában, hogy mit hoz a jövő óra.

Megjön-e a daemon, a ki mint egy megszálló lélek, belevette magát szivének minden rejtekébe; a ki mint egy megszokott méreg, ott él minden csepp vérében, s maga magát kivánja, mint a mákony, mint a morphium! Vagy ki hagyta magát űzni onnan? A rossz lelkek nem szeretnek holttestekben lakni s ő már halott? S ha hazajön, mi fog történni akkor? Képes lesz-e őrült szenvedélyből együtt szökni vele a világba?

Várt egy óráig, kettőig. Minden kocsizörgésre felrezzent. Egy sem ide hajtott.

A szinháznak már régóta vége. A szép Cyrene, ha az utolsó dobütést is be akarta várni, már hazajöhetett.

Nem jött haza. Éjfél is elmult; s ő még sem jött.

„Így is jól van!“ mondá magában a várakozó. „Te meg akartál engem csalni! Majd meglássuk, hogy melyikünk csalta meg a másikat?“

Azzal felnyitá a marquisnő iróasztalának a rejtett fiókját, a zár titkával ismerős volt; s kivette belőle — ama bizonyos maroquinba kötött tárczát.

Egy pillantás a tárcza tartalmába megnyugtatá felőle, hogy a veszedelmes iratok mind együtt vannak abban. Szépen összehajtotta a tárczát s eltette a zsebébe.

Tehát adieu, szép Cyrene, örökre!

Még az iróasztal rejtett fiókját sem zárta be, mikor a szobát elhagyta, s a kulcsot benne hagyta az óraajtóban belülről.

Szállására visszatérve, felvette az utiköpenyét s kiment az előszobájába. Inasa és a biztos tartliztak egymással, hogy muljék az idő.

— Én készen vagyok az útra, most már mehetünk falatozni.

Ezt a másik kettő is igen okos indítványnak találta.

Az inast elküldte bérkocsiért. Bőröndjeit lehordták. Egy óra mulva a pályafő éttermében ült kisérőjével együtt s kárpótolta magát az elmaradt ebédért és vacsoráért bőségesen.

Még a hajnali vonattal akart elindulni

— — — — — — — — — — — — — —

Hát a szép Cyrene hova tünt? Minő előbbvaló kötelesség vonta őt el az oly égő lehelettel igért találkozástól?

A gadarénok daemona, mikor a „mester“ kiüzte őt a kinzó ördöngösből, azt mondá: „engedd Uram, hogy a disznók közé menjek!“

A szép Cyrene a szinházból az inasát hazaküldé egy suttogva mondott izenettel; maga pedig a kocsijával, inas nélkül, odahajtatott a külvárosok egyik hirhedett tánczbarlangjába, a hol a legocsmányabb chansonette-énekesnők — terjesztették a finom izlést. Nagy élvezetét találta ebben a mulatságban.

Nagy öröme telt benne, hogy valami hozzászegődött fiatal diákot az édes eszétől tökéletesen megfoszszon. Az declamált neki, mint egy őrült.

Éjfél után két órakor érkezett meg az inas, a várt izenettel.

(Vajdár elutazott már.)

Az ezüst vállzsinóros inas láttára, a szegény diák majd hanyatt esett bámultában. A marquisnő, kit ő grisettenek nézett, nevetve hagyta ott az asztalnál s sietett a hintajához, aztán hajtatott haza.

Mikor az öltöző-szobájába belépett, első tekintete a felnyitott iróasztalra esett. Látta, hogy a maroquin-tárcza hiányzik abból.

Nevetése hasonlított a kaczajgörcshöz. Nagyon meg kellett rémülnie e látványra. Mintha ott látta volna őt már függni az éjlámpa helyén, vagy a pamlagon heverni kettémetszett torokkal. Hanem csak lassankint leküzdte ezt a fel-

indulást is. — S aztán kétszer-háromszor megvonogatva gömbölyű vállait, kényes daczczal mondá:

— Így is jól van! — Te magad akartad így, bolondom. — Én nem tehetek róla!

XXXV.

Az elhagyott leány pedig lassan hervadt a sír felé.

— Már a tavaszszal elmehettem volna, — mondá Manassénak, mikor az hazaérkezve a hosszú távollét után, a drága teremtést keblére ölelte; de te rád vártam. Nem hagyhatom itt Blankát, míg te meg nem jösz. Most már csak a falevelek hullására várok.

Mi várni valója is lett volna még tovább?

Olyan füvet semmi tavasz nem hoz elő, mely az ő baját meggyógyítsa.

Mikor meghallotta, hogy ama végzetes perben Vajdárt is bűnrészességgel vádolják: az volt az ő útlevele a túlvilágra. Nem volt miért élnie, nem volt mit remélnie többé. Ha vádolják, bizonyosan igazuk van. Ha elitélik, nem teljesül az, hogy visszakerüljön ő ehhez a házhoz.

Ettől fogva rohamosan haladt a betegsége: nem tudta ágyát elhagyni többé.

— Visszaadom már a gyermekeidet; mondá egy reggel Blankának. Legyenek ismét a tieid.

Arra gondolt, hogy a gyermekeknek nem szabad azt látni, mikor valaki meghal. Kérte Blankát, hogy menjen ki velük a kertbe, s

küldje be hozzá Manassét. Egyedül akar vele szólni. És Anna még akkor is mosolygó arczot mutatott. Erre emlékezzenek a gyermekek. Blankának azt mondá, hogy ma egészen jól érzi magát.

Manassé bejött hozzá.

Anna keblére vonta testvére kezét.

— Különös álmom volt az éjjel, suttogá neki. Azt álmodám, hogy „ő“ haza került. — Nem jött egyedül. — Egy rendőr kisérte. — Azt mondják, hogy ide lesz száműzve a mi kis völgyünkbe. — Senki sem vette észre, mikor bejött; a folyosóra nyiló oldalajtón jött be: nem látta más, mint te! — Családunknak sietős dolga volt: az én menyegzőmhöz készültek. — Te ott álltál vele szemközt. — Ezzel az angyali komoly arczoddal. — Rút tekintete volt. — Tele álnoksággal, elfojtott haraggal. — Te nem bántottad őt. — Nem vetetted szemére iszonytató multját. — Azt mondtad neki hidegen, komolyan: — legyen ön itt. — Én adok önnek munkát. — Szerezze meg munka által kenyerét s az emberek becsülését. — Nem taszítottad ki az ajtón. — Nem mondtad ki az emberek előtt a rosszabbik nevét. — Kegyelmeddel betakartad az ő bűneit. — Szólj Manassé: Haragszol-e azért, hogy ezt álmodtam? Igaz lehet-e ez így?

Manassé nem tudott neki felelni, csak fejét ingatta csendesen s megszorongatá a kezét tartó kezet.

— Ugy-e Manassé, rebegé a beteg leány, ha én nem érem is azt meg, hogy ő visszatérjen, de ha mégis visszatérne és én nem volnék már

itt, hogy kezedet könyeimmel áztassam ő érte: úgy fogsz vele bánni, mintha én még látnám azt, úgy fogsz hozzá szólni, mintha én még hallanám azt?

Manassé némán inte. S az ő fejbólintása egyértékü az esküszóval.

— Ha meghalok, ugy-e odateszed a keblemre ezt az arczképet, ezzel a száraz koszoruval s engeded, hogy együtt menjek el vele, porrá lenni.

Néma igenlés volt a válasz.

— És ha nem találna visszajönni, suttogá heves lélekzettel a leány. — Ha az álom nem más, csak álom. — Ugy-e, megigéred nekem, hogy számomra akkora üreget vágsz a sírboltban, a mi kettőnek elég, s ha ő meghal, — pedig meghal rövid időn: elhozod s odahelyezed mellém a koporsóját. És ha börtönben és ha vesztőhelyen hal meg, akkor is elhozod és helyet adsz neki én mellettem.

Manassé félreforditá a fejét.

— No igérd meg.

Megcsókolta őt. Ez volt a fogadás.

Arra aztán a beteg leány megölelte a ráhajló bátya fejét s egy testvércsókban homlokára lehellé a legtisztább áldását egy szüzi léleknek, a ki jobban a mennyhez tartozik már, mint a földhöz.

— Elaludtam a nap felköltét, sugá a leány. Emeld föl a fejemet. Úgy szeretném még egyszer látni a szép nap felköltét.

És még egyszer meglátta azt

A toroczkói völgyben kétszer szokott virradni egy nap.

XXXVI.

Budapestre megérkezve, Vajdárnak jelentkeznie kellett a rendőrségnél, hogy itt van.

A magyar főváros abban az időben sajátszerű képet mutatott. Minden ember a nemzeti viseletet vette föl; a zsinóros dolmányok és sarkantyus csizmák között egy olyan párisi divatban járó alak, mint Vajdár, koczkáztatta azt hogy a mint az utczán megjelenik, az élczlapok rögtön állandó figurát csinálnak belőle. Hanem hát még ezen segíthet a szabó, gombkötő, szűcs és csizmadia.

Vajdár elátkozta az egész várost. Ennél külömb dolog börtönre itélve lenni. Inkább valahová becsukva, mint mindenünnen kicsukva.

A rendőrfőnök megvigasztalta. Nem fog itt maradni. Tovább kell mennie abba a „koronaországba“, a melyben született: Erdélybe.

Ez még jobb! Ott ő rá százan meg százan rá fognak ismerni, mint Diurbanura. Minden lépten-nyomon találkozni fog egy özvegy asszonynyal, a ki rákiált: „ez volt, — a ki legyilkoltatta a férjemet!“

Hanem hát kötött útvonala volt, mennie kellett tovább hüséges kisérőjével.

Kolozsvárra késő este érkezett meg. Szerencséjére esős idő volt, senki sem járt az utczán, csak a vásárról hazatérő oláhok. Nyugtalanította, hogy azok mind köszöntek neki. Azt gon-

dolta, fölismerték benne a hajdani tribunt. Pedig azok csak köszönnek megint minden úrfélének, a kit elől-utól találnak. Jó emberek azok, ha senki sem fuj beléjük rossz lelket.

Itt már keserves panaszra fogta a dolgát Vajdár a rendőrfőnök előtt, ebben a városban meg nem maradhat. Engedjék Nagy-Szebenbe költözni.

Megvigasztalták. Nem is fog itt maradni, tovább menesztetik. De nem Nagy-Szebenbe, hanem haza abba a városba, a hol született.

— „Toroczkóra!“

— Igen. Toroczkóra. Ez a rend. Ki hol született, oda tolonczozzák haza.

Erre már a düh és rémület tört ki ajkain.

— Küldjenek inkább Szibériába, vigyenek Cayennebe! Küldjenek gályára! De nem Toroczkóra. Azok közé, a kik a világon legjobban gyűlölnek! Egy perczig sem biztos ott az életem. S ha agyon nem ütnek az első héten, úgy éhen fogok meghalni közöttük! Inkább egyenesen akaszszanak fel.

A rendőrfőnök megvigasztalá. Toroczkón van rendőrség, van biróság. Számíthat védelemre személyes bántalmazások ellen, s megtorlásra a megtörtént bántalmazás esetén. A mi az éhen meghalást illeti, az ellen is van intézkedés téve. A belebbezés tartama alatt az „illető“ évenkint háromszáz forint kegydíjat kap, havonkinti részletekben fölvehetőt a rendőrségnél. A hatóság figyelme mindenre kiterjed. A „fizetési ívvel“ rögtön boldoggá is tette a kegyelmes úr Vajdár Benjámint.

S azzal karonfogta őt a barátságos kísérő, fölsegíté a szekérbe és vitte Toroczkóra „haza“. Tehát Manassé átka teljes mértékben kitöltetett a fejére.

„Vissza kell neked kerülnöd ide: kitaszítva az egész világból, s azoknak a házaknak az ajtaján koldulnod az irgalomkenyeret, a kiket elpusztítottál!“

És beteljesült Anna óhajtása is, hogy vissza fog ő térni még ahhoz a házhoz, a hol az arczképét most is immortelle-koszoru köríti, s el fogja hozni sebeit a világból, hogy azokat ott bekötözzék és homloka szennyfoltjait, hogy ott letisztogassák.

Mert nem volt elég, hogy szülötte városába vitték haza, hanem amint ott a rendőrbiztosnál megállapodott s kérte, hogy valami szállást rendeljen a számára, az igen nyájasan nyugtatá meg, hogy az iránt a felsőbb parancs intézkedett már; a belebbezett annak a családnak fog átadatni, a mely őt fölnevelte. Lakása lesz a „szülői“ ház. Erre már oly dühbe jött, hogy magát a rendőrbiztost inzultálta.

Az pedig hidegvérű ember volt s azt mondá neki, hogy ha nem viseli magát engedelmesen, kegydíját is el fogja veszíteni s akkor igazán mehet koldulni.

Meg kellett magát adnia rettenetes sorsának. Türnie kellett, hogy a kisérő biztos karon fogja s Toroczkó utczáján végig kisérje, egész az Adorján-házig.

Nem nézett a szemközt jövők szeme közé. Engedte magát vitetni kábult fővel.

A kapubejárat, a fák az udvaron, a tornáczfolyosó mind oly régi ismerősök voltak. A tornácz végében volt egy szunyoghálós külső ajtó. Az volt az ő egykori szobája. A véletlen most is azt nyitá meg előtte.

Manassé jött rá szemközt.

Ah, minő találkozás volt ez! A szentgyörgyi pincze-jelenet után.

Az ember, a kit megfogott az átok, mint a rozsda, mint a penész, tetőtől talpig, ott állt prófétája előtt, kinek szava itélet volt az ő fején.

Az most ráteheti a lábát az ő fejére és belegázolhatja az arczát abba a fekete vassalakba: a mi neki ezentul irgalomkenyeret ad!

A kisérő biztos elmondá Adorján Manassénak, mint a ház fejének, a legfelsőbb rendőrhatóság rendeletét, tudatá vele, hogy az illető „családtag“-nak csupán lakhelyet tartozik adni a ház; élelméről gondoskodik a hatóság, „havonkinti huszonöt forintok“ kifizetése által.

Vajdár a fogait csikorgatta szégyenében s azon gondolkozott, hogy megölje mind a két embert.

Manassé hangja, midőn választ adott, oly nyugodt volt, hogy azon semmi kedélyhangulatot nem lehetett észrevenni.

— A hatóság rendeletében megnyugszom, mondá a biztosnak, s arra semmi észrevételem nincs. Vajdár úr e család tagja volt, s azokról házunknak kell gondoskodni. A hatóság kegydíjára nincs szükségünk. Gyárunknál egy főkönyvvivői állomás lesz betöltendő, s arra Vaj-

dár úr elég képességgel bír. Lakását magában a hámorban választhatja s fizetéséből tisztességesen megélhet. Rajtam is könnyíteni fog vele, ha az állást elfogadja, mert a könyvvitelt eddig nőm maga végezte, s őt most e tehertől fel akarom szabadítani. Ma többet nem beszélhetünk erről, majd holnap rendbehozzuk az ügyet. Addig legyen Vajdár Benjámin úr e háznak vendége. Szivesen látjuk.

Többet nem szólt, hátat fordított és kiment a szobából.

Vajdár összeszorított öklét vérig harapdálta fogával.

S még azután a kegyes kisérő, bucsuzás fejében, egy nagy prédikácziót tartott neki, hogy minő nagy szerencse érte egész váratlanul! Ez már aztán igazi földi gondviselés! Ilyen szives fogadtatásban részesülni s egyszerre kész hivatalra találni, a mibe csak bele kell ülni az embernek! S hozzá még milyen szép város! milyen gyönyörü leányok! No csak azon legyen, hogy minél előbb megházasodjék. Itt már szépen megélhet.

Vajdár nem reflektált kisérője kegyes beszédére; hagyta őt bucsutlanul tovább menni. Még csak meg sem köszönte neki, hogy Bécs városától idáig fáradt — az ő kedveért.

Forrt minden erében a felkavart méreg. Láz volt az, a mi agyát hevíté.

Ha megbántott ellensége minden keserűséget százszorosan torolt volna rajta vissza: nem ingerelte volna oly frenetikus dühre, mint az által, hogy őt, a földre lesujtottat, még föl akarja

emelni. Még gondoskodik számára nyugalmas jövendőről, még állást készít neki, a hol megbecsült, hasznos tagja lehessen a társadalomnak s azt is oly gyöngéden teszi, hogy a látszat szerint a könnyebbülés a nagylelkü rovására essék. Feleségét akarja felszabadítani egy terhes foglalkozástól. — Nem bántja meg azzal a szóval: „megbuktál és most én jót teszek veled!“ — Azt mondja neki: „jókor jöttél, szivesen látunk, jót fogsz tenni Blankával!“

Ah minő véres színben úszott előtte az egész világ!

Kényszeríteni őt arra, hogy jót tegyen! Jót tegyen azzal, a kit üldözött! És aztán lássa őt mindennap boldognak!

— Valami iszonyú rosszat kell tennem ma! mondá a keblében lakó daemonnak. Egy olyan catastrophát, a mivel méltón legyen bevégezve ez a rettenetes élet! Mit teszek? nem tudom még. — De az irtózatos lesz. — Felgyujtom-e ezt a házat? Vagy megölöm a család legkedvesebb gyermekét, a kit kezembe kaphatók? Asszonyt teszek-e szerencsétlenné? vagy a legjobb férfit halottá? De megemlegessék azt a napot, a melyben engem visszaajándékoztak ennek a háznak!

Egy hatlövetü revolver volt a zsebében.

Elvakult dühvel, agyagszinű arczczal nyitott át a kis szobából nyiló mellékszobába. Ott nem talált semmi tárgyat, semmi élőt, a min valami boszúját tölthesse.

Tovább ment a következő ajtóra. Az ilyen

kisvárosi házaknál minden ajtó nyitva szokott lenni. Itt nincsenek tolvajok.

A czimerterem tárult eléje. Oda is benyitott. Ott azután — talált valamit.

XXXVII.

A terem közepén volt egy nagy ravatal; a koporsóban ott feküdt egy kiszenvedett angyal. Egy márványfehér arcz, behunyt szempillákkal. A halott keze keblén volt összetéve s az összetett kezek között az örökvirággal koszorúzott arczkép. Azt kivánta, hogy azzal együtt temessék el.

Vajdárt Anna koporsója állítá meg.

Most látta, hogy mily végtelen szerelem volt az, a mit ő eldobott magától. Őrangyala volt az, a ki neki még holtában is megbocsát. Ki az ő képét még az Isten elé is magával viszi.

Egy egész világ gömbölygött le előtte; nagy, mint a kerek földgömb maga: tele a paradicsom édeneivel, a boldogság, az örömek minden zónáival és meridiánusaival; — körülrepkedve angyalok seregeitől. Ez a nehéz gömb, a mint közeledett felé, összemorzsolta őt, végighengerült elfulladó mellén: — a megsemmisülés perczében az atomokra omló ember kinordítása tölté be a házat. Végig zuhant Anna koporsója mellett s homlokát a ravatal széléhez csapva, eszméletlenül maradt.

Mikor magához tért, egy kis kertrenyiló szo-

bában, az ágyban feküdt. Előtte állt Manassé, ki sebzett homlokára jeges borítékot rakott.

— Hagyd el, Manassé, szólt Vajdár, felkelve az ágyból. Ne ápolj engem. Ebcsont beforr! Ne fáradj velem, kérlek. Ha a két India minden balzsamában megfürösztesz is, én attól jóvá nem leszek. Nincs Messiás, a ki én belőlem az ördögöt kiűzze, a ki már bennem lakik. Meg van romolva minden csepp vérem, s nem tudok gondolkozni másról, mint arról, hogy mi rosszat tegyek? Az a rettenetes látvány, a mi engemet lezúzott, nem javította meg ezt a rossz szivet: csak más irányt adott az én szörnyetegeimnek. Ah, ha tudnád, hogy ordítanak itt a fejemben Cerberus kutyafejei! Valakit meg kell marnom! — Te már ne félj a harapásomtól. Az a megfoghatatlan, az a megérthetetlen szentség, a ki megvédett engem a te haragodtól, megvéd téged is az én mérgeimtől. De visszafordulok azok ellen, kik ezeket a mérgeket belém oltották. Beszélni fog még rólam a világ! — Nincs rajtam semmi jó. — Nem örülök semmi egyébnek, csak annak, ha más szomorkodik. A kezemnek minden ujja piszoknyomot hagy maga után, s a lábnyomaimat sírkeresztek jelölik. De vannak emberek, a kik mellett én még fehér vagyok, mint a fehér liliom, és ártatlan, mint a bárány. — Bélpoklos, ragályos dögtestet csináltak belőlem, és mikor már nem tudtak mással ártani a te házadnak, engemet dobtak ide. A hogy a chinai tengeri rablók hajigálják legyőzőikre a ragályban elhullottak fertőzött rongyait. És ők most kaczagnak rajtam. Keztyű voltam a ke-

zükön. Bepiszkoltak azzal, a miben dolgoztak s aztán elhajították. — — Kérlek, Manassé, ne hallgass rám. — Meg vagyok őrülve. Nem csoda. — Eredj családodhoz. Annak most nagy bánata van. Nem szükség, hogy az én jelenlétem hirével szaporítsd azt. — Ne mondd senkinek, hogy itt vagyok. — Ez a kerti szoba jó csendes kis hely. Van benne iróeszköz, egyéb nem kell. Meg egy korsó víz. — Hagyj magamra reggelig. Semmire sincs szükségem. Nem maradok a házatoknál. Csak a temetést várom meg. Ahhoz van egy kis jussom. Hisz engem is temetnek akkor. Azután majd tudom, hogy mit teszek? Az én dolgom az. Elmegyek innen. Többet nem fognak ide küldeni tehozzád; hanem megyünk együtt édes herczegem s bálványom szép asszony, együtt a gályákra! — Most zárd rám az ajtót, hogy véletlenül valaki be ne jöjjön ide. Ha még valami kivánságomat teljesíteni akarod, holnapra rendelj ide nekem egy szekeret a kert alá, mely Szebenbe vigyen. Az alatt, míg mindenki oda lesz a temetésen, én itt hagyom a házatokat észrevétlenül. Ha nem lesz kocsim, gyalog megyek el. Ne akarj lebeszélni, kérlek. Élő pokolgép vagyok. Az óramű fel van húzva, s mikor az lejár, elsülyeszti a hajót, a melyik felvette. Ne akarj itt tartani. Gyászcsinálásnak, rémületköltésnek terveivel vagyok tele. Eredj tőlem.

Manassé lefektette őt az ágyába, és azt mondta neki:

— Lázban vagy, pihend ki magadat.

Azzal magára hagyta őt, s rázárta szobája ajtaját.

Családjának még nem szólt semmit Vajdár ittlétéről.

Kimentek ketten Áron bátyával a birgejbe, kivágni a családi sír-alagutban a fülkét a legkedvesebb testvér számára.

— Akkorára vágjuk, hogy két koporsó elférjen benne; szólt Manassé, mikor hozzáfogtak.

— Akkorára.

— Ő kivánta.

— Mi úgy tegyünk.

* * *

A szobában hagyott jövevény pedig elkezdett irószerek után keresgélni Manassé iróasztalán. Kénytelen volt kihúzni egy fiókot, hogy levélpapirt találjon. Ott a tiszta papir alatt talált két megfakult, elsárgult papirdarabot, a mikre ráismert. Az ő általa hamisított váltók voltak azok. És mind a kettőn ki voltak törölve az aláirt nevek. S a törlés rozsdaszín tintája bizonyítá, hogy az nagyon régen történt! — Manassé rég lefegyverezte boszúját önmaga, hogy ellenségét, még ha akarná is, ne üldözhesse.

XXXVIII.

A két férfi reggelre volt készen a munkával, akkor kerültek haza.

Hideg, ködös, nyirkos, őszi reggel volt.

Manassé azt mondá a szolgájának, hogy fogja

a szobája kulcsát, menjen be s csináljon tüzet a kandallóban. Egy vendég úr van odabenn, azt, ha alszik, fel ne költse.

A szolga kevés idő mulva visszajött s azt mondá Manassénak, mi közben folyvást prüszszögött.

— Az a vendég úr aligha meg nem akar halni.

Manassé sietett rögtön a szobájába.

Ott találta Vajdárt az iróasztala mellett ülve: arczán a halálküzdelem rémtüneményeivel. Szemei kimeredtek üregeikből, ijesztő fénytől ragyogva, arcza szederjes volt és ajkai felduzzadtak. Előtte volt az iróasztalon egy megkezdett irás és a maroquin-kötésű tárcza felnyitva, s a belőle kivett iratok szétterítve.

Manassét a szobába lépéskor meglepte már valami exoticus, maró fűszerillat, mely őt is egyszerre prüszkölni kényszeríté. E miatt hirtelen zsebkendőjét tartá arcza elé.

A mint őt meglátta az asztalnál ülő alak, üvegfényű szemeit rámeresztve, dadogá nehezen forduló nyelvvel:

— Felém ne jőjj; — halál van itt!

S az arczát az iratok felé fordítá. Kezeit már nem birta megmozdítani.

Manassé hirtelen felnyitotta az ablakot, s egy percz alatt megértett mindent. Összemarkolta az asztalán heverő iratokat.

— Ne bántsd! Ne bántsd! hebegé a tehetetlen alak. Manassé pedig, arczát kendőjével eltakarva s lélekzetét viszszafojtva, az egész irat-

csomagot a tárczával együtt a felszított kandallóba hajítá.

A nevezetes bűnpör legsulyosabb terhelő okmányai lángot vetettek. Nem ölhettek meg többé senkit.

De Vajdárt még megölték.

Manassé visszasietett hozzá s arczát friss vizzel megmosva, igyekezett őt életrehozni.

A hideg víz enyhíté a halálkínt. Vajdár az ajkához emelt korsót fenékig kiitta, s attól szava, eszmélete kis időre visszatért.

— Pokolbeli tűz ég bennem, hörgé. — Meg vagyok ölve. — A Borgiák keze messze elér. — Én őt megloptam: ő pedig megölt engem. — Úgy kell. — Megdöglöm. — S nem vihetem őt magammal a pokolba. — Manassé. — Ne gondolj én velem. — Fuss a rendőrséghez. — Jelentsd fel, hogy haldoklom. — Vigyenek el innen Szebenbe. — Orvosrendőri eljárás tárgya lettem. (Itt még nevetett is kínra torzult arczczal.) Ha itt temetnek el, téged fognak vádolni, hogy te mérgeztél meg. — Még mint halott is bosszat teszek veled. Nem hagynak neked békét. — Még mint csontvázat is ki fognak hurczolni a sírból, hogy téged üldözzenek általam. — Ne keress a gyógyszereid közt semmit. — Ismerem én ezt a mérget. — Mint porzót hintik a papirra. — Nem én vagyok az első. — Egész orvosi facultás futott össze, hogy megmentse őket. — Nem találta ellenszerét. S én azt hittem, hogy én csaltam meg őtet. — Tiz percz mulva halott vagyok. — Kezem, lábam nem él már. — Belől

égek, kívül fagyva vagyok. — Küldd el a hullámat Szebenbe. Átok a világra!

— Benjámin, szólt Manassé, lefektetve a haldoklót az ágyra, odatéve kezét a mellére. Az Úr keze van rajtad. Térj Istenhez. Ő olyan biró, a kinek mérlegén egy pillanat malasztja lenyomja egy élet minden átkát.

— Dobj ki a szemétre. — S rúgj rajtam egyet az utolsó pillanatban. Az talán jól fog esni.

— Nem, Benjámin. Annak a jó angyalnak, a ki Téged holtig szeretett, én azt igértem, hogy ha valaha túlélnélek, elhozlak ide holtan, a koporsódat a koporsója mellé fogom tenni.

A haldokló melle küzdött a benne lakó daemonnal.

— Őrjöngő! — S mit fogsz mondani a világnak, a hatóságoknak, ellenségeidnek, ha kérdik, miben haltam meg?

— Azt mondom: Holt menyasszonya láttára megszakadt a szive, s hinni fogják.

Erre a szóra azokból az égő, kimeredt szemekből kicsordult a köny. S e könyhullásra, mintha nehéz varázs szakadna fel kebléről, még egyszer megmozdult s arczczal odavetve magát Manassé kezére, megcsókolá azt.

És aztán halkan rebegé e szót:

„Egy az Isten."

A megszálló daemon elhagyta a testet.

Arcza egészen átváltozott; hosszúra nyult, elsápadt, homloka kisimult. A hajdani nemes kifejezés visszatért vonásaira.

— Köszönöm, rebegé.

A harang „készülőre“ kongott. A gyászkíséret gyülekezni kezdett a ház udvarán, a diákok is megérkeztek már, a kik énekelni fognak s hozzáfogtak a hangoláshoz.

— Kérlek, szólt elhaló hangon Benjámin. — Hadd nyitva az ablakot. Hadd jöjjön be az ének hangja hozzám. Eredj.

— Isten legyen veled.

S az ablakon átzengő ének hangjai felvették őt láthatlan szárnyaikra s utána vitték annak az előre ment fényes alaknak, a ki már azóta az Úr zsámolya előtt térdel, könyörögve: „ha én megbocsáthattam neki, szegény elmulandó asszony, hát te hogyne bocsáthatnál meg neki: erős, örökkévaló Isten!“

— — — — — — — — — — —

Mikor a gyászoló család visszatért a temetőből, Manassé maga köré gyüjté egész nemzetségét s így szólt hozzájuk:

— Még egy halottunk van. — Benjámin testvér haza érkezett, töredelmes bünbánó lélekkel; s a mint meglátta Annát holtan, megszakadt a szíve: meghalt.

És ezzel a szóval tisztára mosta őt.

— — — — — — — — — — —

Csak a szép Cyrene tudta, mikor meghallá, hogy Vajdár meghalt: miben halt meg?

És abból, hogy csak ő halt meg, és nem többen, azt is megtudta, hogy a veszélyes iratok meg vannak semmisítve.

Azért mégis neki és herczegének jutott a legnagyobb büntetés ama nagy bünpör vádlottai közül. A többieknek csak halál; neki egy sír, a

melybe napról-napra mélyebben sülyed a halott, reménye nélkül a feltámadásnak: a világ megvetése.

— — — — — — — — — — —

Az Adorján-család pedig virágzik és gyümölcsözik. Manassé, Blanka boldogságát sokszorozzák gyermekeik; a toroczkói nép munkáján áldás van; házaiban örvendő, elégedett nép, a ki tanul, fárad, gyönyörködik, előre halad, békében él, világosságot terjeszt, embert megsegít, Istent imád, hazát szeret, nemzetet gyarapít; s ez az a történet, a minek nics vége, ne is legyen soha se vége.

Jegyzetek.

Az ide mellékelt jegyzeteket nem abból a czélból bocsátom az olvasó közönség elé, mintha előre el akarnám magamat sánczolni a műbirálatnak azon ostroma ellen, melyet regényeimnek történeti háttere és azáltal a meseváslat ellen szokott megindítani. Először is nem követelem a regényiró számára azt a jogot, hogy a história-íróval versenyezzen, másodszor nem ismerem el azt a kötelezettséget, hogy a regényiró a historicus nézeteinek a maga alkotását alárendelni tartozzék. A muzsák között egyedül Clio az, a ki nem „szent". Ő nagyon is emberi lény. Vulgivagább Venusnál. Kaczérkodik minden nemzettel. Ugyanazt a történetet másképp mondja el a francziának, másként az angolnak. A költészet muzsája, mikor igen nagy szellemekkel kötött szövetséget, ezt a nénjét igen alárendelt szerepre használta. — Az „Orleansi szűz"-et Schiller egy szentnek, Shakespeare egy bukott leánynak mutatja be, s mindkettőnek a műve költői remek, bár mindkettő alkotásánál nagy lemondásába kerülhetett a történelem muzsájának segédkezet nyujtani. Ha Stuart Máriát Shakespeare irta volna meg, bizonyosan Erzsébet lett volna benne a hősnő és Mária a szörnyeteg. Az angol „Clio" így diktálja azt.

Azonban magam is éreztem, hogy jelen regényemnek tárgya annyira ismeretlen a jelen közönség előtt,

s a korszak eseményei, melyben az játszik, annyira határosak már a meséssel, hogy némi igazolással tartozom az elbeszélés valószinűségének. Azért hoztam fel tehát csupán az igazoló adatokat, mert éreztem, hogy regényemnek erkölcsi iránya halomra dönthető lenne, ha csak egyet is azok közül a végzetes fordulatok közül, mint az igazzal ellenkezőt lehetne bemutatni. Igazolnom kellett, hogy mindazokat nem a véletlen, nem a vakeset, de valóban egymással küzdött erkölcsi ellentétek következetes harcza idézte elő; mely erkölcsi tusa érezhető volt a családi tűzhely magányától elkezdve egész a csatatérig, s kiterjedt a kormányzat magaslatáig, mindenütt követelte áldozatait, romokat hagyott emlékül maga után s végződött az egyik fél teljes és ismételt bukásával; s a mely bukás annál nagyobb volt, mert a hatalom korlátlan birtokában levő eszme vezetőit rántotta le a porba.

A mi hiánya van a művemnek, azt egyéni ihlettségem rovására kérem számitani, a minek korlátoltságát én magam legjobban elismerem.

A szerző.

I. KÖTET.

A regény czime: „*Egy az Isten!*"

A magyar unitáriusok jelmondata. Annyira kiváltságos kifejezés nyelvünkben, hogy azt semmi más idegen nyelven nem lehet eltalálni. Azért a német forditásban azt a czimet vette fel a forditó: „*Die nur einmal lieben*", mert az, hogy „*Es ist ein Gott!*" csak köznapi frázis, s magyarul azt teszi: „*van Isten!*", a mit bebizonyitani nem volt e regény feladata. Az pedig, hogy „*Es ist nur ein Gott!*" már fanaticus provocatio, s a mohamedán „*la illa, illa illah!*"-nak felel meg; a mi megint nem volt e regény czélzata. Angolban jobban megközelithető e mondat értelme: „*God is on God*", — vagy mint Fretwell amerikai forditása kifejezte: „*On is the Lord*", de végre az is abbahagyta, s megtartotta az angol forditásnál is a magyar jelmondatot és a németnél használt czimet, mely elsőt ugyan valószinűleg igy fog olvasni az angol, hogy „*Idzsi ez Ajsztin*".

(16· lap.)

Egyistenvallók. Azért használtam az „egyistenvallók" elnevezést az unitárius helyett, mert hazánkban is legtöbben azt hiszik, hogy ezek azonosak az „*unitus*" görög egyház hiveivel, a kik pedig római katholikusok és nagyrészt románok, magyar-szerbek (Szabadka), macedon görögök és kis részben magyarok; míg a magyarhoni „unitáriusok" egyáltaljában magyarok és *protestánsok.*

(16. lap.)
„Rólunk *unitáriusokról* azt hiszik még sokan, hogy nekünk szarvaink vannak“.
(*Brassai Samu.*)

(23. lap.)
„*Hagyományozó és örökösök*“. Hasonló értelmü végrendelet egy magyar főuri család viszonyaiból ismeretes hazánkban.
(*Saját jegyzeteim.*)

(44. lap.)
Toroczkó és népe. Toroczkó multjáról és jelenéről a hazai irókon kivül kimeritő feljegyzéseket irt egy angol tudós.
(*L. Booner: Transsylvania and his peoples.*)

(47. lap.)
A brachium. A mondott fegyveres karhatalom a toroczkói népnek hűbéri szolgálatra kényszeritése alkalmából történt, 1702 november 17-én Rabutin osztrák tábornok katonái hajtották azt végre s a legyőzöttekkel akkor iratták alá azt a reversalist, hogy *soha semmiféle „rebellióba“ nem elegyednek, s maradékainak is meghagyják, hogy efféleba ne elegyitsék magukat.* „E rémnapok emlékére vannak a toroczkói házak ablakai kivülről vörös szegélyzettel körülvéve“.
(*Orbán Balázs: A Székelyföld leirása. V. köt. 205. lap.*)

(47. lap.)
„A szegény enyediek és az ottani tanulók és tanárok életben maradt része is Toroczkóra huzódott: ott templomoztak, és folytatták a tanitást, s Torczko segitette mindaddig, mig Enyedre visszaköltözhettek“.

(P. Szatmáry Károly. A gy.-fehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. 138–141. lap.)

(62. lap.)
«*Esernyőt hordanak magukkal*». Széchenyi István nevezte el a pesti márczius 15-iki népnyilatkozatot «parapluie-revolutiónak». Eső esett s a közönség *felvont esernyővel* ment — megkezdeni a nagy horderejű mozgalmat.
(Saját j.)

(63. lap.)
«*Egy árva ország*». A symbolikus dal «Velenczéről» szólt. *(Saját j.)*

(82. lap.)
Egy karnagy. Mozart fiatal korában a *Miserere* zenéjét egy, kalapjába elrejtett papirlapra lehangjegyezte. Bécsben Lipót császár előtt előadták azt, de nem tetszett. A pápa azt mondá rá: nem elég ahhoz a *partitura*, ehhez a *traditiók* is szükségesek.
(Saját j.)

(103. lap.)
Áldás a római seregekre.
(Staatengeschichte der neueren Zeit. Hermann Reuchlin. IV. kötet.)

(112. lap.)
«A házasság érvénytelen, még a sacramentalis copulatió daczára is, ha az egyik fél dühöngő, álomjáró. vagy nehézkóros».
(Instructió 13. §. Schultze. Eherecht 16. §.)

(115. lap.)
A pápa kegyelmezési joga.

„A pápának *hatalma* van a létező házasságot, kegyelem útján nem létezőnek nyilvánitani“.
(*Schultze. Eherecht. 51., 52.* §§.)

(156. lap.)
A házasság semmis, ha az egyik fél eltitkolta, hogy lelki betegségben szenved, vagy olyan ***bűnt*** követett el, mely ***becstelenitő büntetésre*** itéltetést von maga után.
(*Walter. Kirchenrecht. Nro 4. Note 9.*)

(167. lap.)
„*A ráczok*“.
Magyarország bánáti vidékén kitört fajharcz története.
(*Saját j.*)

(213. lap.)
„*Giacomo*“.
Ez volt a „mókaneve“ (Spitzname) annak az államférfinak, a ki később Antonelli bibornok név alatt lett világhirűvé.
(*Saját j.*)

II. KÖTET.

(7. lap.)
Rossi figyelmeztetése a veszélyre. „Egy úrhölgy, egy lengyel tábornok és egy kegyes pap figyelmeztették Rossit a személyes veszélyre s tanácsolták neki, hogy a parlament-palotát katonákkal szállassa meg. Ő, az alkotmányos formák szigorú tisztelője, azt felelte, hogy ehhez csak a parlament elnökének van joga . . . Mindannyiak könyörgésére, rimánkodására, azt mondá, hogy ő neki kötelessége megjelenni s azt teljesiteni fogja. A pápától engedélyt kapott egy olyan megnyitó beszédre, melyben láng szavakkal mutassa be a nemzeti egység, függetlenség javainak dicsőségét, a törvényes szabadságot, sőt még az egy-

ház világiasítását, tehát a polgári kormányzatot is. Ez volt a koszorú, a mivel az áldozat magát felékesítette".

(*Hermann Reuchlin. Staatengeschichte der neueren Zeit V. k. 42. l.*)

(21. lap.)

„Egy szavahihető ember, ki 1849-ben Garibaldit mint főtiszt követte, hirhedett keresztülvonulásán az egyházi államon át, beszélte, hogy egy halálra sebesült vallotta meg neki végvonaglásai között, hogy ő volt Rossi orgyilkosa. Zambianchinak nevezte magát. Talán ugyanaz, ki a Romagnában pusztított?"

(*Ugyanott V. köt. 43. l.*)

(U. o.)

Calderari.

„Ekkor jelent meg *Calderari* ezredes, ki kora fiatalságától fogva a pápai rendőrségnél szolgált; azt küldte ki a kormány, hogy a gyilkosság bűnrészeseit fogja el. Ez a Calderari a sokaság közé lépve, kijelenté, hogy ő a nép részén áll, s kardját ki nem huzza ellene. A carabinieriknek azt tanácsolta, hogy testvérileg ölelkezzenek a néppel".

(*U. o. 44. lap.*)

(22. lap.)

„Mintegy kétszáz egyén, azok között pápai egyenruhások, a gyilkos magasztalása mellett vonultak a meggyilkolt háza elé, hol annak gyászba borult családja tartózkodott . . . A börtönbe zárt foglyokat kiszabadíták".

(*U. o. 45. lap.*)

(36. lap.)

A pápa menekülését áiruhában egyértelmüleg írják le, így *Reuchlin* és *Cesare Cantu*: a *nőruha* álczáját

Mayer C. L. Geschichte des Kirchenstaates 1098. lapon hozza fel: «a pápa ez alatt a Quirinálban fogolyként élt, míg nov. 25-én sikerült neki nőruhában s egy hölgy kiséretében Gaétába elszökni». Legelfogadottabb azon adat, mely szerint a bajor követ maga volt a pápa álruhás kisérője.

(39. lap.)
«*Circolo popolarék*». «Népkörök». Politikai klubbok, a mik a római forradalom alatt a parlamenti szónokok befolyása alatt nagyobb hatást gyakoroltak a közügyek vezetésére, mint a kormány és országgyűlés. Főagitator: *Sterbini.*
(Staatengesch. H. Reuchlin.)

(U. o.)
«Calderari megjelenik csapatja élén s kezeit kiterjeszti a pártok felé: a nép árulónak szidalamazza, s ő vérző arczczal áll annak a részére».
(U. o. 46. lap.)

(40. lap.)
«A lázadók egy ágyút szegeznek a főkapura. Torre mérnök, demokrata, Róma ostromának történetirója roppant termetével az ágyú torka elé állva, megakadályozza a Vatikán lövetését».
(U. o. 46. lap.)

(42. lap.)
«Némely helyen megünnepelték az orgyilkosságot, névszerint Livornóban».
(U. o. 47. lap.)

(55. lap.)
«Ritkasága végett is csodának nevezhető amaz erős északfény, mely a Quirinálból nézve, úgy tünt fel, mintha egész Róma égne. A pápa térdre borult an-

nak láttára, imádkozva. A nép vészjelt látott benne".
(*U. o. 51. lap.*)

(93. lap.)
A *holt város* a Karst sziklatájain.
(*Saját jegyzeteim után.*)

(102. lap.)
Pozsonyi juratusok.
A 48 előtti korszakban a rendi alkotmány országgyűléseire minden megye két követet küldött. E követek mellé aztán a megye költségén jogvégzett fiatalok, királyi táblai felesküdt jegyzők voltak alkalmazva, hogy ott magukat a közjog gyakorlati terén kiképezzék. Ezek alkották az ugynevezett „országgyűlési fiatalságot". A márcziusi napokban a pozsonyi országgyűlési fiatalságnak megjelenése Bécsben nagy befolyással volt az ottani válság kitörésére, a minek érdeme aztán közte s a pesti fiatalság között sokáig vitás kérdésül fenmaradt, míg nagyobb dolgok le nem mosták azt a tábláról.
(*Saját j.*)

(112. lap.)
„Áron granátjai és gyutacsai".
Nem volt példanélküli eset. Egy egyszerü földész, Gábor Áron, saját esze járása szerint, ágyúkat készített a szabadságharcz alatt s a székely népfölkelést ő látta el harczképes ütegekkel. (*Saját j.*)

(138. lap.)
Ciprianu háza.
(*Saját utijegyzeteim nyomán. Magyarhon szépségei 78. l.*)

(142. lap.)
„*Pazsura*".

Az oláh felkelőknek a balázsfalvi népgyűlésen osztott császári menlevél. (*Saját j.*)

(153. lap.)
Az ismétlő forrás.
(*Saját jegyzetem nyomán. L. Magyarhon szépségei 75—76. lap.*)

(158. lap.)
A magyar zsidók.
„E felekezet ősei hagyományos erkölcseivel s a keresztény magyar társadalommal teljesen szakítva, üdvét egy köz üldöztetésben élt népfaj hitében találva föl, annyi üldöztetések, véres kinok között fenn birta tartani magát.
Egyszer fölvett vallásuk gyakorlatában és szokásaiban többé legkisebb változtatást sem tettek; istentiszteletök s szokásaik végrehajtásában a legorthodoxabb zsidó szigorúságával járnak el, daczára, hogy együtt élnek keresztény fajrokonaikkal, egyforma ruhában járnak, s ugyanazon nyelven beszélnek ezekkel: nemzetiségökre magyarok, vallásukra zsidók . . .
Ha kényszeríttetnek szinből a keresztyén istentiszteletben résztvenni . . . az urvacsoránál reszketve veszik szájukba a kenyérfalatot, de meg nem rágják, le nem nyelik, hazaviszik titkolva s otthon a kutyának dobják.
A keresztyén ünnepeken bezárkóznak s átaluszszák az ünnepeket. — Annál buzgóbban megünneplik a zsidó ünnepeket.
Pénteken este, a mint megpillantják Jeruzsálem felől az első csillag föltünését, letesznek minden munkát a kezükből, s azonnal meggyul a gyertya minden ház ablakában s késő estig hallhatni ott a zsidó vecsernyét.
A szombat minden óráit oly szigorúan szentelik

meg, mint azt a 4-ik parancsolat betűi követelik. Minden ház belsejében, a szomszédok látásától jól elrejtve, egy kis sekrestyeszerű fülke van épitve, kelet felé s függönynyel elválasztva. Abban imádkoznak.

A tisztelet külalakja azonos az izmaelitákéval: megövedzés a kendővel, a könyökszij, tefillim, a hajlongások az ima mormogása közben.

Énekeiket Pécsi Simon, híres erdélyi fejedelmi cancellár, a magyar zsidó vallás alapitója fordította zsidóból. Van egy zsolozsmájuk, melyet mennydörgés alkalmával énekelnek, mikor minden ablakot kinyitnak:

„Nyisd meg uram, nyisd meg
Irgalmad ajtaját!
Küldd el nekünk, küldd el
Az igaz Messiást!"

Nagyobb ünnepélyeik megülése valamelyik társuk házánál tartatik meg; az a ház a zsinagóga.

Egy közülök a felszentelt rabbi. De az gyakran változik, hogy a keresztyének meg ne tudhassák, melyik az!

A legutolsó főrabbiok volt Csukor Mihály. A rabbi fizetése a baromfiak megöléseért járó schachter-dij. Annak a szakállát soha levágni nem szabad.

Törvénykönyvük a zsidó pentateuch.

Várják az igaz Messiás eljövetelét, az itélet napját, mikor minden hitetlen elpusztul a föld szinéről, egyedül a zsidók vonulnak be a Messiás élén az igért Kanahanba.

E törvénykönyvüket, mint az izraeliták a frigyláda thoráját, őrzik, s annak hollétét el nem árulják.

Hitök több babonával és balhiedelemmel van keverve a legvakbuzgóbb thalmudistáénál is. Még a zsidó szertartásokat is túlhajtják. A gyűlölet, mely-

lyel más felekezetek iránt viseltetnek, az elfojtott boszú, megannyi ok testi-lelki elsatnyulásra, társadalmi megsemmisülésre.

A tíz éves gyermek már be van tanítva felekezetének egész történetébe.

Könyveiket keresztyén kezébe nem adják, de tartalmát elmondják minden kérdezősködőnek.

Házassági szertartásaik ugyanazok, a mik a zsidókéi. Az új asszony haját lenyirják. A keresztyén pap előtt kötött házasságot nem tartják érvényesnek. Izraelitákkal összeházasodnak s ezt nem jelentik be. Ha keresztyén akar közéjük házasodni, annak előbb át kell térni s nehéz próbaévet kiállani. Elsőben esküt tenni le, hogy a megtudott titkokat el nem árulja, megtagadni apját, anyját és a Krisztust.

Bőjtjük erősebb még a zsidókénál is. A szerdát megbőjtölik a rossz lelkek hatalmának megtörése végett. Pénteken nem fésülködnek. A szemetet napkelet felé nem szórják, mert arra van Jeruzsálem.

Legnagyobb védelmük az átkozódás. Csak hitük háborgatóit szokták megátkozni s az ilyen átkok telteljesüléséről csodálatos legendáik vannak.

(*Győry Lajos. Vasárnapi Ujság 1874. 43., 44., 45., 46. számaiban.*)

Ugyanott a 47. számban *Ferencz József* (jelenleg az egyistenvallók főfelügyelője) észrevételei a fentebbiekre, ki azt az állítást czáfolva, mintha a magyar zsidóskodás az egyistenvallás kifolyása volna, idézi a magyar zsidóknak azt a zsoltárát, mely a pápistákat, kálvinistákat, lutheránusokat mind tévelygőknek hirdetve, majd az egyistenvallókra tér s így nyilatkozik róluk:

„Negyedrendben, az kik egy Istent vallnak,
Tiszteletben im ezeknél nem jobbak;
Emberi találmányt ők is követelnek,
A többivel egy hajóban eveznek".

A „magyar zsidókkal“ csaknem azonos felekezet a német „hetedik nap szentjei“-nek sectája. Ezek azonban európai hazájukban nem állták ki az üldöztetést s kivándoroltak Amerikába s ott az „Ephrata“ telepét alapították meg, Lancaster város közelében. Épitkezésük most is olyan, mint a svábokė. Tökéletes kommunisták. És vegetárianusok. Minden edényük fából van. Fegyvert viselniök, vért ontaniok nem szabad. Hanem azért mégis, mikor a szabadságharcz kitört Észak-Amerikában, a hetedik nap szentjei is meghozták a maguk áldozatát a közös haza és közös szabadság oltárára. Beálltak betegápolónak. S a kórházi ragályban százötvennek az élete esett közülök áldozatul.

(*Das Buch der Welt. 1862. évfolyam.*)

(158. lap.)

A nap egyenlő felosztása télen nyáron, az *Eben Häezer* parancsai az idegen nők iránt; a brachot imái; — a „minhaolan veadhaolam“ köszöntése, az ételek megválogatása iránt felvilágositást ad a *Schulchan Aruch.* (Németül megjelent Hamburgban 1837.)

(163. lap.)

Servet megégettetését, Blandrata halálát, Dávid üldöztetését megtaláljuk az *Unitárius Kis Tükörben, irta Ferencz József.* Ugyanaz általában igen világos képet nyujt az unitarismus multjáról és állásáról a magyar hazában, kiknek hitrokonaik nagyobbrészt angolok (Nagy-Brittaniában és Amerikában). A lengyel hitrokonok elenyésztek.

(163. lap.)

„Alm.“

Ez a neve a Schulchan Aruch szerint az olyan hatalmasnak, a ki az Isten népe fölött kegyetlenkedik.

(166. lap.)
Az *„Arur“* és a *„Schofer“* átkozódás módjai. (*Schulchan Aruch.*)

(168. lap.)
Pécsi Simon és az ő Esztere.
Költői mondakörbe átvágó történeti hagyomány. Pécsi S. volt az a hirhedett erdélyi kanczellár, ki a zsidó vallást az erdélyi magyarság közé behozta s bámulatos sikerrel elterjesztette, míg aztán erőhatalommal meg nem akadályozták benne. Eszter a nagyváradi főrabbi szép leánya, kibe Pécsi beleszeretett, s hogy elvehesse, zsidóvá lett. A népmonda egész prófétai alakot csinált a szép zsidónőből, kinek csaknem sikerült egy új zsidóországot megalapitani Európa közepén.
(*Több történelmi emlék után s. j.*)

(170. lap.)
Tizenkét bágyoni lovas legény.
(*Lásd Orbán Balázs, Székelyföld. V. k.*)

(171. lap.)
„Elihu Burrit.“
Az 50-es években nagy hirre jutott amerikai békeapostol.
(*Saját j.*)

(174. lap.)
Tordai hasadék.
(*Saját uti jegyzeteim és Orbán B. monographiája nyomán.*) A tordai hasadékot némelyek vegytani alkotásnak vélik. Én *Hunfalvy Jánost* fogadtám el tekintélynek (a saját szemléletem megerősítésére), ki azt vulkáni alkotásnak nevezi. *Magyarország és Erdély. II. szakasz.*

(209. lap.)
A kialkudás Mogával. „1848-ban Moga József vezetése alatt levő 10,000 főt számláló oláh tábor vette körül a helységet . . . Küldöttség ment a vezérhez . . a feltételeket: — *tizenhat darab vágó marha,* stb. — teljesitették: — *további kártétel nélkül, eltávozott*".
(*Orbán Balázs, Székelyföld. V. k. 228. l.*)

III. KÖTET.

(11. lap.)
Allium obliquum Linnei.
(*Haynald érsek fedezte fel a tordai hasadékban tett füvészi tanulmányozása alkalmából.*)

(14. lap.)
Bafomet bálvány.
Az a mesés bálványkép, mely a templariusok kiirtásában szerepelt. Rájuk fogták a kormányok, a kik kincseiket el akarták venni, hogy ezt a faragott képet imádták a Krisztus helyett.

(23. lap.)
Kétszeri hajnal Toroczkón.
(*Orbán Balázs, Székelyföld, V.*)
„E napon kétszer volt alkalmunk az alvó természetnek felébredését látni, a Keresztes mezőn már végig lebegtek a nap elősugarai: s Toroczkón másodszor láttuk a nap sugarait a Székelykő tető-ormán kigyuladni".

(24. lap.)
Ava Saxa, vagy *Afva Saxa.* meredek bércz, Finnország uleaborgi kerületében, Tornea várossal szemben a tengerparton, a melynek ormáról junius közepén kétszer látni a napot lemenni és felkelni naponként.

(63. lap.)
E közlemények adatai az 1850-ben megjelent, de rögtön elkobzott *„Das Schwarze Buch"-nak nálam meglevő példányából* vannak meritve. E mű szerzője, mint tudva van, az akkori alsó-fehérmegyei főispán, s jelenlegi országos képviselő, báró Kemény István, ki az adatokat a leghitelesebb szemtanúk nyomán állitotta össze.

(64. lap.)
„Czigánylegény nőül vette a vérengzésből megmentett grófleányt."
(*B. Kemény Gábor. N. E. V.*)

(65. lap.)
A *„Das Schwarze Buch"* szerzője azt igy adja elő:
Ez iszonyúságok hirére, s hogy az enyedi menekültek közül több százan az erdőkön rejtőznek, az éhhalállal és megfagyással küzdve, az én vezérletem alatt kirendeltek Tordáról tizenhárom lova-t, két honvéd szakaszt, s nehány aranyosszéki nemzetőrt, kikhez még négy úrlovas csatlakozott, *Paget János* (angol születésű), báró *Wesselényi Ferencz*, *Szilvási Miklós* és gróf *Toldy Lajos*.
Felvincztől Enyedig már minden lépten-nyomon találkoztunk menekülők hulláival az utczán, a miket a hollók, farkasok és kóbor-ebek marczangoltak.
Előcsapatunk, mely tíz lovasból és husz honvédból állt, hirtelen egy *jól fegyverzett oláh seregre bukkant, mely épen Thoroczkó elpusztitására indult. Pereczi százados Szilvásival és a tiz lovassal minden tétovázás nélkül közéjük rohant s szerteszét verte őket.*
Ezzel beszállásoltuk magunkat Enyedbe, én az embereimet az erdőkre küldém a menekülőket összeszedni.
Ez éjszakán hétszázat mentettek meg.

Leirhatatlan jelenetei a kitörő örömnek és kétségbeesésnek. Itt egy elveszettnek hitt szorítá kebléhez gyermekeit, amott egy megmentett leánykát adtak vissza szerető anyjának; míg a kik nem találták az övéiket a megmentettek között, csak sirtak, de nem mertek utánok tudakozódni, attól félve, hogy halálhiröket kapják válaszul.

A megmentetteket, kik maguk nem mehettek, hetven szekérre ültetve, korán reggel megindultunk Vincz felé. Itt a lesben álló oláhok megrohanták előcsapatunkat. Benn Vinczben hadrendben felállitott sereget találtunk, míg több oldalról vágtató lovasok közelitettek felénk.

Itt a Fekete Könyv szerzője szemtanui élethűséggel irja le a kis védő csapat bámulatos hősi küzdelmét, melyben kitüntették magukat *Pereczi* százados és *Paget* a lovasok élén; a honvédség buzdításában pedig *Dobozi* és *Bánó Miklós* (később országgyülési képviselő s a mostani képviselőház alelnökének testvére) és Anasztázi (olasz) őrmester. Az egész menekvő csapat szekérsorával sikerült a fegyveres ellentáboron keresztültörniök.

Itt esett el egy lovas őrmester, ki nagyon messze bevágott az ellencsapat közé, lövéstől találva.

(92. lap.)
„Choiseul Praslin herczeg."
Egyik megelőzött évben (1846-ban) hirhedetté lett alak. Szép fiatal nejét megölte gyermekei nevelőnője iránti bűnös szenvedélyből (*Egykoru hirlapok.*)

(98. lap.)
Fél tél napja. Toroczkói ősünnep.
(*Orbán Balázs, Székelyföld, V. köt.*)

(99. lap.)
Saját pénzükért isznak a lakodalomban.
(*U. o. V. kötet.*)

(102. lap.)
Lányi czigány alakja.
(*Saját uti jegyzeteimből.*)

(109. lap.)
A magunk fajtából való renegátok. (*U. o. 228. lap.*) Mindig voltak árulók, a kik jóltevőik iránt voltak épen a legkegyetlenebbek. Ez az emberi szellem éjoldala.

(114. lap.)
A Birgej.
(*Orbán Balázs. Székelyföld, V. kötet.*)

(122. lap.)
A „*Kő*" szorosában végbement harczok. Le vannak irva *Orbán Balázs „Székelyföld"* művében.

(124. lap.)
„Cress lovasok". Eredetileg dragonyosok voltak. A magyar kormány által mellvérttel láttattak el. Fekete egyenruhájuk volt, sisakjuk taraján fekete tollazat. Legutoljára Szegeden találkoztam csapatjukkal 1849. év julius végén. (*S. j.*)

(U. o.)
Cress lovasok hőstette az enyedi hidon.
(*Báró Kemény István elbeszélése nyomán.*)

(127. lap.)
Hatvani egy támadás visszaverésére egy félszázad „halálfőst" küldvén ki, azt az oláhok körülvették és elfogták.
(*U. o. 242. lap.*)

(U. o.)
Midőn körülfogva mindenfelől, a küzdés lehetet-

len volt, a „halálfejesek“, felszólításra, egyik a másikat szúrták le; nekik nem volt szabad fogságra esniök.
(*U. o. 245. lap.*)

(140. lap.)
Székelyvár leirása. (*U. o. 220.*) Még áll belőle egy toronyfal; valaha erdő is volt körülötte, de azt kiirtották.

(142. lap.)
Abrudbánya a pusztulás után.
(*Saját uti jegyzeteimből.*)

(144. lap.)
Római emlékek Abrudbánya körül. (*S. j.*)

(*U. o.*)
„Az ágyúk a gőz- és vizgépek csöiből voltak csinálva, a miket a bányákból elhoztak.“
(*Nagy-Enyed veszedelme. B. Kemény Gábor. 242. l.*)

(145. lap.)
Fabu Popi. (*U. o.*)

(146—149. lap.)
Szájhagyomány az oláhokról.
(*Saját uti jegyzeteim.*)

(155. lap.)
Gyertyámos fölégetése.
(*Orbán B. „Székelyföld.“*)

(164. lap.)
A toroczkó-szentgyörgyi békekövetek lekonczolása.
(*Orbán Balázs. Székelyföld, V. kötet.*)

(172. lap.)
Szent-György felgyújtása. (*U. o.*)

(173. lap.)
Ágyúzás a Székelykőről.

„Az oláhok a város körül a gyümölcsösök és kalangyák közé megbujva várták az éjt, hogy annak leple alatt végrehajtsák népgyilkoló szándékukat, melyet Szent-Györgyön oly rémes előzmények között kezdettek meg. Toroczkó helyzete a legválságosabb volt, mert a város minden oldalra szolgáló utczái minden irányban nyitva és a sokoldalú megtámadásnak kitéve, mely ellen nemzetőreink sokfelé felosztott csapatja alig védhette volna: azért azon cselt használták, hogy vagy 40-en egybeszedve a nemzetőrség és az iskola dobjait, a Székelykő felől nyitva levő oldalon észrevétlenül kilopództak s a Székelykő oldalára felmászva, ott egyszerre elkezdtek iszonyatosan dobolni, lövöldözni s roppant kiabálás közt a városba bevonulni.

Az oláhok félénkebb része már a hegyek visszhangja által sokszorozott lövöldözés és dobszóra megfutott, kik hátramaradtak, a 3000 aranyosszéki nemzetőr megérkeztének hirére eszeveszetten futottak szét, s Toroczkó meg volt mentve; többé háborgatni nem is merték.

(*Orbán Balázs. Székelyföld, V. köt. 208. l.*)

A sziklába fúrt ágyúkat magam is láttam s azt a székely menyecskét is, a ki megtette fogadásból, hogy mikor egy ilyen ágyút el akartak sütni a népünnep alkalmával, egy laskanyújtó deszkát tett az ágyúlyukra s arra ráült, s úgy lövette fel magát a levegőbe. Semmi baja se történt.

(182. lap.)
Szentgyörgyi puszta-templom.
(*Saját uti jegyzeteim szerint.*)

(193. lap.)
Toroczkói vastermelés.
(*Orbán Balázs. Székelyföld, V. köt. 212. l.*)

(205. lap.)
A toroczkói bányászok kényszerített beosztása a hadseregbe. (*U. o.*)

(218. lap.)
A vasipar hanyatlása: a vámleszállitás miatt.
(*Saját jegyzéseim az 50-es évekből.*)

(221. lap.)
„Külföldön — a Vojvodinában". A Bácska és a Bánát azon időkben külön koronaországgá volt alakítva „Szerb vajdaság" czim alatt. (*Saját j.*)

(222. lap.)
Hogy az *unitáriusok nem keresztyének és igy polgárjogokkal nem birnak.* Ezt azokban az időkben még *nevezetes magyar jogtudósok* is így állitották. Kútforrást nem akarunk nevezni. „1848-ban a pozsonyi országgyűlésen az unitárius vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánittatott". De az örömérzést csakhamar elfojtotta a nemzet leveretése. A szomorú emlékű 50-es évek kormánya különösen a protestáns egyházak és iskolák ellen inditott hadjáratot. *Az unitárius egyház önkormányzási joga nyilván megtagadtatott. 1851-ben elhalván a püspöke, ennek a széket ujra betölteni meg nem engedtetett*".
(*Unitárius kis tükör 26—27. lap. Irta Ferencz József.*)
(227. lap.)
A nyereség legnagyobb részét bűntársai tulajdonitották el. (*Der neue Pitaval XXXV. kötet 8. lap.*)
A távolabb eső bűnrészesek menekültek.
(*U. o. 10. lap.*)

(U. o.)
„E bűnper ellenesei nemcsak a magas üzleti és pénzügyi világból, hanem egy bizonyos politikai és vallásos pártárnyalat tagjaiból is állottak... *Összeköttetésbe hozatott ez bizonyos nemszabadelvű, magasrangú urak állítólagos cselszövényeivel*"
(*Der neue Pitaval XXXV. köt. 95. l.*)

(229. lap.)
A hadsereg későn kapta meg a vágómarha-szállítmányt, akkor már nem volt rá szükség, ujra el kellett adni, ezen vesztett a kincstár 1 millió 330 ezer forintot. Hogy a további szállítás alól megváltsa magát, kárpótlást fizetett a szállítónak 650 ezer forintot.
(*U. o. 12. lap.*)

(U. o.)
A nem létező ökrök bőrére való szerződés.
(*U. o. 16. laptól 50. lapig.*)

(U. o.)
„Olaszaiddal?"
Az illető szállítmányosok olaszok voltak.
(*Der neue Pitaval.*)

(230. lap.)
A gabonaszállítmány. „Egy harmada jó volt a gabonának, két harmada rossz; a gabonába kevert föld, szemét s egyéb használhatlan czikkekért 327 ezer forintot fizetett a kincstár".
(*U. o. 70. lapon.*)

(231. lap.)
A csinvatügy, a devisekkel és államkötvényekkel való üzlet. (*U. o. 74. és a következő lapokon.*) *A 48. és 85. lapok* kiderítik, hogy az illetők a kincstár számára külföldön eladott kötvényeket 4¾—5 százalékkal számították be az akkori tőzsdei árfolyamon alul.

(U. o.)
A két fonalszál.
(U. o. 56—57. és a következő lapok.)

(235. lap.)
A versenytársak kijátszása a mellékszobában leskelődők értesitése által. (*U. o. 13. lap.*) A szerződést visszakeletezték. (*U. o. 14. lap.*)

(236. lap.)
A solferinoi csatatér leirása.
(„Der Krieg in Italien, 1857. Nach den Feldacten, und anderen authentischen Quellen bearbeitet durch das K. K. Generalstabs-Bureau für Kriegsgeschichte. II. köt. 240. lap.)

(238. lap.)
Eltévedt dandár.
A Leiningen lovasdandár elébb Madeletól Ceresara felé, onnan megint tovább egész Goitoig visszafelé halad — „a viszonyok egészen hamis felfogása miatt, igazolhatlan módon elhagyta a csatatért".
(U. o. 180. lap.)

„A Zedtwitz hadosztály egészen eltünt előlem: reggel óta Goito felé tartván, minden jelentéstétel nélkül". Wimffen tábornagy jelentése.
(U. .o 298. lap.)

(239. lap.)
Vontcsövü ágyúk.
„A franczia granátok oly messzire hordtak, hogy a Monte Scaláról a cziprusok halma mellől a 3000 lépésnyi távolban fekvő solferinoi váracsot is elérték".
(U. o. 285. lap.)

„A Zichy lovasdandár 9. számú lovassági ütege rohamban közeledett egész 800 lépésnyire az ellenséghez; de alig csatolták le az ágyúkat, abban a pillanatban három ágyúja le volt szerelve a franczia lövegek által s a negyediknek minden lova megölve . . . Délre mind a két ütege a lovas dandárnak harczképtelenné lett“.

(*U. o. 287. lap.*)

A vontcsövű ágyú, a mit III. Napoleon legelőször mutatott be az 1859-diki olaszországi hadjáratban, egészen új szerkezetű hadi gép volt akkor. Először lett vele megpróbálva a hatás, melyet szétrobbanó golyókat egyenesen lövő ágyúk szórnak az ellenség közé. Odáig csak vető mozsarak és congrév-röppentyűk alkalmaztattak haubiczok és gránátok szórására, miknek a légben kellett elpattanniok, hogy darabjaikat, vagy shrappnel-golyóikat felülről szórják az ellenségre. Az ágyúcsőből kilőtt golyó pedig ott durran el, a hol a földre leesik. S tartalmát mind előre szórja. Ez tette egyenlőtlenné a harczot az 59-diki hadjáratban. *Egy bécsi polgár 1000 forint jutalmat tűzött ki annak a hadcsapatnak, a melyik a legelső vontcsövű ágyút elfoglalja;* s mikor egyett elvettek Magentánál, *azt fellobogózva, koszorúkkal elhalmozva vitték Bécs városa utczáin végig,* mint valami világhírű csodát. Tizenegy évvel később aztán Sedánnál az öntött aczélágyúk a franczia vontcsövűek ellenében ugyanazt a lezúzó hatást gyakorolták. (*Egykorú hirlapok után.*)

(240. lap.)

Huszezerével!

Egyik hivatalos kimutatás szerint az ütközetben csupán az osztrák részéről 22 ezer ember veszett el: nem mind halott, de harczképtelenné lett sebesült.

(*Der neue Pitaval. U. o.*)

(241. lap.)
„Nem láttak egy falat hust“.
Nem, mert úgy elkésték a szállítók vele, hogy a hadsereg számára felhajtott gulyák a solferinoi ütközet után érkeztek meg az olasz harcz színhelyére. Azokat Oláhországban vásárolták össze. S minthogy a hadjárat alatt minden katonának egy font hus volt utalványozva (ha lett volna miből), az ütközet után pedig a húsilletmény le lett szállítva ⅛ rész fontra, s a katona azt is tetszése szerint ott vásárolhatta. a hol tetszett, tehát magán-mészárosoktól; a szállított gulyák pedig egyúttal a keleti marhavészt is magukkal hozták: azért kellett iszonyú kárpótlást fizetni a szállítóknak. Az állam fizette a kárpótlást; nem a szállítók.
(*Der neue Pitaval. U. o.*)

(242. lap.)
A küzdelem.
A csapatok vetélkedtek a hősiességben. s a tusa oly elkeseredéssel folyt, hogy a czipruscok halma és Monte Cernal körül a katonák, ***mikor ellőtték a töltényeiket, kövekkel hajigálták az ellenségre.***
(*U. o. 260. lap.*)

(245. lap.)
„Sokszor megtörténik.“
Az ilyen esetekről a jelenvolt kortársak tanuskodnak. Még pedig horvát zászlóaljak voltak, melyek azt mondták, hogy „ma nem“.

(U. o.)
Egyetlen lövés nélkül.
„Az ostromlók egész halálmegvetéssel zárt hadsorokban rohantak fel a meredélyen, megostromolták azt, kiverték az ellenséget a Madonna della Sco-

perta épületeiből, *a nélkül, hogy egyetlen lövést lettek volna"*.
(*U. o. 299. lap.*)

(248. lap.)
A vihar a csatatéren.
U. o. 346. lap és másutt a harczolókat szétválasztó vihar. (*348. lapon*) „A vihar oly záportömeget ontott alá, s oly porfellegeket kavart fel, hogy a csapatok nem láthatták egymást". A szemközt vágó porfelleg miatt lehetetlen volt a mi csapatainknak a lövés. Ellenben az olaszokra meg az a kedvezőtlen ellenhatása volt a zivatarnak, hogy nem vették észre, mikor egy egész dandár az osztrák seregből az általuk megszállt város alatt elvonult. Egy franczia afrikai lovas vadász-zászlóalj két magyar huszárcsapat közé rohanva, a zivatar zürzavarában, összekaszaboltatott.

(U. o.)
„Két hadsereg folytatja a harczot a sötétben". Benedek altábornagy és az olasz hadsereg közt folyt ez a harcz az éj sötétében, s a felhőszakadás közepett. Az égő város: Mentone.
(*Hivatalos összeállítás.*)

(249. lap.)
A hivatalos jelentés az ezen ütközetben „eltüntek" számát hatezerre teszi. Miután azt is kideríti, hogy a francziák a Mincion átvonuló osztrák sereget nem üldözhették a vihar miatt: az eltévedésnek ez a legvalószinűbb magyarázata; a mit különben az eseményekben résztvett magyar legionariusok is megerősítenek.

(254. lap.)
„A villafrancai békekötés".

III. Napoleon szándéka az volt, hogy mikor a franczia seregek Velenczébe bevonulnak, ugyanakkor a magyar legionariusok a dalmát parton át franczia segédcsapatokkal Magyarországra betörjenek. Gondja volt rá, hogy a gyalogság magyar egyenruhát kapjon. A szándék komoly volt. Poroszország tiltakozása hiusítá azt meg. A mint egy reggelen egy szekéren porosz egyenruhás főtisztek jelentek meg a főhadiszálláson: másnap el volt határozva a háború befejezése.

(Jelenvolt barátaim jegyzetei után.)

(256. lap.)

„Végzetes nyilatkozat."

Gerheuser alezredes s veronai élelmezési főbiztos nyilatkozata.

(Der Neue Pitaval XXXV. köt. 45. l.)

(256—258. lap.)

Az alelnök, ki az ügyet vezette, a tárgyalás negyedik napján megbetegedett. (U. o. 98. lap.) Valamennyi biró és a közvádló egészsége láthatólag meg volt támadva. (U. o.) Rövid időköz alatt két biró meghalt; talán a tárgyalások következtében.

(U. o. 100. lap.)

(257. lap.)

A főállamügyészt névtelen fenyegető levelekkel s infámis sértegetésekkel akarták visszariasztani.

(U. o. 96. lap.)

257. lap.)

Az arany tű és arany zsinór.

(U. o. 8. lap.)

(U. o.)

Az elvérzett kormányférfi.

(U. o. 91. lap.)

(U. o)
A bankigazgató, mielőtt itéletét kiállhatta volna, hagymázban meghalt.
(U. o. 100. lap.)

(273. lap.)
„Kegydíj a felebbezettnek."
Az ötvenes évek kormányzati rendszeréhez tartozott a felebbezés; politikai capacitásokat, a kiknek befolyásától félni lehetett, a fővárosból hazaüldözték falura, szülötteföldükre. Még fontosabb egyéniségeket pedig megtelepítettek egy-egy nyugodalmas morva vagy cseh provincialis kis városba, s annyit adtak nekik, hogy éhen ne haljanak; így tettek egy kitünő regényírónkkal, ki mint hirlapíró is híres nevezetesség volt. Azt elküldték egy olyan kis cseh városkába, a hol saját szavaiként, már délben félegykor minden ember „wints wol gespajz czu haben"-nel köszönti egymást az utczán.

*

Fel kell még jegyeznem, hogy ezt a regényemet egyidejüleg közölte egy bécsi lap is németül. Mikor aztán vége felé a hadjárat alatti visszaélések themájára került a sor, egyszerre csak abbahagyta a szerkesztő a közlést, azzal az indokolással, hogy ezek a dolgok a cislajtáni közönséget nem érdeklik. És így csakugyan szaván lett fogva a regénykötet alczime „Egy történet, melynek soha sincsen *vége.*"

LIBRARY
FEB
26